

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Наукове фахове видання

Випуск 44

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Секундант Сергій Григорович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР:

Яковлев Денис Вікторович, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубович І. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Дікова-Фаворська О. М.**, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Єременко О. М.**, доктор філософських наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Крилова С. А.**, доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; **Федорченко-Кутуєв П. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; **Куцупал С. В.**, доктор філософських наук, професор, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; **Лісієнко О. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського; **Коваліско Н. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка; **Окороков В. Б.**, доктор філософських наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; **Петриківська О. С.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; **Прохоренко Є. Я.**, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Стрелкова А. Ю.**, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; **Хамітов Н. В.**, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Чепак В. В.**, доктор соціологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; **Ярова Л. В.**, доктор політичних наук, професор, завідувачка кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Długosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор, University of Rzeszów, Rzeszow, Польща; **Gerald M. Steinberg**, професор кафедри політології, Університет імені Бар-Ілана, Ізраїль; **Harris Kevan**, доктор філософії, доцент, Каліфорнійський університет (UCLA), США; **Mirchev Dimitar**, доктор філософських наук, професор, Медичний університет Пловдив, Болгарія; **Mirica Stefania-Cristina**, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія; **Silviya Mineva**, доктор філософії, професор, Софійський університет, Болгарія.

Науковий фаховий журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» засновано у 2014 році
Національним університетом «Одеська юридична академія».

Свідоцтво про державну реєстрацію: KB № 20826-10626 Р від 25.06.2014 р.

Журнал «Актуальні проблеми філософії та соціології» внесено до переліку наукових фахових видань України категорії Б, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з філософських, політичних та соціологічних наук (спеціальності 033 «Філософія», 052 «Політологія», 054 «Соціологія») на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 р. № 1471 (Додаток 3).

Рекомендовано до друку та поширення мережею Internet вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 14 листопада 2023 р. (протокол № 2).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний веб-сайт журналу «Актуальні проблеми філософії та соціології»: www.apfs.nuoua.od.ua

ФІЛОСОФІЯ

UDC 128/129

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.1>*N. E. Gıblalıyeva*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7652-9640>*PhD student of the Philosophy Department at Baku State University
(23, Zahid Khalilov Str., Baku AZ1148, Azerbaijan)*

PHILOSOPHY OF LIFE ABOUT THE PHENOMENON OF VALUES

Introduction

Life philosophy is a philosophical direction that considers issues related to the meaning, purpose, and value of life as the most significant, attempting to comprehend “life” itself. This direction prioritizes the vitality of living beings and gives precedence to instinct over intellect, resisting the dominance of intelligence and theoretical knowledge. Notable proponents of this stream include A. Schopenhauer and F. Nietzsche.

Life philosophy is a direction that scrutinizes all manifestations of life, which are not identical to either spirit or matter, and are intuitively grasped, diverging from certain initial realities. Prominent representatives of later life philosophy include Wilhelm Dilthey, Henri Bergson, Georg Simmel, Oswald Spengler, and Ludwig Klages. Thinkers within this realm align themselves with diverse orientations, both theoretical and especially with respect to their worldview-chosen categories.

Azerbaijani researcher M. Rzayev highlights the fundamental characteristics of this philosophical current [5, p.194].

Life philosophy emerges in the 60s and 70s of the 19th century, attaining its greatest influence in the first half of the 20th century. Subsequently, its significance diminishes, but several principles are adopted by existentialism, personalism, and other currents. Life philosophy, primarily as an urge to create sciences about the soul as a living and creative principle, is close to fields like neo-Hegelianism, distinct from natural sciences. Secondly, its utility for life through the realization of truth aligns with pragmatism, and thirdly, it is directly linked to phenomenology. The ideological predecessors of life philosophy are initially German Romantics. Many representatives of this current reflect the anti-bourgeois sentiment, a longing for a strong, undivided individuality, and a unity with nature similar to the romantic era. Like Romanticism, life philosophy is grounded in a mechanical-rational worldview.

The core understanding of life philosophy is that “life” is indeterminate and multifaceted. Life is per-

ceived both as a biological organism and as a psychological flow, experiences, and a cultural-historical “living spirit.» The concept of life encompasses various meanings, but as a rule, it either forms the basis for biology, psychology, or cultural predominance.

Degree of problem elaboration. Research on this topic encompasses the contemporary era. The theoretical study of the subject has received significant contributions from E.L. Heide [2], A. Bergson [7], T.G. Bochorishvili [8], L. Wittgenstein [9], G. Simmel [10], F. Nietzsche [11], E. Troeltsch [12], J. Habermas [13], Elisa Nikat [1], N.I. Ismayilov [3], Y. Rustamov [4], M. Rzayev [5], A. Shukurov [6]. Moreover, there is currently a lack of comprehensive theoretical works that generalize the substantial experience accumulated in recent years regarding the practical elaboration of the values concept in the framework of various methodological directions within life philosophy.

Most contemporary scholars unanimously acknowledge the significant role of the value sphere in the processes of socio-cultural genesis. In the philosophical and axiological history of thought, the rich tradition of studying the actual axiological problems related to the investigation of values, evaluations, and value consciousness, on the one hand, and the formation of philosophical contemplation within life philosophy, on the other hand, has emerged. Research that combines both traditions, including both theoretical and life philosophy aspects, is essential and enriches each of these fields.

The purpose and objectives of the research. The primary **purpose** of the research is the philosophical grounding of the nature of values within life philosophy. To achieve this purpose, the following **objectives** are associated: the study of values as a phenomenon by life philosophy; analysis of its structural components, anthropological and ontological sources; identification of factors influencing the formation of values; determination of the subject of values within the context of civilization and anthropological approaches; implementation of the classification of values.

Methodology. The methodological foundations of the research are based on the category apparatus and principles of life philosophy and philosophical anthropology, the heuristic potential of phenomenology and hermeneutics, the civilization approach to the interpretation of historical processes, as well as the possibilities of general research, logical methods, and comparative analysis. Depending on the set objectives of the research, methods such as generalization, moving from abstract to concrete, historical-comparative and systematic approach, analysis, synthesis, induction, and deduction have been employed.

Main section

Schopenhauer's Concept of Values

Critiquing rationalism and asserting that volition, namely human motives, desires, activities, and the processes of their realization, are distinctive and relatively autonomous, influencing the direction and outcomes of informed cognition, Schopenhauer contended that converting the will into a mere adjunct opposed to genuine life. He dismissed the antiquated philosophy's notion of "cause" as spurious.

From the standpoint of life philosophy, the world that encompasses us is a distinct chaos, not governed by reason but subjected to unconscious forces. Such a force, for instance, A. Schopenhauer designates as "will," namely, the "will to live." This represents the highest cosmic principle underlying the world. This universal will manifests itself in diverse individual wills that contend among themselves for a position under the sun. This strife facilitates the transition of matter to superior forms of existence, and the most exemplary among them is humans as they exclusively have succeeded in conforming to the exigencies of nature. Concurrently, from Schopenhauer's standpoint, humans are the most afflicted beings. Suffering is an outcome of desires, and the boundless race of life loses its significance upon recognizing its own futility. The German philosopher also indicates an avenue to extricate oneself from the predicament imposed by will. Evidently, Schopenhauer suggests that it is imperative to suppress the animal instinct of life. Schopenhauer's philosophy is pessimistic; he posited that individuals within the masses are base and egoistic.

"At the core of life philosophy" lie the predicaments associated with human nature and existence. He delineated the world as blind will and power. According to Schopenhauer's subjective idealist philosophy, the purposeless, blind activity termed "will" is disclosed, signifying the world, on one side, as the perception of the perceiver, and the perceiver, on the other side, as the product of the world, with all events representing the stages of the objectification of will [3, p.120].

In his opus "The World as Will and Representation," Schopenhauer introduces the concept of "free

will," accentuating the importance of "the will that prevails over reason rather than intelligence, which holds a relatively superior position." To genuinely emancipate freedom from its contingent self-dependence, "it must be transposed from activity to essence" [14, p. 269].

This implies that the principles of the most serious necessity and all-powerful freedom must be introduced into philosophy in equal measure but only under obligatory conditions so that all necessity is ascribed to actions and behaviors as a totality, and all freedom devolves to existence and nature. Schopenhauer reverts to the "archaic fallacy" and contends: where there is a cause-effect relationship, there is will, and where causality prevails, will no longer exists. However, with his position, he contradicts this: "where there is a cause-effect relationship, there is will, and no will moves without cause" [15, p. 242]. Will is independent, determining the direction and outcomes of reason and perception.

F. Nietzsche's Perspectives on Values

F. Nietzsche introduced an alternative irrationalist conceptualization, providing a divergence from classical philosophy. Nietzsche's viewpoint posits that European nihilism (an absolute negation stance) gains strength. This nihilism is unveiled as a consequence of the collapse of antiquated values now exposed as fallacious. Nietzsche holds that religion is fundamentally flawed, prompting him to advance the thesis of the death of God. In his perspective, if God governed the universe, His order also governed the world. Nietzsche's proclamation of "God is dead" suggests that the philosophical and religious portrayal of the world serves as an expression of human necessity for meaning and order.

In actuality, there is an absence of divine order in the world. It is inherently chaotic, and humans ascribe meaning to this world themselves while striving to shield themselves from chaos. Nietzsche's critique of Christian ethics and truth stems from the belief that Christianity has disseminated the instinct for life, negated the real world in favor of an afterlife, and distorted the characterization of that world. Nietzsche's articulation of the "death of God" underscores the imperative to reevaluate values, understanding all values as constructs emanating from human agency.

Nietzsche rigorously scrutinized Western culture, its values, psychology, and spirit. He posited that humans are not contingent on any authoritative figure, advocating for a life of freedom and death that is discernible to each individual and exclusive to the superhuman. According to Nietzsche, humanity constitutes a mass advancing aimlessly and without forethought, where individual thoughts are not comprehended by others, leading to societal animosity and condemning individuals to isolation, hunger, misery, and melancholic finitude.

Nietzsche's philosophy stands opposed to rationalism, critiquing spirituality, hypocrisy, and foolishness. Moreover, Nietzsche's relationship with Schopenhauer's philosophy is nuanced. Initially drawing from Schopenhauer's philosophy, Nietzsche utilized terms such as "will" and "will to live." The evolution of Nietzsche's productive work spanned over eighteen years, during which his perspective on Schopenhauer underwent transformations.

Nietzsche repudiates Schopenhauer's irrational, blind will and the genesis of light and form. As known, Schopenhauer's philosophy is pessimistic, with compassion being the highest virtue in his ethics. Nietzsche regards compassion as a manifestation of Schopenhauer's slave psychology shared with Christianity. He associates the "will to power" with the most pure and highest form of life. Thus, Nietzsche presents the romance of power, the war against atheism and Christianity, the affirmation of individualism, and the problem of all values—both theoretical (truth) and ethical (good)—as central themes.

"In fact, only the will to power and the desire to defend against compulsion exist. Not self-defense but everyone would feel their impact on the whole of existence – if we eliminate the atom, we eliminate the radiation of the power will. Therefore, I call this 'will to power'» [11, p.298]. Nietzsche is a kind of conservative revolutionary seeking to revert to existence, promoting natural initial cruelty, anti-metaphysical purity for man, providing a "perspective" on the world.

The essence of the world and life resides precisely in this force. The world is a singular turning process, with everything around it being influenced by the dynamic energy of this will.

"In his creativity, before everything else, a return to the true human values of Christian spiritual values. Nietzsche considered the distortion of genuine human values in culture (Christianity) a sin. Christianity has dispersed the instinct for life, denied the real world in favor of an afterlife, and defined it. Christianity is the "will to destruction," a disease, a decline. Secondly, Christianity (unlike Greco-Roman civilization, as well as Greek culture) has created a slave consciousness and created a fear of punishment for sin. Thirdly, Christianity has laid the foundation for doctrinal morality. Although life does not fit into a simple scheme, Christianity has forced moral values to fit into that scheme. Fourth, Christianity creates conditions for the cessation of the human race, which is a condition for the instinct of hidden extinction. Nietzsche called his philosophy the "instinct of life's defense." In other words, he also called it anti-Christian philosophy. Finally, Nietzsche's anti-Christianity was turned against any origin, individuality, and slavery for its nature" [6, p.204]. As is known, in "Thus Spoke Zarathustra,"

he announced the death of God. Why?... Because man should not depend on any authority. The realization of God's death is necessary for free reason, a free spirit, and the formation of ideas about "free death." One chapter of this work is even called "On Free Death."

However, free life and free death are not universally accessible. These are only for the superhuman. According to Nietzsche, humanity is made up of countless masses moving on their paths. These masses have no plan, no purpose. If there is something like meaning, it is the existence of individually extraordinary individuals that emerge within them. However, as others cannot see and think what these individuals see and think, the surrounding environment and society become enemies, condemning them to solitude, hunger, misery, and a melancholic, powerless end.

"In the life of nations, there is no progress, and ultimately, life awaits a painful and sorrowful finite end. In the not-too-distant future, despite the still free Western nations and civilizations, inexorable slavery and totalitarianism are approaching. Man must return to his inherent instincts, turn to strong, natural, free individuals. Otherwise, the whole of humanity is waiting for a miserable, barren, fragile end, such as falling into sameness, such as mutual similarity" [1, p. 248-249].

In general, Nietzsche's life philosophy is a critique of separated-from-life rationalism, a critique of spirituality, the immorality of life, hypocrisy, and foolishness.

The Cosmological-Metaphysical Concept of 'Life' in the Philosophy of A. Bergson

In the philosophical discourse on life, the individual facet of the personal principle is explicated, and individuality is correlated with gender within the philosophical framework. An alternative version of the philosophy of life is intricately associated with the elucidation of the cosmological-metaphysical conception of "life" by the distinguished philosopher A. Bergson. A. Bergson conceptualizes life as a cosmic energy, wherein the vital force perpetuates continuous self-renewal and the generation of novel forms, referred to as the "life impulse." According to his philosophical tenets, alongside the psychical-spiritual manifestations of life, there coexists a biological life form.

"In actuality, life is inherently tied to the psychological order, and the essence of the psychic – encompassing the indeterminate plurality of interpenetrating elements... However, those pertaining to the psychic essence elude precise definition, as they neither establish a connection with the cosmos nor wholly align themselves within the framework of reason" [7, p.230]. During this epoch, Bergson posits that the essence of mental life is akin to pure "duration" as time. He perceives continuity, mutability,

and conceptual elusiveness that, while challenging to define explicitly, are intuitively graspable.

Indeed, Bergson's conception of vital time transcends the conventional understanding of the sequential moments associated with a simple phased point. Nevertheless, all constituent elements of duration exhibit an intrinsic physical and spatial distinctiveness. Psychologism exerts influence on both ontological considerations (doctrine of existence) and the theoretical perspectives of the French philosopher. Life is characterized concurrently as a naturalistic and metaphysical concept, deviating from conventional historical approaches. Thus, Bergson posits that the essence of life endures perpetually.

The elucidation of the nature of life is subject to diverse interpretations by historical thinkers. A variant of the philosophy of life is portrayed as cultural philosophy (V. Dilthey, G. Zimmel, O. Spengler, and others). Similar to Bergson, these philosophers directly derive their insights from internal values that emanate from cultural-historical experiences rather than being solely psychophysical.

Zimmel's Approach to Values

Philosophy of values in the framework of existentialism and the philosophy of life, particularly in the context of its most eminent representative, Georg Simmel, takes on a new perspective. Engaging in debates with Schopenhauer, Nietzsche, Bergson, and Dilthey, Simmel concludes that life is an irrational phenomenon that sustains itself beyond the realm of values. Values, according to Simmel, emerge as facts of life precisely during the transition from natural existence to cultural existence. The immanent meaning of life, for him, lies in transcending one's own limits, progressing towards what he terms as "life beyond life." Analyzing values such as freedom, happiness, pleasure, pain, love, knowledge, and beauty, Simmel asserts that these values signify the transcendence of life: "Because at the physiological level, life is continuous creation. Any life-speaking broadly—is always higher than life; in such a way that it creates something beyond life in the spiritual realm, an image, an object, and something objective and significant" [10, p. 76]. This ascent beyond life and spiritual life is not an addition but rather the essential nature of life, manifesting through values, and in this sense, it "completely dominates the course of real life," as C. Habermas notes in Simmel's variant [13, p. 359].

Continuing the traditions of European monism, philosophers who adhere to these ideas vehemently disagree with this conclusion. E. Trelech, for instance, criticizes Simmel to some extent, noting his relativism and "valuelessness" [12, p. 446]. However, the era of postmodernism presented a different interpretation. Aligned with the philosophy of life, Ludwig Wittgenstein's pan-logical and intuitionist

views argued that only the metaphysical could serve as the basis for understanding the world. Wittgenstein also asserted that the "meaning of the world must be outside the world" and "if there is any value that does have value, it must lie outside all happening and being-so. For all happening and being-so is accidental" [9, p. 84-85]. Influenced by paradoxes and antinomies, Wittgenstein drew on Buddhist and Daoist traditions similar to Schopenhauer and Heidegger, emphasizing the logic inconvertibility of knowledge. Hence, his axiology is filled with skepticism: "If a value is to be put on a value, it must lie outside the whole sphere of what happens and is the case... Everything that happens and is the case is accidental" [9, p. 85].

To sum it up differently, values do not manifest in existence; rather, they are on the side of being and non-being. In this sense, evaluation is always imaginary. At the same time, the subject is the boundary of the world; that is, if we follow the logic offered, its existence belongs to both being and non-being, and in this case, it has the potential to be converted into value. However, Wittgenstein did not come to this conclusion himself, as in his understanding, any linguistic representation cannot be other than what is present. This kind of anti-axiology, simultaneously, underscores the highest value of the intuitive perception of the essence, subjectivity, and freedom of life but denies the importance of certain events, experiences, and situations, as seen in Eastern teachings.

At the core of the philosophy of life is the meaning of an individual's social, moral, and physical qualities, examined from various perspectives such as anthropology, medical psychology, pedagogy, law, etc. Unlike these disciplines, philosophy delves into the problem of the essence of human life, studying the phenomenon of human existence comprehensively.

When studying humans, philosophy distinguishes between two concepts: the nature of humans and the essence of humans. True, these concepts are similar in content but differ in perspective. When referring to the nature of humans, the attempt is made to distinguish them primarily from natural entities, especially animals. In this case, what is peculiar to humans, either a quality (reason, speech, religion, ethics, etc.) or the sum of qualities, is considered.

However, throughout the entire history of philosophy, it has not been possible to learn about humans until the end based solely on any quality or characteristic.

The Value Theory of Ernst Troeltsch

In the context of the philosophy of life, Ernst Troeltsch provides a detailed critique and analysis of value theories in his work "Historicism and its Problems" (1922), approaching his own definition of value. Troeltsch emphasizes that axiology cannot be

purely a priori or purely formal science, and he establishes principles that shape the experiential reality of real life. However, the specificity of axiology, according to him, lies in its orientation not towards the existential-scientific and objective relationship with reality but towards the subjective scientific-normative evaluation and formalization of it [12, p.170].

Troeltsch, in perceiving values, relies on the concept of "personal totality" derived from objectivism, arguing that the philosophy of values inevitably leads to solving the problem of the relationship between life and its material obligations and existence in metaphysics. Criticizing relativism, Troeltsch notes that the relativity of values becomes "significant only when it comes to life and creates and animates in this relativity" [12, p.177]. He even compares the theory of relativity to the theory of value relativism, stating that relativity is not unlimited relativism because the framework of reference can be calculated from any point where the subject is located, and its relationship with other objects is represented mathematically (logically). According to Troeltsch, the desire to attain absolute meaning in individual values is "akin to observing and reflecting not the living being that perceives and reflects but practically moving, choosing, struggling, and demonstrating, ultimately serving life with all intelligence and all observations, whether animal or spiritual-personal" [12, p.171].

Troeltsch insists on the necessity of a new approach to understand the topic of values, asserting that it should be presented "not as something isolated and empty but as something vital, possessing only formal representation, sensation, and capability of desire, like a fullness of consciousness..." [12, p.175]. Overall, Troeltsch approaches the definition of values through the conception of life, considering them as expressions of overlapping and consistent subjective desires, as they ultimately arise from the singular fullness of life. While ecological relationships are the sole source of vital values, spiritual values, in his view, rely on the divine universal spirit that encompasses its finite vitality.

Thus, the subjectivity is the expression of the theme, and without it, the entirety of life would be incomplete. Regardless of the similarities in evaluations and desires among individuals, each individual occupies a unique place in existence. However, Troeltsch never fully resolved the problem of how this perpetual movement of the absolute or the constant movement of life toward values brings about the existence of values, and he noted that the answers to these questions lie in historicism and its problems. "No one else can answer this except him." While his position is primarily directed towards historical development issues, it seems to be closely related to the philosophy of life. Perhaps, this interest arises from the desire to find ontological answers to axi-

ological issues, to see the subject's place from this perspective, and to assess the role of relativity in mutual existence.

The Nature of Values in E. Heide's Subject-Object Context

The determination of the subject-object nature of values is associated with E. Heide's conception. He defines values as certain relationships between the value subject and the value experience. Simultaneously, the value experience is understood as the specific condition of the subject, as it is accepted as a relational connection, and the subject and object of value are perceived merely as information regardless of their degree of reality. Heide contends that the basis for the creation of value is inherent in the object itself, and it is directed towards the subject. However, value cannot be sought only in the subject or object; hence, it is determined as the specific relationship of the object to the subject [2, p.153].

This specific condition in which value experiences are built can be related to sensations and sensitivities. Therefore, it follows that without value experiences, the object would not have value, or according to Heide, there would be no orientation toward the subject that constitutes value. Thus, value is not self-contained; it is an ever-changing substance—a relationship between the subject and the object. Initially, this approach may seem to lose the content of value, even causing some scholars to fear that it could go beyond the subject of axiology [8]. Nevertheless, "orientation" and "relationship" are not "nothing" as the most important principles of the development of existence; they are the most critical components of subjective-objective reality, the authentic evaluation of which begins only in many aspects with the modern era.

Conclusion

Hence, the foundational attributes of the philosophical examination of existence encompass apprehending the vital process as a holistic unity, scrutinizing rationalism, and contemporary culture critically, and emphasizing the imperative "reassessment of values." Additionally, the maturation of philosophical thought on existence aligns with the articulation of hermeneutic interpretive methodologies grounded in intuitive comprehension and emotional responses. Proponents of philosophical thought on existence construct historical frameworks based on the unified perception of existence as an ongoing developmental process, and the acknowledgment of the equivalence of extant cultures, as propounded by them, substantiates the recognition of cultural equivalence. In general, advocates of philosophical thought on existence underscore the innovativeness of method and a distinctive comprehension of existence, humanity, and philosophy.

It is noteworthy that philosophical thought on existence not only delineated avenues out of the

modern cultural predicament but also significantly delineated the tumultuous state of the present era through its impact on subsequent philosophical orientations. Nevertheless, the notions of philosophical thought on existence endure pertinence in our contemporary epoch due to their influence on individual quandaries, totalitarian governance, human autonomy, accountability, heroism, and the necessity for a tragic comprehension. Philosophical thought on existence constitutes a philosophical movement of the late 19th to early 20th-century irrationalist current, presenting “existence” as an initially comprehended complete reality. This conceptualization is construed diversely in distinct iterations of philosophical thought on existence.

References

1. Əlisa Nicat. Dünya filosofları. / Ə. Nicat. Bakı: Sabah, 1995. 552 s.
2. Heide E.L. Wert Eine Philosophische Grundlegung – Berlin: Erfurt: Verlag Kurt Stenger. 1926. 223 p.
3. İsmayilov N.İ. Fəlsəfə (fəlsəfi fikrin inkişaf tarixi). Ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti. Bakı. 2018. 142 səh.
4. Rüstəmov Y. Fəlsəfənin əsasları. Bakı: Nurlar. 2007. 504 s.
5. Rzayev M. Fəlsəfə tarixi. Bakı: Adiloğlu. 2005. 302 s.
6. Şükürov A. Fəlsəfə. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Elm, 1997. 384 s.
7. Henri Bergson, Creative Evolution (1911) tr. Arthur Mitchell, Henry Holt and Company
8. Donald Walhout. Objectivity and Value. The Journal of Philosophy. Vol. 50, No. 10 (May 7, 1953), pp. 285-300
9. Ludwig Wittgenstein. Logisch-Philosophische Abhandlung, Wilhelm Ostwald (ed.), Annalen der Naturphilosophie, 14 (1921).
10. Georg Simmel Elected. Tom 2. Contemplation of life. M.: Lawyer, 1996. 607 p. (Faces of culture) ISBN 5-7357-0175-4
11. “Nietzsche’s Moral and Political Philosophy”. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Metaphysics Research Lab, Stanford University. 2021.
12. Troeltsch, Ernst (1922). Der Historismus und seine Probleme: Gesammelte Schriften Vol. 3. Tübingen: J.C.B. Mohr.
13. Habermas, Jürgen: “Simmel als Zeitdiagnostiker” (Simmel as a diagnostician of his time), Georg Simmel: Philosophische Kultur: Über das Abenteuer, die Geschlechter und die Krise der Moderne, Gesammelte Essays, Mit einem Nachwort von Jürgen Habermas (Georg Simmel: Philosophical Culture: On Adventure, the Sexes and the Crisis of Modernity, Collected Essays, With an epilogue by Jürgen Habermas), Berlin: Wagenbach, 1983, pp. 243–253.
14. Arthur Schopenhauer “The world as will and representation”, transl. by E. F. J. Payne (Indian Hills, Colorado: The Falcon’s Wing, 1958)
15. Arthur Schopenhauer (2006). On the Will in Nature. 190 pages, Paperback Published, by Living Time Media International ISBN 9781905820009.

Summary

Giblaligeva N. E. Philosophy of life about the phenomenon of values. – Article.

The article discusses the perspectives of representatives of philosophy of life, such as Schopenhauer, Nietzsche, Bergson, and Simmel, on the problem of values. Will, as conceptualized by Schopenhauer, is seen as unconscious impulse, the act of throwing oneself into life, and understanding it as recognizing one’s own desires as the fundamental law. According to Schopenhauer, the will is primary in relation to reason, history, and culture. Nietzsche interprets Schopenhauer’s idea of the “will to live” as the “will to power” – the desire to actualize oneself in a specific way of life. In the context of the dualism of life and culture, natural and ideal values, according to Simmel, appear as “cultural” nature, seeming to express its power and ideological content, and later transform into culture. In Bergson’s conception, the metaphysical touch of life combines with its psychological interpretation.

The quality of life is one of the fundamental values of a modern, technologically advanced society and is primarily determined by economic and social factors. In other words, the application of interdisciplinary understandings compels researchers to philosophically analyze the content and nature of these concepts. The concept of “value” is endowed with ethical, ontological, existential, and axiological aspects, shaping its constituent parts, formulating possible contradictions, and identifying paradoxes. The subject of this research is social values from the perspective of contemporary scholars in the humanities. The authors examine the problem of values based on philosophical and sociological works that constitute a unified ethical discourse. The article explores the relationship of existential values in philosophy to the spiritual foundations in society, tracing the change in the values system as a phenomenon analyzing traditional social relationships.

The interdisciplinary approach employs philosophical analysis methods and complex use of structural functionalism elements, illuminating the philosophical, social, and ethical aspects of the problem of values. In conclusion, it is demonstrated that the recognition of the value phenomenon is a necessary condition and an ideological basis for the activity of modern society, the state, and all its structures, institutions, and organizations.

Key words: life philosophy, values, will, security, freedom, self-realization, self-development, creativity, ethics.

Анотація

Гіблалієва Н. Е. Філософія життя про феномен цінностей. – Стаття.

У статті розглядаються погляди представників екзистенціальної філософії Шопенгауера, Ніцше, Бергсона, Зіммеля на проблему цінностей. Воля, як її концептуалізував Шопенгауер, розглядається як несвідомий імпульс, акт кидання себе в життя, і розуміння цього як визнання власних бажань як основного закону. За Шопенгауером, воля первинна по відношенню до розуму, історії, культури. Шопенгауєрівську ідею «волі до життя» Ніцше трактує як «волю

до влади» – бажання реалізувати себе в певному способі життя. У контексті дуалізму життя і культури природні та ідеальні цінності, за Зіммелем, постають як «культурна» природа, ніби виражають її силу та ідейний зміст, а згодом трансформуються в культуру. У концепції Бергсона метафізичний дотик життя поєднується з його психологічним тлумаченням.

Якість життя є однією з фундаментальних цінностей сучасного, технологічно розвиненого суспільства і в першу чергу визначається економічними та соціальними факторами. Іншими словами, застосування міждисциплінарного розуміння змушує дослідників філософськи аналізувати зміст і природу цих понять. Поняття «цінність» наділяється етичним, онтологічним, екзистенціальним, аксіологічним аспектами, формуючи його складові частини, формулюючи можливі протиріччя, виявляючи парадокси. Предметом дослідження є суспільні цінності з точки зору сучас-

них учених-гуманітаріїв. Автори розглядають проблему цінностей на основі філософських і соціологічних праць, які складають єдиний етичний дискурс. У статті досліджується зв'язок екзистенціальних цінностей у філософії з духовними основами суспільства, простежується зміна системи цінностей як явища, аналізуючи традиційні суспільні відносини.

Міждисциплінарний підхід використовує методи філософського аналізу та комплексне використання елементів структурного функціоналізму, висвітлюючи філософські, соціальні та етичні аспекти проблеми цінностей. У підсумку показано, що визнання ціннісного феномену є необхідною умовою та ідеологічною основою діяльності сучасного суспільства, держави, усіх її структур, інститутів та організацій.

Ключові слова: життєва філософія, цінності, воля, безпека, свобода, самореалізація, саморозвиток, творчість, етика.

УДК 165:004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.2>**С. В. Бондар**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2076-1889>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана

ОБМЕЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. В останні місяці багато статей було присвячено темі переваг та небезпек, пов'язаних із використанням штучного інтелекту (ШІ). Серед переліку технічних та етичних проблем, викликаних впровадженням ШІ, дослідники відзначають схильність людей надто довіряти ШІ, вважаючи його досить розумним. Байдужість і невігластво, небажання думати про наслідки своїх дій, надмірне прагнення перекласти свої обов'язки на штучні інтелектуальні системи можуть бути набагато небезпечнішими для майбутнього людства, ніж зловмисність штучного інтелекту, його славлене бажання знищити людство.

Ще в 70-ті роки минулого століття Джозеф Вейценбаум вказував на помилковість аналогії між людською природою та обчислювальними машинами, недоречність отождолення людського розуму з деякими його функціями, відтвореними за допомогою технічних пристроїв, неприпустимість передоручення ШІ вирішення проблем, від розв'язання яких залежить доля окремої особистості і людства в цілому [1, 10].

Питання, чому людині варто довіряти більше, ніж ШІ залишається відкритим. В історії людства багато прикладів невірних рішень, які мали катастрофічні наслідки. Саме людина здатна усвідомлено приймати зловмисні рішення та здійснювати злочинні вчинки, на відміну від ШІ, який діє відповідно до закладеної в нього програми та введених даних.

Небезпека походить не від штучного інтелекту, який би зміст не вкладали в це поняття, а від людської бездумності та легковажності. Невігластво – джерело страху та пасивності. Воно небезпечне у вік інтелектуальних технологій, ймовірно, навіть більше, ніж жадібність і прагнення влади. Без зміни політичного режиму і навіть без його посилення, стало можливим створити нову форму поневолення, основою якого стає людське невігластво, небажання розмірковувати та навчатися.

Не обов'язково знати принципи роботи ядерного реактора, щоб скористатися електрикою. Але у випадку зі штучним інтелектом йдеться про технологію, застосування якої змінює сприй-

няття навколишнього світу та саморозуміння. Необхідність вчитися, освоювати нові знання та навички протягом усього життя стала запорукою виживання як цивілізації в цілому, так і окремих індивідів. Необхідно відповідально використовувати, і розуміти, як працює і як влаштований ШІ. Інакше значна частина людства залежатиме від тих, хто має знання, що забезпечують створення та свідоме використання технологій ШІ. Вже зараз власники бізнесу, зайнятого розробкою ШІ, завоювали статус нових жерців – посередників між світом обчислень, виконавців складних завдань за допомогою прикладної математики та логіки, і світом споживачів високоінтелектуальних технологій.

Ступень розробки проблеми. Переважна більшість робіт, присвячених темі штучного інтелекту, мають вузько спеціалізований, прикладний характер. Зазвичай, не тільки технічні розробки, а й написання статей здійснюється колективами програмістів-дослідників. Серед авторів робіт, які мають суттєве наукове значення, слід назвати таких вчених як Джозеф Вейценбаум, Едсгер Дейкстра, Ян ЛеКун, Марвін Мінський, Пітер Норвіг, Стюарт Рассел, Герберт Саймон, Мартін Форд та інші. У статті показано, що створення сильного штучного інтелекту вимагає ґрунтовно розробленої теорії, яка визначить напрям прикладних досліджень. **Мета роботи** – обґрунтувати необхідність подальших розробок у галузі штучного інтелекту, які є проявом прагнення людини до самопізнання, пошуку меж своїх можливостей та самовизначення; необхідності відповідального та свідомого використання інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні основи стрімкого прогресу у сфері штучного інтелекту, свідками якого ми стали, закладено у 60-ті-70-ті роки. Принципи роботи ШІ з того часу практично не змінилися. Фахівці покладаються на методи розробки ШІ, засновані на великих даних, високій якості знань, якими оперує ШІ, надійному та швидкому до них доступі та оптимальному використанні. Велике значення мають верифікація джерел знань і висока кваліфікація співробітників. Штучний інтелект сильно

залежить від підтримки та коригування з боку людини.

Один із талановитих учених, який розробляв теорію штучного інтелекту Джозеф Вейценбаум, був скептично налаштований щодо наслідків його використання. Він вказував на низку екзистенціальних загроз, пов'язаних із розширенням сфер використання ШІ. Отже, важливо враховувати насамперед, не технічні, а етичні та екзистенціальні обмеження створення сильного штучного інтелекту (AGI). Вейценбаум наголошує на необхідності самодисципліни та сумлінності в роботі з обчислювальною технікою. Для наочності надає красномовний опис «шаленого програміста» і програміста-професіонала. Він вказує на необхідність ретельного документування всіх етапів розробки програмного забезпечення.

На сучасному етапі розробки штучний інтелект неспроможний перевершити пізнавальні здібності людини. Дані, необхідні для ініціації пізнавального процесу передаються людиною за допомогою спеціальних методів, зокрема, так званого навчання. Дослідники вказують [2], що навчання LLM (велика мовна модель – одна з моделей ШІ) на матеріалі згенерованому іншими LLM призводить до поступової деградації контенту, виробленого штучним інтелектом, до забування більшої частини даних, які вони отримали в процесі навчання, і неправильним «міркуванням», зрештою до колапсу.

Проблема сучасного штучного інтелекту полягає в тому, що він працює, виходячи зі знань та уявлень про світ, вкладених в нього групою фахівців з програмної інженерії, а не з соціальних, гуманітарних чи природничих наук. Він успадковує недоліки та переваги тих аспектів людського мислення, які піддаються технічному відтворенню. Як наслідок, вузька спеціалізація – слабе місце сучасного ШІ.

Одним із наслідків використання комп'ютерних технологій є те, що створені з їхньою допомогою віртуальні моделі людини ототожнює з реальністю. Це пробуджує почуття всемогутності та впевненість у владі над фізичним світом. Технології змінюють сприйняття навколишнього світу, зокрема часу та простору.

Вплив технологій на людину настільки помітний, що певні дослідники вважають [3], що автоматизація та роботизація, а також поширення технологій, заснованих на ШІ, призводять до зниження релігійності, оскільки місце релігії займають технічні досягнення. Автори статті стверджують, що магія техніки замінює магію релігійних обрядів, а віра у надприродні сили витісняється можливістю без особливих зусиль отримати швидкі та прості вирішення життєвих проблем.

Незважаючи на значні успіхи, системи штучного інтелекту можуть лише дедукувати з даних,

наданих людиною, згідно з заданими алгоритмами. Згідно з опублікованими дослідженнями, вони не можуть використовувати знання та навички поза конкретним контекстом, заданим заздалегідь, не вміють робити це іншим способом, ніж той, якому їх навчили [4, 1]. На сьогоднішній день ШІ вже вміє узагальнювати та підсумовувати, але не здатний робити винаходи, змінювати, відмовлятися, покращувати. З погляду дослідників, правильно визначати ШІ, на сучасному етапі його розробки, як нову форму бази знань, упорядкованих згідно з певними принципами, як нову форму універсальних пошукових систем.

Для штучного інтелекту проблемою є виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Їх важко виявити, спираючись лише на тексти. Для цього потрібен контакт із навколишнім світом та соціальні взаємодії. Він не здатний розуміти, а обчислює як калькулятор. Йому не вистачає здорового глузду. Будь-яка жива істота отримує інформацію з різних джерел та у різний спосіб. ШІ має недостатньо досвіду просторового сприйняття. Відповідно, потрібно розробляти пристрої, здатні приймати лінгвістичну та сенсорну інформацію, створити дорожню карту «прогнозованої моделі світу», яка дасть можливість ШІ планувати свої дії та контролювати їх результат. Як метод удосконалення, фахівці рекомендують використовувати навчання із самоконтролем [5, 5].

Новий тренд у робототехніці – багатозадачність. Мета, що стоїть перед фахівцями – навчання роботів «широкого профілю», здатних до виконання складних завдань, пов'язаних із маніпуляціями об'єктами на основі мовних інструкцій. Універсалізація робототехніки, поповнення функцій роботів супроводжується їхньою антропоморфізацією. Останнє може призвести до зайвої довіри до техніки та недооцінки небезпек, пов'язаних із взаємодією з роботами [6]. Люди схильні надмірно довіряти їх розумності, одушевляють їх, поспішають передавати їм свої обов'язки, приписують наявність цілей та намірів.

Одна із ключових здібностей людського мислення – побудова моделей світу. Автори статті [7] вважають, що цю здатність можна змодельовати за допомогою ймовірного програмування для того, щоб покращити розуміння мови штучним інтелектом: «Розуміння мови відбувається в контексті конкретної моделі світу, що підходить для цієї ситуації, що містить визначення ключових понять...» [7]. Це допоможе уникнути проблем з достовірністю відповідей та «галюцинаціями», які мають LLM. В іншій статті автори вказують, що ШІ лише переконливо імітує розуміння мови шляхом обміну питаннями та відповідями [8]. По суті, ШІ на сучасному етапі його розробки, – універсальна пошукова система або бібліотека, що містить знання певного спрямування. При цьому

дослідники прагнуть так організувати цю бібліотеку, щоб штучний інтелект міг моделювати структуру природних мов і самостійно розмірковувати про світ.

В основі створення штучного інтелекту – формалізація баз знань, контекстом інтерпретації яких є завдання, поставлене перед ним. Чим суворішою є стандартизація цих знань і чим вузьчим контекст їх використання, тим вища ймовірність вирішення завдання [1, 71]. Таким чином, дана парадигма побудови ШІ визначає його вузьку спеціалізацію та залежність від баз даних. Вейцбаум стверджує, що з певної точки зору: «немає істотної різниці між мовою та машиною, яка втілює її правила трансформації» [1, 68]. По суті, комп'ютерна програма є реалізацією сукупності знань, формалізованої та зафіксованої згідно з правилами мови.

Можна припустити, що якби комп'ютерна програма могла описати мовну картину світу, тоді б ШІ мав би «здоровий глузд» і орієнтувався в поточних подіях не гірше за людину.

Мови фіксують осмислене та артикульоване знання. Вони не описують непізнане та незрозуміле. Мови є структуроутворюючими елементами роботи LLM. Тому все, що виходить за межі пізнаного, для них не існує. LLM здатні створити або зберегти лише те, що можна висловити у формі мови – знаків чи формул.

Ситуація зміниться, якщо дати ШІ "тіло" – забезпечити пристроями, за допомогою яких він буде здатним пізнавати світ самостійно. Цей досвід не схожий на людське сприйняття. Сенсори, які замінюють людські органи почуттів, і можливість самостійно рухатися, дають уявлення про простір, що, у свою чергу, сприятиме виробленню нової інформації. LLM у поєднанні з робототехнікою вже в наш час стає потужним інструментом наукових досліджень, насамперед у тих сферах дослідницької діяльності, в яких отримані результати підлягають формалізації.

Оскільки LLM створені для аналізу мовних систем, вони дуже сприйнятливі до будь-яких змін формулювань, наприклад в інструкціях, форматуванні тексту тощо. Зміни незначні, з точки зору людини, призводять до того, що відповіді на одне й те саме питання, запропоновані LLM, можуть помітно розрізнятися. З урахуванням того, що текст є для LLM єдиним джерелом інформації про зміст виконуваної ними роботи та принципи її подання, подібний результат не є несподіваним. LLM засвоюють принципи побудови природної мови, тому складається враження, що вони здатні розуміти та вільно володіють мовою. Вони здатні вирішувати поставлене перед ними завдання на основі кількох підказок і прикладів (prompts), це вказує на те, що вони містять значну частину необхідної інформації. Підказки та інструкції

можна розглядати як стимул до початку роботи або каталізатор, що активує алгоритм.

Штучний інтелект здатний приймати рішення на підставі прикладів, засвоєних у процесі навчання. Якщо результат його діяльності помилковий, то він виправляє помилку, звіряючи своє рішення з шаблоном і коригує свою діяльність, приводячи її у відповідність до зразка [9].

Помилки LLM свідчать про «розуміння» правил побудови текстів. В основі їх функціонування – відтворення писемної та усної мови, що ґрунтується на зафіксованих в алгоритмах комп'ютерних програм правилах побудови та функціонування мови. LLM використовують насамперед знання, отримані у процесі попереднього навчання.

Якщо ШІ «поводиться розумно», моделює або наслідує лінгвістичної поведінки людини, це не означає, що він розумний або, тим більше, має свідомість. Він імітує деякі з функцій людського інтелекту, спираючись на введені в нього знання про людський інтелект та поведінку, ґрунтуючись на результатах фундаментальних та прикладних досліджень.

Навчання моделей з використанням людини-помічника має обмеження. Штучний інтелект може виконувати завдання, оцінити адекватність виконання яких люди-помічники не в змозі. Наприклад, знайти всі помилки у великій базі даних або програмі.

Фахівці із OpenAI у своєму звіті пишуть: «Наші моделі можуть навчитися говорити нашим оцінювачам те, що вони хочуть почути замість того, щоб говорити їм правду» [10]. Це не пов'язане зі злочинними намірами, і з нездатністю LLM говорити «ні», «не знаю». «Ми навчаємо модель писати критичні коментарі до її власних результатів» [10], – це потрібно для зручності користувачів, яким доводиться мати справу з даними чи завданнями, надто складними для прямої оцінки людьми. Проблема у тому, що на сучасному етапі розвитку штучного інтелекту часто буває неможливо відстежити послідовність його висновків. Але це проблема не емпатичного, а технічного характеру.

Складність полягає в тому, що створена програма починає жити своїм власним життям, має свою внутрішню логіку. Зазвичай у реалізації технічного завдання бере участь колектив програмістів. Розроблена спільно програма досить складна і об'ємна, її пишуть і тестують протягом тривалого часу, тому, у разі появи несправностей, не завжди можна визначити, де схована помилка.

Програмне забезпечення зрозуміло своєму розробнику доти, доки він може проаналізувати його від початку до кінця, поки воно доступне для огляду. Обсяг і складність, що виникають у тому числі й завдяки авторському стилю розробника,

коментарям зрозумілим тільки йому, найчастіше перетворює комп'ютерні програми на «якусь подобу кафкіанського замку» [1, 115]. Складність його розуміння пов'язана з відсутністю єдиного плану розробки та узгодженості окремих складових програм.

Модифікація великих мовних моделей здійснюється за рахунок навчання на великих обсягах даних, джерелом яких є, переважно, ресурси Інтернету з відкритим доступом. Такий метод доробки LLM досить ефективний, оскільки швидко приносить результати – вони вчаться виконувати нові завдання. Однак інформацію, отриману в такий спосіб, та її джерела не завжди вдається верифікувати, що може стати причиною помилок у роботі ШІ. Оновлення принципів функціонування LLM не входить до завдань фахівців.

Проблема сучасного етапу розвитку комп'ютерних наук у тому, що більшість програмістів-розробників своїм завданням вважають не наукову роботу, а отримання практичних результатів у максимально стислий термін ціною нехтування не лише фундаментальними, а й прикладними дослідженнями. Як наслідок – відсутність розробленої теорії, яка стала б основою для побудови нових моделей ШІ. «Метою більшості фахівців у галузі штучного інтелекту є створення машин, які поводитимуться розумно, незалежно від того, чи проливають результати їх діяльності світло на природу інтелекту людини чи ні» [1, 165].

Навіть якщо програміст обмежений лише своїми бажаннями та фантазією, для виконання практичного завдання потрібно чітко сформулювати його цілі. Важливим є ґрунтовний план роботи і розуміння того, чого заради пишеться програма. А для цього мало лише навичок програмування. Написати комп'ютерну програму означає зрозуміти суть проблеми і знати шляхи її вирішення. Те, що можна реалізувати (розв'язати завдання, розробити програмне забезпечення) не виходить за межі зрозумілого людині, і може бути використано виключно в даній конкретній детально вивченій ситуації. Але розуміння, достатнє для виконання завдання, наприклад, написання комп'ютерної програми, не тотожно вичерпному розумінню.

Висновок. Створення штучного інтелекту та розвиток технологій, пов'язаних з ним, не є самоціллю, а складовою прикладних досліджень людської свідомості та мозку. ШІ не має власних цілей через свою залежність від людських знань та досвіду. Він – функція, реалізація людської сутності, прагнення зрозуміти себе, моделюючи розумові процеси. Програмування лише інструмент для реалізації людських задумів, цілей та цінностей. Мета ШІ – пізнання мислення та поведінки людини.

У розробку та вдосконалення штучного інтелекту вкладаються величезні кошти. Проте трохи більше ніж через рік після тріумфальної презентації чат-ботів, періодично з'являються статті, в яких ШІ оцінюється як чергова технологічна бульбашка (tech bubble) [11] або шахрайство (scam) [8].

Технології, засновані на штучному інтелектові діють за принципом екстенсивного споживання енергії та даних. Можна припустити, що за найгіршого розвитку подій населення переведуть на «енергетичну пайку», щоб забезпечити ШІ достатньою кількістю електроенергії. Тому подальший розвиток ШІ-технологій потребує пошуків нових методів обробки даних і зниження рівня споживання енергії.

Техніка не узурпує свободу людини, а розсуває її межі. Думка Р. Курцвейла про те, що ШІ є складовою еволюції людського роду є релевантною. У такому разі спроби обмеження нових технологій можуть призвести до деградації людства або, що ймовірніше, загрожувати невідконтрольним громадянському суспільству та спільноті вчених розвитком штучного інтелекту. Тому найбільш виправданим є його цілеспрямований розвиток загальними зусиллями. Це привід об'єднатися для спільної роботи, обміну досвідом та знаннями, для конкуренції, але не для заборон чи обмежень.

Штучний інтелект, на сучасному етапі його розвитку, має внутрішні обмеження, тому створити сильний ШІ (AGI) найближчим часом не вдасться. Приклади розробки ШІ, які вважаються кращими у своєму роді, є моделюванням певних функцій людського мислення та її лінгвістичної поведінки. Вони здатні відтворити лише те знання, яке може бути представлене у знаковій формі. Дж. Вейцбаум припустив, що існує верхня межа інтелекту, досяжна для обчислювальної системи і що згодом це можна буде довести [1, 206]. Але розвиток штучного інтелекту знаходиться на початковій стадії і вчені сподіваються покращити його пізнавальні здібності та здатність навчатися.

Література

1. Weizenbaum J. Computer Power and Human Reason: From Judgement to Calculation. New York: W.H. Freeman 1976. 300 p.
2. The Curse of Recursion: Training on Generated Data Makes Models Forget / Shumailov I. and other authors // arxiv.org: веб-сайт. URL: <https://arxiv.org/pdf/2305.17493.pdf> (дата звернення: 23.10.2023).
3. Pomeroy R. A surprising explanation for the global decline of religion // Big Think: веб-сайт. URL: <https://bigthink.com/the-present/a-surprising-explanation-for-the-global-decline-of-religion/> (дата звернення: 13.09.2023).
4. Transmission versus Truth, Imitation versus Innovation: What Children can do that Large Language and Language-and-Vision Models cannot (yet) Yiu E. and other

authors // Sage Journals: веб-сайт. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17456916231201401> (дата звернення: 13.12.2023).

5. Dawid A., LeCun Y. Introduction to Latent Variable Energy-Based Models: A Path Towards Autonomous Machine Intelligence. // arxiv.org: веб-сайт. URL: <https://arxiv.org/pdf/2306.02572.pdf> (дата звернення: 20.08.2023).

6. RoboCat: A Self-Improving Foundation Agent for Robotic Manipulation // arxiv.org: веб-сайт. URL: <https://arxiv.org/pdf/2306.11706.pdf> (дата звернення: 21.09.2023).

7. From Word Models to World Models: Translating from Natural Language to Probabilistic Language of Thought Wong L. and other authors // arxiv.org: веб-сайт. URL: <https://arxiv.org/pdf/2306.12672.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).

8. Schulman A. Why this AI Moment may be the Real Deal // The New Atlantis: веб-сайт. URL: <https://www.thenewatlantis.com/publications/why-this-ai-moment-may-be-the-real-deal> (дата звернення 20.11.2023).

9. Bischoff M. New Tool how AI makes Decisions // Scientific American: веб-сайт. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/new-tool-reveals-how-ai-makes-decisions/> (дата звернення 25.08.2023).

10. OpenAI веб-сайт. URL: <https://openai.com/blog/our-approach-to-alignment-research> (дата звернення 30.08.2023).

11. WhatkindofbubbleisAI? // Slashdot.org: веб-сайт. URL: https://slashdot.org/story/23/12/24/0641202/what-kind-of-bubble-is-ai?utm_source=rss1.0main-linkanon&utm_medium=feed (дата звернення 24.12.2023).

Анотація

Бондар С. В. Обмеження та перспективи розвитку штучного інтелекту: філософський аналіз. – Стаття.

У статті визначаються обмеження та перспективи розвитку штучного інтелекту та здійснюється їх філософський аналіз. У статті показано, що створення сильного штучного інтелекту вимагає ґрунтовно розробленої теорії, яка визначить напрям подальших досліджень. Мета роботи – обґрунтувати необхідність подальших розробок у галузі штучного інтелекту, який є проявом прагнення людини до самопізнання, пошуку меж своїх можливостей та самовизначення; необхідності відповідального та свідомого використання інформаційних технологій.

Штучний інтелект є технологію, застосування якої змінює сприйняття навколишнього світу та саморозуміння людини. Тому самоосвіта, освоєння нових знань та навичок стає необхідністю. В процесі розробки та використання технологій, заснованих на ШІ, треба керуватися етичними принципами, визначеними для комп'ютерних технологій та загальнолюдськими цінностями.

Основна мета створення штучного інтелекту – пізнання людиною самої себе, прагнення зрозуміти себе, моделюючи розумові процеси. Сучасні технології, розширяють свободу людини, підсилюють здатність протистояти тиску навколишнього середовища, полегшують реалізацію задумів та досягнення цілей.

Штучний інтелект, на сучасному етапі його розвитку, має внутрішні обмеження, тому створити сильний ШІ найближчим часом не вдасться. Приклади розробки цієї технології, які вважаються кращими у своєму роді, є моделювання певних функцій людського мислення та її лінгвістичної поведінки. ШІ здатний прийняти та відтворити лише ті знання, які можуть бути формалізовані і представлені у знаковій формі.

Технології, засновані на штучному інтелекті діють за принципом екстенсивного споживання енергії та даних. Тому подальший розвиток ШІ-технологій потребує пошуків нових методів обробки даних та зниження рівня споживання енергії.

Одним із обмежень ШІ є те, що він є реалізацією певної теорії, сукупності знань та навичок свого розробника. Як жодна інша технологія він здатний відображати природу людини, проте лише малу її частину. Отже, для досягнення нових результатів потрібні розробка нових теорій, нових парадигм програмування та більш потужних методів обчислення.

Ключові слова: велика мовна модель, комп'ютерні технології, мова, пізнання, програмування, філософський аналіз, штучний інтелект.

Summary

Bondar S. V. Limitations and Prospects for the Development of Artificial Intelligence: Philosophical Analysis. – Article.

The article determines the limits and prospects for developing artificial intelligence and fulfils its philosophical analysis. The article shows that creating artificial general intelligence relies on a well-developed theory, which determines the direction of further investigations. The purpose of the paper is to substantiate the need for further developments in the field of artificial intelligence, which is a manifestation of a person's desire for self-knowledge, searching for the limits of one's capabilities and self-determination; the need for responsible and conscious use of information technology.

Artificial intelligence is a technology whose application changes the perception of the world and a person's self-understanding. Therefore, self-education, mastering new knowledge and skills become a necessity. In the process of developing and using technologies based on AI, one should be guided by the ethical principles defined for computer technology and universal human values.

The main goal of creating artificial intelligence is a person's knowledge of himself, the desire to understand himself by modeling thought processes. Technologies, in particular artificial intelligence, expand human freedom, enhance the ability to withstand environmental pressure and make it easier to implement plans and achieve goals.

Artificial intelligence, at the present stage of its development, has internal limitations, so it will not be possible to create artificial general intelligence shortly. Examples of the development of this technology, which are considered the best of its kind, are the simulation of certain functions of human thinking and linguistic behaviour. AI is capable of accepting and reproducing only knowledge that can be formalized and presented in symbolic form.

Technologies based on artificial intelligence operate on the principle of extensive energy and data consumption. Therefore, the further development of AI technologies requires the search for new methods of data processing and reducing energy consumption.

One of the limitations of AI is that it is the implementation of a certain theory, the body of knowledge and skills of its developer. Like no other

technology, it is capable of reflecting human nature, but only a small part of it. Therefore, to achieve new results, the development of new theories, new programming paradigms, and more powerful computational methods is necessary.

Key words: artificial intelligence, cognition, computer technology, language, large language model, philosophical analysis, programming.

УДК 17:323.1:316:4] (477) "20"

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.3>**П. П. Валенчук**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-4523-0240>аспірант кафедри філософських і політичних наук
Черкаського державного технологічного університету**СУСПІЛЬНИЙ ЗАПИТ: ЙОГО ТИПИ, ОЗНАКИ ТА ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ**

Вступ. Поява все більшого числа каналів інформації про конституційні/законотворчі, політичні та економічні процеси і зміни в Україні, великий запит населення на актуальну інформацію в умовах війни, сприяє підвищенню поінформованості громадян про означені процеси (маємо зазначити, що ця поінформованість не завжди прямо корелюється з фактичним станом речей, та значною мірою залежить від якості інформації і здатності громадян-споживачів інформації належним чином її аналізувати та оцінювати), сприяє зацікавленості громадян в суспільно-політичному житті країни та державотворчих процесах, а також, в окремих випадках, зростанню політичної активності населення. Схвалення або несхвалення відповідних процесів та змін з боку окремих громадян чи груп громадян дозволяє говорити про існування суспільного запиту в тій чи іншій сфері, та про те, як суспільні процеси з ним узгоджуються, яким чином, зважаючи на цей запит, можна досягти суспільного консенсусу та консолідувати суспільство.

В той самий час бажання або несхвалення певних змін громадянами, групами громадян чи організаціями, які претендують на те, щоб представляти думку громадськості, не завжди призводить до зміни суспільно-політичного курсу на загальнодержавному чи місцевому рівнях. Філософське осмислення суспільного запиту та соціологічні дослідження, які показують підтримку тих чи інших ідей серед населення, не завжди відповідно корелюється з результатами виборів або стає причиною появи необхідних інституцій (тим в більшій мірі це стосується таких суб'єктивних показників підтримки, як кількість переглядів і вподобань відповідних дописів чи відео в соціальних мережах чи на інших платформах). Так само не завжди прослідковується пряма залежність між результатами опитувань громадської думки чи іншими подібними дослідженнями настроїв в суспільстві та реальним суспільним тиском щодо впровадження або не впровадження тих, чи інших змін. Частково це пояснюється певною ідеологічною розгубленістю та труднощами в перетворенні ідей-політичних гасел або ж бажання змін у практичні завдання державної чи місцевої політики [1], частково – колоніальним пострадянським минулим [2]. Це припущення,

хоч і частково пояснює успіх популістів та популістичних гасел, не дозволяє повністю оцінити справжність суспільного запиту, оцінити його реальний масштаб та прослідкувати його зв'язок зі змінами в суспільстві.

Мета та завдання. Мета даного дослідження полягає в спробі більш глибокого розуміння природи суспільного запиту та у формулюванні його визначення. Основним завданням є вивчення взаємозв'язку запиту із суспільно-політичними процесами в сучасній Україні.

Методи дослідження. Методологія дослідження передбачає огляд та порівняльний аналіз різних підходів до розуміння і визначення суспільного запиту та пов'язаних понять. Аналіз виконується у контексті різних суспільно-політичних та інших дисциплін та лягає в основу узагальнення, виділення ключових ознак і систематизації отриманих даних.

Результати дослідження. Ключовими дослідниками суспільного запиту в Україні наразі виступають аналітичні центри, такі як Вокс Україна (І. Сологуб, Є. Доронцева), Київський міжнародний інститут соціології (А. Грушецький), Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, Центр соціальних та політичних досліджень СОЦИС та інші.

Одним з аспектів проблематики дослідження суспільного запиту є те, що в значній кількості робіт з даної теми об'єктом і предметом дослідження виступає не сам суспільний запит, як такий, а те чи інше явище суспільного життя, на яке спрямований запит. Відповідно визначення суспільного запиту надається в контексті цього явища.

В розрізі політичної науки та соціологічних досліджень зустрічаємо поняття політичного запиту або політичних вимог. В У. Тая (Tie) політичний запит врешті набуває форми політичного активізму чи політичної тактики/стратегії (що, в першу чергу стосується структури економіки, розподілу/перерозподілу соціальних благ, серед яких виділяють матеріальні блага, можливість отримання освіти, доступність житла, послуг з охорони здоров'я), питань соціо-культурної ідентичності, охорони навколишнього середовища тощо, яка певним чином вписується в контекст боротьби політичних ідеологій. [3]

З політичними вимогами та відповіддю на них пов'язане поняття соціального запиту (social demand), який є одним з підходів до планування та формування політик в освітній сфері на основі оцінки попиту на освітні послуги [4], та розглядається як процес, що виражається в політичному активізмі, формуванні політичного порядку денного та динаміки. [5]

Соціологічна наука, особливо політична соціологія також опреує поняттям громадської думки, яка визначається, як специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя. [6, 325]. Вивчення (у формі опитувань чи інтерв'ю), а також аналіз громадської думки, її виразників та каналів її вираження дають можливість говорити про існування суспільного запиту. [6, 327-332; 7, 486-487]

Певною мірою поняття суспільного запиту перегукується з поняттям суспільного інтересу. Термін «суспільний інтерес» активно використовується в філософсько-правовій сфері (Олексюк Т, Опришко Л., Буртник Х.), зокрема в контексті питань, пов'язаних з публічним доступом до інформації, а саме для визначення її значущості для суспільства, та відповідного розуміння, як має реалізовуватись право громадян на доступ до цієї інформації. Відповідно до визначення Закону України «Про інформацію», «предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо». [8]

В тому ж контексті вживається схожий термін «суспільна необхідність». Серед ознак суспільної необхідності по відношенню до інформації можна назвати:

- наявність широкої суспільної дискусії та необхідність роз'яснення питань, які важливі для актуальної суспільної дискусії;
- інформація допомагає зрозуміти причини, які лежать в основі рішень, що ухвалюються державними органами чи органами місцевого самоврядування, допомагає громадськості формувати думку про стан суспільства;
- інформація стосується таких всеохоплюючих речей, як стан навколишнього середовища, можливих загроз для громадської безпеки і порядку, ризиків для здоров'я людей, захисту конституційних, економічних прав і свобод громадян тощо. [9;10,178-181]

Таким чином, суспільний інтерес і суспільна необхідність ф філософсько-правовій площині, а саме, в контексті доступу до інформації стосуються насамперед питань державного устрою і цілісності держави, викликів, ризиків і загроз, з цим пов'язаних, а також основних прав людини – тобто всього того, що безпосередньо впливає на життя окремого громадянина та широких груп громадян. Наприклад, безпека держави, інформаційна захищеність соціальних та інших груп та об'єднань громадян, захист особистих свобод – в таких поняттях О. Панченко розглядає суспільний запит на інформаційну безпеку. [11]

Розглядаючи суспільний запит в інших сферах життя теж так чи інакше будуть пов'язані з цими або подібними поняттями.

Так само в контексті бажання певних благ трактуються запити населення з економічних позицій. Проте економічна теорія чітко розрізняє просте бажання та реальний ринковий попит, і дає змогу доволі чітко виміряти останній. За твердженням І. Комарницького «попит можна визначити як *платоспроможну потребу* (вид. нами) споживачів у деяких благах... категорія «попит» передбачає наявність платоспроможності. Якщо попит є неплатоспроможним, то це не попит, а всього лише бажання». [12] Ключовою ознакою реального запиту населення на певне благо є наявність необхідних ресурсів для його придбання. Відповідно, кількість блага, яку можна набути за ці ресурси та готовність населення обміняти (витратити) їх на зазначене благо і буде визначати цілком вимірювану величину попиту. Все ж, неправильно буде говорити про «реальність» попиту і «нереальність» бажання. Але саме спроможність та готовність дають можливість чітко розділити ці поняття з економічних позицій.

В спробі узагальнити та інтегрувати вищевикладене ми пропонуємо використати новий підхід до розуміння суспільного запиту, а саме спробуємо виділити два типи суспільного запиту – декларативний та ефективний.

На наш погляд, *декларативний суспільний запит* (в якості альтернативних термінів ми пропонуємо – суспільне бажання, суспільна зацікавленість/стурбованість) – *це в той чи інший спосіб заявлене/прокомуніковане бажання громадян певним чином організувати політичне, економічне чи соціальне життя суспільства, бути дотичними до формування національної та місцевої політики, підтримка або несприйняття змін суспільно-політичного чи економічного курсу.*

Серед ознак існування декларативного суспільного запиту ми пропонуємо виділити наступні:

- наявність відповідних декларативних документів – декларацій, маніфестів, меморандумів;

- наявність звернень громадян з того чи іншого питання;
- поява публікацій в ЗМІ та наукових виданнях з даної теми;
- увага до питання в соціальних мережах;
- оприлюднення (в різних форматах) відповідних результатів дослідження громадської думки;
- наявність публічної дискусії з означених питань, представленої в медіа просторі, за участі тих, хто позиціонує себе в якості «лідерів думок»;
- створення «спільнот за інтересами» (в форматі «он-лайн» чи «офф-лайн»), експертних груп, дискусійних майданчиків з відповідного питання.

Спираючись лише на запропоновані нами ознаки можна вже говорити про реальність існування декларативного суспільного запиту, але це не дає нам можливості однозначно оцінити його природу та передумови виникнення.

Декларативний суспільний запит може говорити про зацікавленість суспільства чи його окремих груп в певних змінах (або ж готовність до прийняття чи неприйняття таких змін), відображати реально існуючі суспільні настрої, показувати рівень підтримки/непідтримки різних ідей щодо політичного, економічного чи соціального устрою, рівень підтримки політичних фігур чи рухів. В той же час він може бути інструментом популістичних конструкцій, коли наведені вище ознаки не є об'єктивним відображенням настроїв суспільства чи його груп, а виступають спробою утворити нові суспільні групи або групи впливу шляхом декларування окремих ідей або гасел [13], створити певні настрої в суспільстві або перевірити ставлення до цих ідей. В такому випадку декларування запиту є однією з форм політичного маркетингу [14, 634-635], і окремі ознаки (започаткування публічних дискусій, насичення інформаційного простору відповідними матеріалами та, значною мірою, проведення опитувань громадської думки чи соціологічних досліджень «під замовника») свідчать про спроби легітимізації популістичних ідей, спробу перевести їх з категорій емоційного сприйняття в категорії раціонального.

Так само задекларований рівень підтримки тих чи інших політичних ідей може відрізнятися від реальних виборчих результатів чи сприйняття/несприйняття суспільством окремих політичних процесів. Говорячи про політичний вплив громадянського суспільства та його роль у формуванні суспільного запиту (society's demand) К. Бузасу (Buzasu) називає ряд факторів, які пояснюють таку ситуацію:

- нестача ресурсів та низька організаційна спроможність [15] (наприклад, політична або економічна програма, положення якої поділяє значна частина суспільства не дає авторам програми показати значущий результат та вплинути

на суспільні процеси через слабку комунікаційну спроможність або нездатність провести ефективну виборчу кампанію);

- поганий доступ до інформації [15] (громадяни, які підтримують певні суспільно-політичні чи економічні зміни, не розуміють механізмів впровадження цих змін, та того, до чийої компетенції належить їх реалізація, тому цей запит ніяк або дуже слабо відображається в політичному процесі);

Ці фактори, а також, в окремих випадках, обмежуюче політичне та законодавче середовище Бузасу називає серед причин слабкості громадських організацій та інших агентів громадянського суспільства взагалі [15].

Ми пропонуємо доповнити перелік зазначених факторів такими:

- підтримка на рівні ідей, але неготовність прикладати зусилля для впровадження цих ідей (наприклад, прихильне ставлення до політичної партії чи окремої політичної фігури значного числа виборців говорить про реальний суспільний запит на впровадження ідей цього політика/партії в суспільний дискурс, який повністю нівелюється небажанням виборців витратити свій вихідний день на відвідування виборчих дільниць);

- нерозуміння суспільно політичних механізмів; нерозуміння свого ресурсу або невміння правильно його використати (наприклад, лише один депутат місцевої ради має таку ж ініціативу внесення проектів рішень, як і петиція, що набрала необхідну кількість голосів – в обласних центрах кількість підписів, необхідних для розгляду петиції місцевою радою вимірюється сотнями – але дуже часто громадські ініціативи йдуть саме шляхом петицій, а не цілеспрямованої роботи з депутатами місцевих рад) тощо.

В свою чергу ми пропонуємо визначити *ефективний суспільний запит, як бажання громадян певним чином організувати політичне, економічне чи соціальне життя суспільства, впливати на формування національної та місцевої політики, підтримку або несприйняття змін суспільно-політичного чи економічного курсу, яке виражене в конкретних політичних активностях, підкріплене інституційною-організаційною, фінансовою та інформаційною спроможністю.*

Важливо відмітити, що на відміну від публічних заяв чи опитувань досить часто ми можемо зрозуміти, чи є суспільний запит ефективним постфактум. Наприклад, про це можуть свідчити результати виборів чи голосувань в законодавчих органах, наявність певних подій у суспільстві, як масові акції протесту, страйки тощо, які показують реальне ставлення суспільства до тих чи інших суспільно-політичних чи економічних процесів.

Спираючись на сформульоване нами визначення ефективного суспільного запиту, ми пропонуємо виділити наступні його ознаки:

- поява не лише декларативних документів, а й відповідних законодавчих ініціатив;
- наявність петицій, які збирають необхідну кількість голосів на підтримку з того чи іншого питання;
- переростання «спільнот за інтересами» в «мережі дії», самоорганізація громадян на первинному рівні (прикладом може слугувати волонтерський рух в Україні у 2022-23 роках), виникнення спроможних політичних спільнот (political network alliance) з високим рівнем залученості державних та недержавних акторів [16] та ефективною комунікацією;
- готовність громадян, організацій громадського суспільства витрачати власний ресурс на просування чи реалізацію задекларованих ідей (наприклад, вільний час чи фінансові ресурси). Варто зазначити, що грантова або спонсорська підтримка тих чи інших ініціатив свідчить, скоріше про запит з боку спонсора/грантодавця на впровадження ініціатив, і не може однозначно сприйматись як суспільний запит,
- наявність чітко вираженого морального імперативу в суспільстві щодо дій влади, які суспільство не може прийняти або не може далі терпіти – так звані «червоні лінії», які мають не виключно декларативний характер, а виражаються в тих же акціях протесту тощо.

Запропоноване нами в цій роботі розуміння суспільного запиту в площині його практичного застосування вже дозволяє зробити декілька узагальнень.

По-перше, важливо розуміти співвідношення декларативно-ефективної складової суспільного запиту. Наприклад, група чисельністю в 10 000 погано поінформованих, політично інертних і схильних до популізму громадян, скоріш за все, в більшій мірі визначатиме суспільний запит, ніж група з 5 000 добре поінформованих громадян з чітко задекларованими позиціями, за умови лише одноразової активізації першої групи в момент прийняття рішення (наприклад, в день виборів, що є однією з виборчих технологій, яка активно застосовується в Україні та сусідніх країнах останнім часом).

По-друге, для оцінки ролі окремих інституцій чи організацій громадянського суспільства в формуванні суспільного запиту та зв'язку з ним варто враховувати не лише рівень довіри/недовіри до них, а й природу/масштаб активної дотичності до них з боку того, хто висловлює підтримку. Наприклад, стабільно висока задекларована довіра до церкви (хоча й дещо знижується останнім часом – 70% в березні 2023 року проти 58% у липні 2023 року) [17,18], що має свідчити про

її важливу роль в суспільстві та високу здатність впливати на формування суспільного запиту, має розумітись також і з урахуванням того, наскільки людина, що довіряє церкві, дотична до церковного життя (є «практикуючим християнином») – низька дотичність в даному випадку суттєво нівелює високий рівень довіри; висока – підтверджує його. Те саме можемо сказати і про громадські організації (задекларований рівень довіри – 66% в лютому 2023 року, 60% в липні 2023 року) [17,18].

Так само задекларована висока недовіра до судової системи [18], не обов'язково свідчить про ефективний суспільний запит на зміни. Відносно невисока дотичність громадян до судових процесів є одним з чинників того, що хоча в окремих випадках (або локально) ми спостерігаємо активну негативну реакцію суспільства на перетин «червоних ліній», але поки що (на вересень 2023 року) цей запит не є достатньо системним, щоб говорити про яскраво виражений ефективний суспільний запит.

У випадку з політичними партіями слід також враховувати «сезонний» фактор дотичності громадян до даної інституції. Під час виборчих кампаній чимало громадян активно дотичні до партійного життя через участь у виборчих процесах (робота у виборчих комісіях, партійних штабах тощо). В період між виборами роль партій в житті переважної більшості громадян – невисока (особливо, якщо це – непарламентська партія), тому й рівень довіри/недовіри до політичних партій має розумітись в контексті суспільного запиту на зміну політичного курсу суттєво інакше в залежності від «політичного сезону».

По-третє, окремої уваги заслуговують дискусійні майданчики та канали комунікацій з питань, що становлять суспільний інтерес та вказують на можливе існування суспільного запиту та їх аудиторія. Якщо зважати на поведінку аудиторії, то важливо розуміти не лише охоплення (кількість учасників) та взаємодію з матеріалом обговорення (вподобання в соціальних мережах, коментарі, голосування телеглядачів та інші форми інтерактивності), але й конверсію (певну активність, якщо така передбачена). Так, наприклад, поданий голос за відповідну петицію чи візит на прийом до депутата щодо ініціативи впровадження певних змін вже свідчать про наявність ефективного суспільного запиту в даному питанні на противагу лише вподобанню в соціальних мережах чи коментарю на інформаційних ресурсах.

Уваги та аналізу заслуговують також «лідери думок», їх інституціонально-організаційна та фінансова спроможність. Очевидно, що в даному випадку голос представників самоорганізованих «груп дії» розкриватиме задекларований суспільний запит під іншим кутом, ніж голос експер-

тів-представників організацій громадянського суспільства на грантовій підтримці.

Щодо самої аудиторії, то активно прокомунікована, обговорена та розтиражована в медійному просторі невеликою групою однодумців ідея щодо певних змін в суспільно-політичному чи економічному житті країни справді має ознаки декларативного суспільного запиту (і, в першу чергу, створює в цій групі враження, що саме вона є виразником настроїв суспільства), але може дати хибне враження про реальний масштаб цього запиту і ніяк не показує його ефективність. В даному випадку, «гучний» голос не обов'язково є голосом, який «чують» чи який призводить до змін.

Висновки. Отже, аналізуючи суспільний запит, варто розуміти, що саме ефективний суспільний запит є показником напрямку, в якому будуть рухатись суспільно-політичні процеси. Запропонований нами підхід до розуміння суспільного запиту, а саме виділення декларативного та ефективного його типів, та їх подальше більш детальне дослідження допоможе краще відслідковувати тенденції політичних настроїв в суспільстві, стане корисним інструментом в громадсько-політичній діяльності, у впровадженні економіко-соціальних реформ та ухваленні політичних рішень а також відкриває нові можливості для філософського осмислення політичних процесів в Україні.

Література

1. Валенчук П. Консолідуєча суспільна ідея в контексті політичного лідерства, інституцій та війни / П. Валенчук // Соціальні та гуманітарні технології: філософсько-освітній аспект : Матеріали IX міжнародної науково-теоретичної конференції (23-24 березня 2023 р). – Черкаси : ЧДТУ, 2023. – с. 66-70.
2. Подольська І. Суспільний договір: чи існує таке в Україні? [Електронний ресурс] / І. Подольська // Zbruc. – 2021. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/108791>.
3. Tie W. When 'political demand' meets 'videopolitics' [Електронний ресурс] / W. Tie // K tuitui: New Zealand Journal of Social Sciences Online, 2016. Vol. 11, No. 2, pp. 104–115. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1080/1177083X.2015.1132748>.
4. Social demand approach [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://learningportal.iiep.unesco.org/en/glossary/social-demand-approach>.
5. Ferrero, J.P. Demanding: The Political Effect of Social Demands [Електронний ресурс] / J.P. Ferrero // Democracy against Neoliberalism in Argentina and Brazil. A Move to the Left. – New York: Palgrave Macmillan, 2014. – pp. 129-155. – Режим доступу: https://doi.org/10.1057/9781137395023_6.
6. Городянєнко В.Г. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В.Г. Городянєнко. К.: ВЦ «Академія», 2006. – 544 с.
7. Бабкіна О.В. Політологія. Підручник / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатєнка. – [3-є вид., перероб., доп.]. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 568 с.
8. Закон України Про інформацію: введений в дію Постановою Верховної Ради України № 2658-ХІІ від 02.10.92 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, с. 650.
9. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів: ратифікована із заявами Законом України № 631-ІХ від 20.05.2020 // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 39, с. 299.
10. Рекомендації Уповноваженого Верховної Ради України з питань додержання конституційного права людини і громадянина на доступ до інформації / Т. Олексюк, Л. Опришко, Х. Буртник, В. Барвіцький, О. Кабанов – Рада Європи, 2020. – 336 с.
11. Панченко, О. Суспільний запит на інформаційну безпеку [Електронний ресурс] / О.А. Панченко // Публічне урядування, 2020. – 2(22), с. 145-153. – Режим доступу: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2\(22\)-145-153](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-2(22)-145-153).
12. Економічна теорія: курс лекцій / І.Ф. Комарницький, П.О. Нікіфоров, П.І. Белінський, І.М. Буднікевич, З.І. Галушка. За ред. І.Ф. Комарницького. – Чернівці: Рута, 2006. – 332 с.
13. Попович О. Що таке популізм: теорія Ернесто Лаклау. [Електронний ресурс] / О. Попович // Спільне, 2019. – Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/sho-take-populizm-teoriya-ernesto-laklau/#footnote-1>.
14. Політологія / Ф.М. Кирилюк, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін.; за ред. Ф.М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. 776 с.
15. Buzasu C. The role of civil society in policymaking. [Електронний ресурс] / C. Buzasu // Apolitical, 2020. – Режим доступу: <https://apolitical.co/solution-articles/en/the-role-of-civil-society-in-policymaking>.
16. Grygor O. Political governance technologies to overcome economic crises [Електронний ресурс] / O. Grygor, L. Makarenko, N. Husarina, A. Boyko, N. Chukhray, I. Chukhray // Studies of Applied Economics, Vol 39, No.3, 2021. – Режим доступу: <http://Dx.Doi.Org/10.25115/Eea.V39i3.4847>.
17. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r>.
18. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023р.). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>.

Анотація

Валенчук П. П. Суспільний запит: його типи, ознаки та підходи до розуміння. – Стаття.

В статті розглядається явище суспільного запиту та пропонуються нові підходи до його філософського

осмислення та розуміння його впливу на суспільно-політичне життя.

Зростання поінформованості та суспільно-політичної активності громадян свідчить про існування явища суспільного запиту та його взаємозв'язок з суспільними процесами. Розуміння суспільного запиту є особливо актуальним з урахуванням того, яким чином, зважаючи на цей запит, можна досягти суспільного консенсусу та консолідувати суспільство.

В спробі узагальнити та інтегрувати існуючі підходи до розуміння суспільного запиту та суміжних з ним понять ми пропонуємо використати новий підхід до розуміння суспільного запиту, а саме спробуємо виділити два типи суспільного запиту – декларативний та ефективний.

Декларативний суспільний запит визначається, як в той чи інший спосіб заявлене/прокомуніковане бажання громадян певним чином організувати політичне, економічне чи соціальне життя суспільства, бути дотичними до формування національної та місцевої політики, підтримка або несприйняття змін суспільно-політичного чи економічного курсу.

Ефективний суспільний запит визначається, як бажання громадян певним чином організувати політичне, економічне чи соціальне життя суспільства, впливати на формування національної та місцевої політики, підтримку або несприйняття змін суспільно-політичного чи економічного курсу, яке виражене в конкретних політичних активностях, підкріплене інституціонально-організаційною, фінансовою та інформаційною спроможністю.

Аналізуючи суспільний запит, варто розуміти, що саме ефективний суспільний запит є показником напрямку, в якому будуть рухатись суспільно-політичні процеси. Запропонований нами підхід до розуміння суспільного запиту, а саме виділення декларативного та ефективного його типів, та їх подальше більш детальне дослідження допоможе краще відслідковувати тенденції політичних настроїв в суспільстві, стане корисним інструментом в громадсько-політичній діяльності, у впровадженні економіко-соціальних реформ та ухваленні політичних рішень а також відкриває нові можливості для філософського осмислення політичних процесів в Україні.

Ключові слова: суспільний запит, політика, консенсус, суспільний інтерес, запит на інформаційну безпеку

Summary

Valenchuk P. P. Public demand: its types, signs and approaches to understanding. – Article.

The article examines the phenomenon of public demand and offers new approaches to its philosophical interpretation and understanding of its impact on social and political life.

The increasing awareness and socio-political activity of citizens indicate the existence of the phenomenon of public demand and its interconnection with social processes. Understanding public demand is particularly relevant in terms of achieving public consensus and consolidating society in response to this demand.

In an attempt to generalize and integrate existing approaches to understanding public demand and related concepts, we propose a new approach that distinguishes between two types of public demand: declarative and effective.

Declarative public demand is defined as the declared or communicated desire of citizens to organize the political, economic, or social life of society in a certain way. This involves being actively involved in the formation of national and local policy and expressing support or rejection of changes in the socio-political or economic course.

Effective social demand, on the other hand, is defined as the desire of citizens to organize the political, economic, or social life of society in a certain way and to influence the formation of national and local policy. This is manifested in specific political activities supported by institutional, organizational, financial, and informational capacity.

When analyzing public demand, it is crucial to understand that effective public demand serves as an indicator of the direction in which socio-political processes will move. Our proposed approach, distinguishing between declarative and effective types of public demand, and conducting more detailed studies, will facilitate better monitoring of political attitudes in society. It will also serve as a valuable tool in public and political activities, aiding in the implementation of economic and social reforms, and the adoption of political solutions. Furthermore, it opens up new opportunities for a philosophical understanding of political processes in Ukraine.

Key words: public demand, politics, consensus, public interest, demand for informational security.

УДК 1 (091)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.4>

Y. D. Hryhorak

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-0591-9413>

PhD Student

Department of Philosophy of Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv

OWN AMONG STRANGERS: MAIN SOURCES OF TOLERANCE OF ANCIENT GREEK PHILOSOPHERS

Problem Statement. The relevance of researching early Greek concepts of tolerance and understanding of "the other" in Ukraine today lies in the need to adapt these ideas to contemporary challenges. In the context of globalization, cultural diversity, and socio-political changes, these ancient philosophical approaches can provide tools for building a more tolerant society, based on mutual understanding and respect. In a country experiencing significant social changes and conflicts, integrating these concepts can promote the development of values of openness and respect for diversity, which are key to a harmonious society.

Interrelations play a dual role as both the lock and the key in the world of interpersonal relationships. They play an important role in shaping personality, affect our perception of the world, and determine our interactions with the environment. The theme of "one of our own among strangers" is extremely relevant in today's world, as globalization, migration, and technological development are changing the ways we interact with people from other cultures and social environments.

Analysis of recent research and publications. From the contemporary literature that can shed light on the theme of tolerance among ancient thinkers, we must turn to Emily Katz Anhalt. In her work "The Limits of Tolerance," she emphasizes that the ancient Greeks were far from the image of tolerance or politeness as we understand it today. Instead, by focusing on literature, such as Homer's epics, we trace the very stage of the birth of critical analysis and self-analysis as a panacea for better, healthier judgment. Anhalt also highlights the ancient Greek idea, based on philosophy and literature. It consists of the conscious democratic governance of attentive citizens capable of recognizing and promoting the best ideals and policies. Another significant contribution is made by the collection of essays titled "Democracy, Justice, and Equality in Ancient Greece: Historical and Philosophical Perspectives". This work, including many different authors, explores the foundations of justice, democracy, equality in ancient Greek thought, particularly of philosophers such as Plato and Aristotle. Among them, the author Dorothea Frede investigates the

limitations and motivations of ancient Greek philosophers, especially in their attitude towards women and other marginalized groups. The collection also includes discussions of Plato's views on equality and democracy, providing insights into the psychological foundations of agreement and consensus in opposition to factions. For us, from the point of view of methodology, the scientific works of V. Turenko became especially important [10, 11].

Objective: to explore the evolution of the concept of tolerance and attitudes towards 'the other' in the context of ancient Greek philosophy, analyzing the influence of democratic and authoritarian political systems on these concepts. To define the concepts of 'xenia' and 'agoge', and to substantiate the causality of their possible transformations in the context of war. To highlight how the philosophical ideas of classical thinkers contributed to the development of the concept of tolerance.

Main Part. In the course of researching the problem of "A Stranger Amongst Us," we must directly pay attention to such key factors as the historical context of the Greek city-states in the 5th century BCE, the impact of the Peloponnesian War on philosophical thinking, and the concept of "xenia" (Greek: ξενία) in Greek culture. This era, marked by intense conflicts, particularly between Athens and Sparta, was also a period of flourishing philosophical thought. At the center of this discourse were the concepts of tolerance, coexistence, and understanding the "stranger" or "foreigner," embodied in the Greek tradition of "xenia." Analyzing these concepts allows us to delve into the philosophical foundations of these ideas, their roots in the social and political context of that time, and their expression in the works of key ancient philosophers.

During the Mycenaean era, up to approximately 1200 BCE, Greece was dominated by several palace societies, characterized by centralized economies and leadership centered around a monarch or basileus (ancient Greek: βασιλεύς), as Homer describes in the Iliad [il. II: 204]. The decline of these societies led to a period of fragmentation and the emergence of smaller, independent city-states [1, pp. 164-166]. By the Archaic period (8th-6th centuries BCE), there was a noticeable economic and population recovery.

ery, with the emergence of over 1000 city-states, many located in regions previously influenced by the Mycenaeans. These city-states, though small in size, developed complex social structures. They lacked the economic power of Mycenaean palaces but compensated for this by creating new governmental structures, which already included elements of democracy. A typical city-state had a population ranging from a few thousand to tens of thousands, with some, like Athens and Sparta, being exceptions due to their larger size and influence. The 5th century BCE was marked by the spread of Greek culture and influence through colonization; this period saw major innovations such as the introduction of coinage, which facilitated trade and economic growth. It was a transformative period for Greek city-states, characterized by political fragmentation from monarchical systems to more democratic structures, military innovations, and economic and demographic recovery. Around 499-494 BCE, the Ionian Revolt against the Persians occurred, initiated by Aristagoras, who sought support from Sparta. The revolt, started due to heavy taxation and Persian rule, was unsuccessful, although Athens and Eretria provided support. This led to the Greco-Persian Wars and further division of Greek states. The deepest impact of the Peloponnesian War was that it "reformatted" the concept of democracy.

One significant development during this period was the rise of the hoplites (Ancient Greek: ὁπλίται), heavily armed infantrymen, and the phalanx formation in military actions. This military innovation not only changed the nature of warfare but also had profound social and political consequences. The hoplites, mostly from the middle class of landowners, gained considerable social and political power, challenging the aristocratic elite and contributing to the emergence of more democratic forms of governance [1, pp. 171-173]. These military transformations not only radically changed how battles were fought but also promoted the development of democratic values such as isonomia (Ancient Greek: ἰσονομία) and isegoria (Ancient Greek: ἰσηγορία) [1, pp. 173-175]. The survival of each warrior in battle depended on the person standing next to them, fostering a sense of equality and interdependence. This mutual dependence on the battlefield transformed into political attitudes of equality and collective decision-making in civic life. Moreover, the experience of hoplites in the phalanx, defending their city-states, led to a sense of personal significance and political empowerment; as citizen-warriors, they transferred values learned in military service to everyday life. This change in perspective was instrumental in challenging traditional aristocratic power structures and paving the way for more inclusive forms of governance. The Peloponnesian War, through its battles and political dynamics, underscored the importance

of these democratic ideals, emphasizing freedom, individual rights, and collective decision-making.

In contrast to Athens, the Spartan polis demonstrates a unique model of socio-political organization in the context of the ancient world, with a particular emphasis on military strength and authoritarianism. Its analysis allows for consideration of issues of power, political structure, social control, and ethics. Sparta's military orientation is evident in its education system, known as "agoge" (Ancient Greek: ἀγωγή), which emphasized obedience, endurance, bravery, and self-control. From an early age, Spartans were prepared for a life of military service, dedicating themselves to the state. Philosophical analysis of this aspect may include discussions on the social and moral significance of such an education system, which cultivates ideals of self-sacrifice and collective responsibility, while simultaneously limiting individuality and self-expression. Additionally, Sparta had a more authoritarian political system with less openness for the exchange of ideas, possibly contributing to less tolerance towards others. This raises philosophical questions about the role of the state and the individual, as well as the relationship between social stability and political openness. Accordingly, we can understand why the Spartan attitude towards foreigners was marked by suspicion and caution, perceiving foreigners as potential threats. This can be examined in the context of philosophical discussions on xenophobia, ethics of intercultural relations, and the role of military strength in shaping foreign policy and identity [2]. Specifically, Plutarch details the topic of encoding military information in Ancient Sparta. In his works [3, Lys. 19; Lyc. 30], Plutarch describes a unique method of sending secret messages using a device called "scytale" (from Greek σκυτάλη "staff") [3, Lys. 19]. This was a rod around which a strip of parchment was wound. When the parchment was wrapped around the rod, a message could be written along it. After the parchment was removed, it contained a random sequence of letters. However, when it was rewound on a scytale of the same diameter, the message could be clearly read. This encryption method was particularly effective, as it was almost impossible to decipher the message without a rod of the exact same diameter. The "scytale" is one of the earliest known uses of a transposition cipher in military communications. The use of such a method of correspondence underscores the Spartan emphasis on secrecy and efficiency in military operations.

In the realm of philosophy, the tumultuous backdrop of war has stimulated profound questions and debates about ethics, governance, and human nature. Socrates, having experienced war, focused on moral, ethical issues, and the methodology of dialogue (the Socratic method). The impact of war on Athenian society, with its tragic consequences and

moral dilemmas, undoubtedly reflected in Socratic philosophy, which in turn laid the groundwork for the philosophical reflections of Plato and Aristotle. Thus, the Peloponnesian War emerges not only as a critical historical event but also as an enhancer of philosophical innovations. The tension in resources, dilemmas of leadership, and moral issues, provoked by conflict and imperialism, provided a rich context for philosophical exploration.

This context gains additional depth when considering the influence of war on philosophical reflections about tolerance, a significant aspect of this thematic exploration. War, often seen as the antithesis of tolerance, historically provided an archive in which concepts of ethics, human nature, and tolerance were intensely studied and reinterpreted, similar to how fire, burning a forest, creates conditions for new growth and rejuvenation. In this analogy, war acts not just as a destroyer, but as a tool that, although crude and destructive, can open new perspectives and depths of understanding. Just as a sculptor removes unnecessary fragments to reveal the essence of creation, so too war, with its brutality and conflicts, can reveal essential questions and challenges facing humanity, spurring deeper philosophical search and understanding.

In "Nicomachean Ethics," Aristotle also identifies the "golden mean," belonging to the idea of moral virtue – which is a balance between two extremes: excess and deficiency. This concept is central to Aristotle's ethical philosophy and is applied, for example, to individual virtues such as courage, which is seen as the mean between recklessness and cowardice [4, p. 29]. In this work, Aristotle also explicates the doctrine of social ethics, relating to the nature of friendship, recommending preserving the memory of past relationships with people, and to remember with a measure of respect, even if they have changed. It follows that even those individuals with whom we no longer maintain close relationships, but who were once our friends or acquaintances, deserve a basic level of respect and attention [4, pp. 149, 150]. The necessity of fairness and honesty in all relationships, including towards strangers, presupposes that unfair treatment of others does not correspond to virtuous behavior. This idea can be extended to mean that strangers should not be treated as enemies without just cause [4, pp. 137-138, 153-154].

The philosophy of Democritus, predominantly focused on the pursuit of inner peace and balance, also offers a perspective on how war can affect these aspirations. His views on moderation and internal state of being as the highest good suggest that the turmoil of war can seriously disrupt the individual quest for inner peace and balance. Accordingly, Democritus's teachings remind us of the importance of maintaining internal equilibrium and seeking

knowledge as a means of overcoming the challenges of being in unfamiliar environments. His philosophy indicates that true wisdom and satisfaction come from within, and that external circumstances, including being among strangers, should not disturb our inner tranquility [5].

Stoicism, especially in its later iterations, presents the concept of a cosmopolitan world where all people are citizens of one universal city. This idea gains special significance in the context of war, as the Stoic view highlights the divisive and destructive nature of war. Stoics advocate for a universal approach to justice and tolerance, transcending political and cultural boundaries. Philosophers such as Marcus Aurelius embody Stoicism in a way that provides a robust foundation for understanding our place in the world among strangers. The Stoic concept of cosmopolitanism regards all human beings as part of a universal city or cosmopolis, encouraging a sense of connection and community with others. This perspective teaches us to look beyond physical and cultural borders, recognizing the intrinsic value and dignity of every individual, regardless of their origin [6].

In its later iterations, Stoicism exhibits a cosmopolitan worldview in which all individuals are seen as citizens of a universal city, a concept that becomes significant in the context of war, highlighting its divisive and destructive nature. Stoics promote a universal approach to justice and tolerance that oversteps political and cultural boundaries. This view evolved from the strict cosmopolitanism of the early Stoics, who did not prioritize service to fellow countrymen over others, to a more moderated form in Roman Stoicism, as seen in the works of thinkers like Cicero and Seneca. Roman Stoics extended citizenship in the cosmopolis to all people based on their rationality, while recognizing specific duties to Rome. This form of cosmopolitanism had a significant influence in the Greco-Roman world, partly thanks to the cosmopolitan nature of the era, marked by the conquests of Alexander the Great and the growth of the Roman Empire, which fostered increased intercultural contacts. Early Christianity further developed this idea, interpreting dual citizenship in the local polis and the cosmopolis, while emphasizing a spiritual community that transcends traditional politics. During the Enlightenment, cosmopolitanism again came to the forefront, influenced by factors such as the rise of capitalism and global trade, the expansion of empires, and the emergence of human rights and attention to human reason, prompting intellectuals to prefer their membership in a transnational community over national affiliations, reflected in the philosophical and political discourse of the time.

The reign of Marcus Aurelius as emperor, marked by military campaigns and internal conflicts, is an

excellent example of how war influences philosophical thought. In 'Meditations,' he reflects on the importance of treating others with kindness and justice, in accordance with the natural law of fellowship. This includes maintaining good relations with neighbors, relatives, and other people, emphasizing the value of treating each as part of a larger, interconnected community [7, pp. 26, 27]. Aurelius discusses the concept of social harmony and the idea that actions should contribute to the common good. He considers actions that do not pertain to the common good as disorganized and incendiary, emphasizing the importance of social unity and cooperation [7, p. 80]. Aurelius touches on the perception of enemies in conflicts and wars, advocating a philosophy of looking at opponents with kindness and compassion [7, pp. 50, 51]. He perceived himself as a peaceful warrior and responsible ruler, whose Stoic belief in fate and virtue shaped his approach to governance and conducting military actions, focusing on rational and just resolution of conflicts. The difficulties associated with war compelled him to adhere to Stoic devotion to virtue and tolerance.

War significantly impacts philosophical reflections on tolerance, prompting philosophers to reconcile the harsh realities of conflict with ethical principles and ideals. The Stoicism of Marcus Aurelius, Aristotle's ethics, and Democritus' hedonism all grapple with these themes in different ways, pondering how tolerance, justice, and virtue can be maintained or transformed in times of war. The evolution of these philosophical ideas in the context of war provides a deeper understanding of human nature and the potential for tolerance and ethical action even in the most challenging circumstances.

Considering the previous context, it's impossible to overlook the significance of the concept of 'xenia' without delving deeply into its philosophical and ethical aspects. 'Xenia' (Ancient Greek: ξενία – hospitality, derived from 'ξένος' meaning stranger, enemy, friend-guest), was a key element in ancient Greek culture, embodying a complex set of rituals, social norms, and mutual obligations between hosts and guests. This tradition, deeply rooted in the Greek ethos, was not just a matter of hospitality, but also a moral institution with wide-ranging implications in both personal relationships and broader political contexts. In Homer's epics, 'xenia' is vividly portrayed through various characters and their interactions. The connection between Diomedes and Glaucus in the 'Iliad' exemplifies this concept, where they recognize a common bond through their grandfathers and, therefore, avoid combat, exchanging armor as a symbol of their hospitality [8, p. 33]. This example highlights how 'xenia' transcends personal relationships and extends across generations, carrying with it an almost sacred respect for the bond between guest and host. Xenia also played a crucial

role in the social structure of Greek society. It functioned as a form of social and diplomatic connection, particularly among the elite.

For instance, the relationship between Agesilaus and the son of Pharnabazus, as described by Xenophon, demonstrates 'xenia' as a formalized institution, marked by ceremonies and the exchange of gifts [8, p. 100]. Such relationships were often laden with political nuances, serving as a means of forging alliances and expressing mutual respect between different city-states or individuals of high status. Moreover, the concept of 'xenia' was not static; it evolved over time, adapting to changing social norms and political landscapes of Ancient Greece. During the Hellenistic period, Greek culture and its practices, including 'xenia,' spread throughout the Mediterranean and the Near East. This era witnessed the blending of Greek customs with local traditions, leading to new forms of hospitality and social interaction [8, p. 134, 146]. In the course of our study, we see that 'xenia' was much more than a simple tradition of hospitality. It was a fundamental aspect of Greek life, guiding social interactions, establishing moral obligations, and even influencing political alliances. Its portrayal in literature and historical texts provides a window into the complexities and nuances of ancient Greek society, revealing a culture deeply committed to the principles of reciprocity, honor, and mutual respect.

Conclusions. Thus, the legacy of early Greek philosophy on later intellectual developments underscores the value of historical philosophical perspectives in shaping modern thought, such as tolerance. The progression from ancient materialism to contemporary scientific research, as well as from early ethical reasoning to modern philosophical discussion, illustrates the enduring impact of these ancient ideas. The philosophical traditions of Ancient Greece provide profound insights that remain relevant in the modern era. Their views on personal well-being, tolerance, democratic values, and the nature of knowledge continue to inform and enrich our contemporary world, reminding us of the immortal value of philosophical inquiry.

References

1. Kyriazis, N., & Paparrigopoulos, X. War and democracy in ancient Greece. *European Journal of Law and Economics*, 2014. 38, 163–183. DOI: 10.1007/s10657-012-9352-1
2. Cole, M. Sparta Was Much More Than an Army of Super Warriors. *Smithsonian Magazine*. 2021.
3. Plutarch. (n.d.). *Lycurgus and Lysander* (B. Perrin, Trans.). In *Plutarch's Lives* (Vol. 1). Cambridge, MA: Harvard University Press. (Original work published 1914). Retrieved from: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0048%3Achapter%3D19>

4. Aristotle. *Nicomachean ethics* (W. D. Ross, Trans.). *Batoche Books*. 1999.

5. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Democritus. F.p. Aug. 15, 2004; *substantive revision Jan. 7, 2023*. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/democritus/>

6. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stoicism. F.p. Jan. 20, 2023. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/stoicism/>

7. Aurelius, M. *Meditations* (M. Casaubon, Trans.). *Philaletheians UK*. 2023. (Original work published 1634)

8. Konstan, D. *Friendship in the Classical World*. *Cambridge University Press*. 1997.

9. Furman, A. V., & Shayuk, O. *Tolerance as a Subject of Ontophenomenological Discourse*. 2015.

10. Туренко В.Е. Рання грецька філософія: рефлексії про політику і право. Київ: Дух і Літера, 2023. 608 с.

11. Туренко В.Е. Концептуалізація ідеї любові в античній філософській культурі: автореф. дис.докт. філос.наук. 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2022.

Summary

Hryhorak Y. D. One of Our Own Among Strangers: Main Sources of Tolerance of Ancient Greek Philosophers. – Article.

The article investigates the evolution of concepts of tolerance and understanding of "the other" in the thinkers of Ancient Greece.

In contrast to the emerging democracy of Athens stands the authoritarian system of Sparta, which opens up the possibility for comparing different political and social systems. This comparison allows us to better understand how different forms of governance influenced the culture, military strategy, social structure, and foreign policy of these two powerful city-states of antiquity.

The specificity of Sparta as a model of military might and authoritarian organization is analyzed. Attention is paid to the influence of the Spartan educational system and its military orientation on the formation of ethics, social structure, and political control. It is examined how these factors influenced the Spartans' trust in foreigners, xenophobia, military organization, and the development of their foreign policy and national identity.

It is analyzed how the Peloponnesian War and the socio-political changes of the classical period of antiquity influenced the development of philosophical thought. The study focuses on the work of Democritus, Aristotle, Marcus Aurelius, and other thinkers who shaped ideas of tolerance, justice, personal virtue, humanism, and mutual understanding in the context of the growing role of democracy. Also, the study includes a review of how the Stoics, including Marcus Aurelius, considered concepts of personal virtue, self-control, and integrity in the face of trials. The contribution of Stoicism to the formation of philosophical thought about inner strength, balance, and the ability to maintain moral integrity during periods of socio-political upheaval is contemplated.

The article analyzes changes in attitudes toward one's own and the other, especially in the context of the Greek city-states, where various forms of hospitality and

relations with foreigners played a key role. Discussed are concepts that influenced the development of relations between citizens and foreigners, including the ideas of Greek philosophers. Special attention is paid to how wars, trade, cultural exchange, and philosophical ideas shaped the understanding of identity and "otherness" in these societies.

Key words: tolerance, ancient Greece, xenia, justice, democracy, humanism, Peloponnesian war, cultural exchange, globalization, cultural diversity.

Анотація

Григорак Ю. Д. Свій серед чужих: основні джерела толерантності у доробку давньогрецьких філософів. – Стаття.

У статті здійснюється дослідження еволюції концепцій толерантності й розуміння "іншого" у мислителів Стародавньої Греції.

В контрасті до зароджуючої демократії Афін стоїть авторитарна система Спарти, що відкриває можливість для порівняння різних політичних і соціальних систем. Це порівняння дозволяє нам краще зрозуміти, як різні форми управління впливали на культуру, військову стратегію, соціальну структуру та зовнішню політику цих двох могутніх міст-держав античності.

Аналізується специфіка Спарти як взірця військової міцності та авторитарної організації. Приділяється увага впливу Спартанської освітньої системи та її військової орієнтації на формування етики, соціальної структури та політичного контролю. Досліджується, як ці фактори впливали на довіру спартанців до іноземців, ксенофобію, військову організацію, а також на розвиток їхньої зовнішньої політики та національної ідентичності.

Проаналізовано, як Пелопоннеська війна та соціально-політичні зміни класичного періоду античності вплинули на розвиток філософської думки. Дослідження зосереджене на доробку: Демокріта, Арістотеля, Марка Аврелія та інших мислителів, які формували ідеї толерантності, справедливості, особистої чесноти, гуманізму та взаєморозуміння в контексті зростаючої ролі демократії. Також, дослідження включає огляд того, як стоїки, включаючи Марка Аврелія, розглядали поняття особистої чесноти, самоконтролю, та непорушності перед обличчям випробувань. Осмислюється внесок стоїцизму у формування філософської думки про внутрішню силу, рівновагу, та здатність до збереження моральної цілісності в періоди соціально-політичних потрясінь.

Стаття аналізує зміни у ставленні до свого та чужого, особливо в контексті грецьких міст-держав, де різні форми гостинності та відносин з іноземцями відігравали ключову роль. Обговорюються концепції, які впливали на розвиток відносин між громадянами та іноземцями, включаючи ідеї грецьких філософів. Особлива увага приділяється тому, як війни, торгівля, культурний обмін та філософські ідеї формували розуміння ідентичності та "іншості" у цих суспільствах.

Ключові слова: толерантність, давня Греція, ксенія, справедливість, демократія, гуманізм, Пелопоннеська війна, культурний обмін, глобалізація, культурне розмаїття.

УДК 141:1

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.5>**Р. І. Данканіч**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4968-678x>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

**ФІЛОСОФСЬКА ГЕРМЕНЕВТИКА: ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ ТЕКСТУ
В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Г. ГАДАМЕРА І Ю. ГАБЕРМАСА**

Постановка проблеми. Однією з важливих тем для філософського осмислення дійсності є проблема людської комунікації. Аналіз глобальних проблем людства дозволяє зробити висновок про те, що переважна більшість соціальних, політичних, економічних, релігійних та інших конфліктів з'являються як наслідок непорозуміння. Отже, мова постає як універсальний засіб розуміння. Для розуміння необхідний розмовний діалог, в якому співбесідники вміло користуються засобами мовлення, мовленнєвим апаратом. Однак проблема полягає в тому, що діалог – це вже певний рівень культури мовлення, в якому учасники намагаються порозумітися. Сьогодні в світі, як бачимо, існує проблема культури діалогу, яка передбачає прагнення обох сторін до конструктивної співпраці через знаходження сфер, смислове наповнення яких однаково задовольняє всіх учасників дискусії. Але, навіть при наявності бажання досягнути порозуміння залишаються деякі перешкоди, серед яких можна зазначити проблему мовного вираження. Скажімо, читаючи друковану продукцію, кожна людина по-різному може тлумачити її зміст. Тоді ми можемо сказати, спираючись на досвід філософської герменевтики Г. Гадамера, що існує велика відмінність (різниця) між мовою тексту і мовою тлумачення (*Der Unterschied der Sprache eines Textes zur Sprache*) [2, с. 392]. Тобто, те, що автор мав на увазі в тексті, і те як зрозумів цю інтерпретацію читач має суттєву розбіжність. Тож проблема правильного висловлювання без викривлення і спотворення головної ідеї тексту є фундаментальною проблемою самого розуміння, бо, будь-яке розуміння – це все ж таки – тлумачення, а будь-яка інтерпретація неможлива без мовного середовища, в якому мова покликана виразити в словах предмет розмови. З іншого боку, звісно, що мова завжди є мовою тлумачення.

Однак сьогодні ми зіштовхуємося з проблемою мовних горизонтів, що виступають передумовою для досягнення взаєморозуміння учасниками комунікації. Нагальною є проблема певної імітації порозуміння, коли інтерпретатор, знаходячись в комунікативному полі, під час донесення певної інформації не розкриває повноти

змісту. Інтерпретатор, не вдаючись в подробиці розкриття попередніх подій, думає, що співбесідники знають, про що йде мова. Водночас учасники комунікації, схоплюючи деякий фрагмент змісту промови, думають, що розуміють, що має на увазі доповідач. Таким чином, формується проблема хибного взаєморозуміння. Причин в даній ситуації може бути декілька: належність учасників діалогу до різних культурних регіонів, мовних груп, релігійних традицій, світоглядів, тощо [5]. Отже, найголовнішою залишається проблема донесення смислів інтерпретаторами, не спотворюючи їх.

Аналіз останніх досліджень. Загалом необхідно зауважити, що проблема тлумачення тексту є однією з найбільш давніх в історії філософії. Її прямо і опосередковано розглядали Сократ, Платон, Арістотель, стоїки, неоплатоніки, християнські апологети Іреней, Татіан, Тертулліан, Оріген, схоласти, протестантські реформатори М. Лютер, У. Цвінглі, Ф. Меланхтон, Ж. Кальвін. Особливу роль в переформатуванні проблеми тлумачення тексту відіграла філософія Нового часу: Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Локк, Р. Декарт, В. Ляйбніц, Б. Спіноза, які акцентували свою увагу на проблемі несвідомого, підсвідомого та інтуїтивного як в чуттєвому, так і в раціональному пізнанні. Ще раціоналістична методологія Р. Декарта представила науковому співтовариству вирішення проблеми розуміння шляхом прийняття очевидного і проясненого в будь-якій події, явищі, діалозі, тексті. Епоха Просвітництва принесла не тільки європейській, але світовій цивілізації ідею невичерпних можливостей людського пізнання, а також віру в розум і прогрес і здатність людини до саморозвитку і самовдосконалення. Ідеї самовдосконалення і осмислення світу через набуття системних і якісних знань відстоювали Вольтер, Ж-Ж. Руссо, Д. Дідро. Ідеї романтизму домінували у німецькому Просвітництві (Й. Вінкельман, А. Баумгартен, В. Гумбольдт). Просвітництво пропагувало всезагальну боротьбу з невіглаством, вважаючи, що лише освічене суспільство здатне на осмислення не тільки історичних подій, але й місця кожної людини у всезагальній історії людства. Вольтер вважав Просвітництво «великою революцією у розумі». І. Кант визна-

чив епоху Просвітництва як час вступу людства в повноліття, проголосивши вердикт людині: май мужність користуватися власним розумом (*Sapere aude! Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! Ist also der Wahlspruch der Aufklärung*) [7, с. 9].

У другій половині XIX століття нові підходи до розуміння тексту запропонували Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, П. Рікер. Водночас однією з провідних постатей в герменевтичній думці XX століття є німецький мислитель, автор «Істини і методу» Г. Гадамер. Саме цей мислитель представив герменевтику як оригінальну і універсальну філософію, що охоплює всі сфери життя, а не тільки текстуальну і лінгвістичну його частину. Оригінальним підходом до герменевтики вирізняється й комунікативна філософія Ю. Габермаса, в якій він велику роль віддає герменевтиці в її гадамерівській інтерпретації. Серед сучасних дослідників герменевтичної філософії Г. Гадамера помітно виділяється Е. Тісельтон (Anthony Charles Thiselton). В своїй відомій монографії «Hermeneutics: an introduction» дослідник надає наступну оцінку герменевтиці Г. Гадамера: «Багато хто вказує, наприклад, що Г. Гадамер заперечує можливість остаточної відповіді на будь-яке питання. Як і твори мистецтва, питання невичерпні» [9, с. 225]. На думку Е. Тісельтона, Г. Гадамер не очікував, що врешті-решт ми зможемо встановити «критерії» смислу, за винятком практичного застосування. Отже, не слід розраховувати на збіг наших висновків із задумом автора. Адже життя йде вперед, в у герменевтиці немає місця повторенню. Автор монографії вважає, що Г. Гадамер у філософській герменевтиці відкидає «пояснювальну» вісь, що збереглася у Ф. Шлейєрмахера, К. Апеля і П. Рікера [9, с. 225]. Дослідження проблеми розуміння соціальних, історико-філософських, культурних, духовних смислів існування людства потребують залучення і соціологічних досліджень, адже соціологія шукає осмислюючий підхід до своєї об'єктної галузі, де взаєморозуміння виступає важливою складовою конструювання її теоретичного підґрунтя. Соціолог мусить працювати вже з існуючою базою символічно-структурованих предметів (*symbolisch vorstrukturierte Gegenstände*), які втілюють в себе структури дотеоретичного знання, за допомогою якої суб'єкти здатні говорити і діяти [5, с. 159]. Отже, дуже важливим для філософської герменевтики є залучення комунікативної філософії, зокрема Ю. Габермаса відомого німецького соціолога і філософа, представника франкфуртської школи. Ю. Габермас – один із найбільш впливових політичних і соціальних мислителів другої половини XX століття, автор концепції комунікативної дії і етики дискурсу. **Отже, метою статті** є дослідження проблеми тлумачення тексту і розу-

міння смислів в герменевтичному підході Г. Гадамера і комунікативному підході Ю. Габермаса.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ потребує не абстрактного відстороненого розуміння, а шукає інтеракції, тобто безпосередньої міжособистісної комунікації, що ґрунтується на взаєморозумінні. Проблематика раціональності завжди присутня в контексті розуміння індивідом навколишнього світу і його соціальної діяльності. Таким чином, з точки зору Ю. Габермаса, у комунікативній діяльності результат інтеракції залежить від того чи зможуть учасники погодитися між собою в інтерсуб'єктивно прийнятній оцінці свого відношення до світу. Відповідно до такої моделі дії, інтеракція може бути успішною лише за умови, якщо її учасники дійдуть до консенсусу один з одним, де його досягнення залежить від позиції форми «так» чи «ні». Отже, Ю. Габермас вважає, що досягнення взаєморозуміння неможливе без раціональної внутрішньої структури діяльності (*rationale Binnenstruktur des verständigungsorientierten Handelns*), що націлена на це [5, с. 157]. Ю. Габермас висвітлює проблему соціальної взаємодії, в якій приймають участь не тільки учасники інтеракції, але й спостерігачі, інтерпретатори. Отже, треба розрізняти інтерпретаторську діяльність спостерігача, який прагне уловити зміст деякого символічного прояву та роботу учасників інтеракції, що координують свої дії безпосередньо через механізми взаєморозуміння. Інтерпретатор, на відміну від безпосередніх учасників інтеракції, не прагне отримати розтлумачення, що надасть можливість прийти до консенсусу, щоб можна було узгодити свій план дій з планом інших учасників [5, с. 158]. Ю. Габермас зазначає, що інтерпретаторська робота спостерігача та робота учасника інтеракції може відрізнятися лише не за структурою, а по функціонуванню, адже в простому описі в семантичну експлікацію речової дії присутнє раціональне тлумачення ідеально-типового спрощення послідовності дій. Отже, проблему розуміння смислу в соціальних науках Ю. Габермас пропонує розглядати в трьох напрямках: феноменологічному, етнометодологічному і герменевтичному (*der phänomenologischen, der ethnomethodologischen und der hermeneutischen*) [5, с. 158]. Але у цьому дослідженні ми зупинимося на герменевтичному напрямку.

Ю. Габермас, досліджуючи шлях від комунікативної діяльності до дискурсу, стверджує, що досягнення такого – є складним процесом через багаторівневе блокування, що міститься у природних контекстах. Однак у структурі комунікативної діяльності від початку вже закладена орієнтація на взаєморозуміння, що досягається через використання учасниками інтеракції мовної граматики, яке формує текст. Ю. Габермас

наводить конкретний герменевтичний приклад (Beispielsfall) – це тлумачення збереженого у традиції тексту [5, с. 189]. На початку інтерпретатор впевнений, що правильно передає зміст авторського тексту, але згодом, приходять розуміння того, що помилково він вбудував даний текст у інший контекст, і виходив не з тих положень, що виходив автор [5, с. 189]. Отже, проблема тлумачення тексту зазначається Ю. Габермасом як проблема інтерпретатора, який несе у своїй діяльності вірогідність спотворення авторського тексту. За таких умов, Ю. Габермас формулює завдання для інтерпретатора: вчитися відрізнати своє власне розуміння контексту від розуміння автора. Для запобігання неправильного тлумачення тексту і приписуванню автору невласливої йому позиції, треба, щоб умовиводи виводилися із життєвого світу автора і його адресатів. Що ж собою являє життєвий світ? А як відомо поняття «життєвий світ» (Lebenswelt) належить відомому німецькому філософу, засновнику феноменології Е. Гуссерлю. Термін «життєвий світ» у Е. Гуссерля позначає існування у безпосередній достовірності досвіду ще до теоретичного рівня осмислення дійсності. «Життєвий світ» у Ю. Габермаса утворює горизонт процесів досягнення взаєморозуміння, за посередництва якого учасники приходять до порозуміння і вже проводять дискусію у єдиному комунікативному полі, тобто у єдиному для них соціальному чи іншому суб'єктивному світі [5, с. 190]. З точки зору Ю. Габермаса, інтерпретатор, має потенціал розділяти формальне відношення до світу із автором і його сучасниками. Він намагається зрозуміти: чому автор дотримувався тієї чи іншої думки, яка не співпадає із сучасними загальноприйнятими нормами і цінностями? Тоді інтерпретатор починає домислювати: що мав на увазі автор? Бо навіть якщо дослідник виходить із передумови того «життєвого світу», в якому перебував автор і його сучасники, то залишається неідентифікованими певні місця у тексті, тобто незрозумілими, неосмисленими. Відповідно, інтерпретатор може зрозуміти значення тексту лише у тій мірі, в якій він його осмислив і усвідомив. Це дуже важливий аспект у досягненні розуміння тексту.

Отже, будь який дослідник, що працює з текстом, є інтерпретатором цього тексту і мусить постійно прояснювати собі контекст, який передбачає те, що автор і сучасна йому публіка уявляли як єдине світоглядне поле знань, традицій, досвіду, соціуму тощо. Ю. Габермас робить висновок про те, що смисл тексту може розкритися тільки у контексті когнітивних, моральних і експресивних елементів культурного надбання, в якому автор і його сучасники створювали свої інтерпретації. Іншими словами, інтерпретатор не зможе правильно передати смисл тексту, якщо не усвідомить акцентів, які розставив автор і їх значущість.

Таку властивість інтерпретатора Ю. Габермас назвав «іманентною розумністю», що передбачає поблажливість до автора, посиляючись на його авторитет, стосовно незрозумілих і непростяених (klarmachen) інтерпретатором місць [5, с. 190]. Наприклад, інтерпретатор ніколи не зможе зрозуміти семантичний зміст тексту без певної системи фактів і доказів. Але, враховуючи те, що змістовність доказів не є тотожною визнанню цих доказів достатніми, інтерпретатор не може уявити собі цих доказів без обговорення, не зайнявши по відношенню до них позитивної чи негативної позиції [5, с. 191].

Ю. Габермас акцентує свою увагу на дуже важливій проблемі дослідження тексту, коли інтерпретатор дозволяє собі не висвітлювати ті питання, які є нагальними для автора, тим більше, коли автор формулює концепцію їх подолання. Інколи буває ще гірше: коли дослідник замовчує відкриття автора. У цьому контексті можна довго наводити приклади по відношенню до надбання Р. Декарта, де його інтерпретації мають численні перекручування і викривлення, що спотворюють уявлення майбутніх поколінь про значення філософії мислителя. Отже, неправильний підхід до тлумачення тексту може відправити в небуття прекрасні дослідження багатьох мислителів, що наносить непоправну шкоду історико-філософській думці.

Як же уникнути спотворення тексту? Ю. Габермас вважає, що інтерпретатор зобов'язаний прояснювати усі значення «туманного» висловлювання навіть тоді, коли аргументація автора виявляється для нас дивною і неприйнятною. Адже за правилами інтерпретації, дослідник не може порушувати комунікацію між автором, його сучасниками і нами. Отже, інтерпретатор має зобов'язання зберегти перформативну установку (die performative Einstellung), яку він приймає в якості комунікативної дії [5, с. 191].

Тут Ю. Габермас звертається до філософської герменевтики Г. Гадамера за роз'ясненням, в якій інтерпретатор покликаний зв'язати як іманентну єдність смислу, так і трансцендентне очікування смислу, що виникає із відношення до істини уявного. Інтерпретуючи Г. Гадамера, Ю. Габермас приймає одну з головних герменевтичних умов розуміння – das Vorverständnis (передрозуміння), яке допомагає формуванню правильного розуміння, тобто знаходження істини [2, с. 299]. Ю. Габермас вважає, що традиція сприймати розуміння в онтологічному ключі бере свій початок з Е. Гуссерля і В. Дільтея, а М. Гайдеггер у роботі «Буття і час» розглянув розуміння як фундаментальну особливість людського існування. Стосовно поняття «взаєморозуміння», то воно тлумачилося онтологічно у роботі «Істина і метод» Г. Гадамером, учнем М. Гайдеггера, де взаєморо-

зуміння розглядалося як фундаментальна засада історії людства (*die Verständigung als Grundzug des geschichtlichen Lebens ontologisch ausgezeichnet worden*) [5, с. 158].

Ю. Габермас вважає, що Г. Гадамер розглядає істину у традиційному філософському смислі розумності, що охоплює пропозиціональну істину, нормативну правильність, автентичність і правдивість. Так як розумність присутня у всіх суб'єктах, можна орієнтуватися на взаєморозуміння, що формує універсальну претензію на значимість. Причому в основу своїх інтерпретативних зусиль дані суб'єкти кладуть інтерсуб'єктивно задіяну систему координат, як деяке децентроване світорозуміння. Отже, в основі нашого світорозуміння лежить деяка узгодженість, яка попередньо пов'язує нас і, завдяки якій ми можемо здійснювати критику будь якої іншої узгодженості. Отже, ця узгодженість і є основою нової герменевтичної утопії всезагальної і безмежної розмови, у нашому співіснуванні у деякому життєвому світі. За словами Г. Гадамера, кожна доцільна інтерпретація супроводжується очікуванням, що автор і його адресати, за умови подолання «дистанції у часі», змогли розділити наше розуміння їх тексту [2]. З точки зору Ю. Габермаса, Г. Гадамер залишається в полоні досвіду філолога, що працює з класичними текстами. Класичними Г. Гадамер називає тексти, що витримали історичну критику. Втілене у тексті знання, з точки зору Г. Гадамера, принципово переверщує знання інтерпретатора [2]. З точки зору Ю. Габермаса, досвід антрополога зазначає, що інтерпретатор не завжди знаходиться у гіршому положенні по відношенню до традиції. Тільки систематична історія раціональності, яку ми ще не досягнули у повній мірі, змогла б нас уберегти або від чистого релятивізму або від наївної абсолютизації наших власних стандартів раціональності [5, с. 194]. Ю. Габермас і Г. Гадамер у 60 – 70-х роках ХХ століття вели доволі активну дискусію в широкому інформаційному полі. Розглянемо інтерпретацію цієї дискусії завідувачем кафедри філософії Річмондського університету Л. Сімпсоном і провідним американським дослідником філософської герменевтики Р. Досталом. Л. Сімпсон (Lorenzo Charles Simpson) в роботі «Hermeneutics as critique : science, politics, race and culture» (Герменевтика як критика: наука, політика, раса та культура) звертає увагу на те, що між Ю. Габермасом і Г. Гадамером кінця 1960-х – початку 1970-х рр. відбувся ряд дебатів з приводу герменевтики і соціальної теорії. На думку Л. Сімпсона, хоча Ю. Габермас й визнав важливість досягнень Г. Гадамера для методології соціальних наук, він дійшов до висновку, що вони є систематично неадекватною основою для критичної соціальної теорії. На думку Л. Сімпсона, Ю. Габермас критикував Г. Гадамера за надмірно контекстуа-

лістське пояснення раціональності, а також відсутність у філософській герменевтиці механізму розрізнення між ідеологічним і неідеологічним. Також Л. Сімпсон звертає увагу, що Ю. Габермас надає систематичного значення гайдегґерівській / гадамерівській концепції життєвого світу і в цьому помітно зближується з позицією Г. Гадамера. Головна відмінність між концепціями, на думку Л. Сімпсона, полягала в тому, що Ю. Габермас протиставляє універсалістську концепцію розуму більш локалізованому та контекстуалістському поясненню Г. Гадамера [8, с. 8-9].

Провідний американський дослідник філософської герменевтики Р. Достал (Robert J. Dostal) в монографії 2022 року «Gadamer's hermeneutics: between phenomenology and dialectic» (Гадамерівська Герменевтика: поміж феноменології та діалектики) також звернув увагу на розбіжності між концепціями Ю. Габермаса і Г. Гадамера. На думку американського дослідника, Г. Гадамер робив акцент на послідовному віднайденні нашої солідарності з іншими. Ця глибинна солідарність вже існує, але її потрібно віднайти через розмову та діалог. В цьому сені Г. Гадамер не був єдиним, хто вказував на діалог як на фундаментальну основу політики. Тим же шляхом пішов й Ю. Габермас, який робить розмову і діалог наріжним каменем своєї демократичної політичної теорії. Що ж стосовно критики Г. Гадамером позиції Ю. Габермаса, Р. Достал виділяє наступні її елементи: нереальність, абстрактність ідеальної мовленнєвої ситуації Ю. Габермаса, яка не адекватно узгоджується з історичною локалізацією будь-якого учасників розмови [1, с. 38]. На думку Р. Достала, Ю. Габермас критикує, герменевтику Г. Гадамера як таку, що відводить надто багато місця авторитету і традиції і є недостатньо емансипативною. Традиція несе в собі забагато несправедливості, і для Ю. Габермаса її гадамерівська реабілітація підтримує цю несправедливість. Іншими словами, Ю. Габермас представляє себе як того, хто має намір підтримати просвітницький проект науки та емансипативної політики. Також Р. Достал вказує на відповідь, яку надав Г. Гадамер Ю. Габермасу у зв'язку з наведеною вище критикою. Дослідник показує, що важливим аспектом відповіді Г. Гадамера на зауваження Ю. Габермаса була критика наївності просвітницької надії на відродження просвітницького проекту: почати все спочатку і, водночас, ідентифікувати себе з його найкращими сторонами: сучасною наукою та свободами. Для Г. Гадамера свобода включає в себе політичну волю до емансипації, хоча її не слід розуміти як емансипацію від історії [1, с. 51].

Висновки дослідження і перспективи. Отже, дослідження проблеми тлумачення тексту і розуміння смислів в герменевтичному підході Г. Гада-

мера і комунікативному підході Ю. Габермаса є досить актуальним в контексті глобальних проблем людства, що породжують переважно більшість соціальних, політичних, економічних, релігійних та сучасних військових конфліктів внаслідок втрати здатності суспільно-політичних інститутів вести якісний міжкультурний діалог. Просте непорозуміння може призвести до страшних наслідків. Тож правильне висловлювання без викривлення і спотворення головної ідеї тексту або промови є фундаментальною проблемою самого розуміння, бо, будь-яке розуміння – все ж таки – це тлумачення, а будь-яка інтерпретація неможлива без мовного середовища, в якому мова покликана виразити в словах предмет розмови. Ця проблема набула методологічного значення в гуманітарних і соціальних науках через те, що вченому, від початку, не вдається знайти зміст попередньо вже структурованої дійсності так як, наприклад, це можна зробити за допомогою експерименту. Тому, як філософ так і соціолог зіштовхується з проблемою інтерпретації дійсності, явища, тексту. Проблема інтерпретації дійсності, явища або речей складно проаналізувати на предмет виявлення спотворення інтерпретацією реальності. Отже, текст є єдиним форматом, у якому можна прослідкувати шлях викривлення змісту із втратою смислів. Тому Ю. Габермас вважає, що шлях від комунікативної діяльності до дискурсу є складним процесом послідовного осмислення та зіставлення тексту і його інтерпретації. Тому мовна граматики, що формує текст, є конкретним герменевтичним прикладом його тлумачення, збереженого у традиції [5, с. 194]. Відтак, для того, щоб уникнути спотворення смислу, що міститься у тексті, інтерпретатор мусить:

- виходити з «життєвого світу» автора і його оточення;
- співвідносити «життєвий світ» автора із життєвим світом інтерпретатора;
- осмислювати слова автора до повного прояснення;
- постійно прояснювати історичний контекст;
- розглядати текст у єдності когнітивних, моральних, експресивних елементів даного культурного простору;
- незрозумілі місця не залишати без уваги, спираючись на авторитет автора. За словами Г. Гадамера, варто залучати метод «іманентної розумності», що означає передавати незрозумілий текст безпосередньо для сучасної аудиторії, таким чином, уникаючи «приховування» важливих акцентів автора. Іншими словами, представити на розгляд сучасника збережений текст.

Отже, філософська герменевтика має претензію на універсальність через її онтологізацію М. Гайдеггером і Г. Гадамером. Дослідження базових понять теорії дії і методології розуміння смис-

лів показало, що проблематика раціональності не приходить у соціологію ззовні. Вона сфокусована, у рівній мірі, як в метатеоретичному і методологічному відношенні до поняття «взаєморозуміння». Це поняття, як для Ю. Габермаса так і для Г. Гадамера, розглядається в аспектах координації дії і розуміння смислів у підходах до об'єктної області. Бо тільки за таких умов, стає можливим досягнення взаєморозуміння через встановлення консенсусу, заснованому на інтерсуб'єктивному визнанні їх значущості [5, с. 196]. Проблема тлумачення тексту, правильної передачі смислів завжди залишається у центрі уваги наукової еліти, потребує подальшого вивчення і містить глибоку дослідницьку перспективу.

Література

1. Dostal R. Gadamer's hermeneutics: between phenomenology and dialectic. Evanston: Northwestern University Press, 2022. 297 p.
2. Gadamer H.G. Hermeneutik I: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Gesammelte Werke. Tübingen: Mohr Siebeck. Bd. 1. 1990. 495 S.
3. Gadamer H.G. Hermeneutik II: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Tübingen: Mohr Siebeck, Bd. 2. 1993. 533 S.
4. Gadamer H.G. Hermeneutik und Autorität eine Bilanz (1991) / H.G. Gadamer. *Hans-Georg Gadamer: Hermeneutische Entwürfe: Vorträge und Aufsätze*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000. S. 42 – 47.
5. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns: Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1988. Bd. I. 534 S.
6. Habermas J. Theorie des kommunikativen Handelns: Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1988. Bd. II. 628 S.
7. Kant I. Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? *Was ist Aufklärung? Kant, Erhard, Hamann Herder, Lessing Mendelssohn, Riem Schiller, Wieland* / Hrsg. von Ehrhard Bahr. Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co., 1974. S. 8 – 17.
8. Simpson L. Hermeneutics as critique: science, politics, race and culture. New York: Columbia University Press, 2021. 235 p.
9. Thiselton A. C. Hermeneutics: an introduction. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2009. 409 p.

Анотація

Данканіч Р. І. Філософська герменевтика: проблема тлумачення тексту в інтерпретації Г. Гадамера і Ю. Габермаса. – Стаття.

У даній статті досліджується проблема тлумачення тексту і розуміння смислів в герменевтичному підході Г. Гадамера і комунікативному підході Ю. Габермаса, що є досить релевантним в світлі останніх політичних і військових потрясінь та екзистенційних викликів. Розглядаються такі атрибути існування людини в соці-

умі як розуміння і взаєморозуміння, діалог і дискурс, що нині проявляють свою онтологічну значущість, відсутність яких неминуче призводить до соціальних конфліктів, громадянських і світових війн. Відтак, концепція мовних горизонтів стала передумовою для досягнення взаєморозуміння учасниками комунікативного процесу на будь-яких рівнях. Висвітлюється проблема соціальної взаємодії, в якій приймають участь не тільки учасники інтеракції, але і спостерігачі та інтерпретатори. Розглядаються проблеми розуміння тексту в проблемному полі комунікативних відносин, адже смисл тексту може розкритися тільки у контексті когнітивних, моральних і експресивних елементів культурного надбання, до якого жили і автор і його сучасники. Отже, текст є єдиним форматом, у якому можна прослідкувати шлях викривлення змісту із втратою смислів. Ю. Габермас вважає, що шлях від комунікативної діяльності до дискурсу є складним процесом послідовного осмислення та зіставлення тексту і його інтерпретації, де мовна граматики, що формує текст, є конкретним герменевтичним прикладом його тлумачення, збереженого у традиції.

Досліджується основні принципи розуміння і правильного тлумачення тексту Ю. Габермасом і Г. Гадамером, які виходять з «життєвого світу» людини, що утворює горизонт процесів досягнення взаєморозуміння, за посередництва якого учасники приходять до порозуміння і вже проводять дискусію у єдиному комунікативному полі, тобто, у єдиному соціальному чи іншому суб'єктивному світі. Окреслені елементи методики тлумачення тексту Г. Гадамера з залученням методу іманентної розумності, що передбачає уникнення приховування інтерпретатором незрозумілого тексту від сучасної аудиторії здійснювати максимальне збереження автентичності тексту. Правильне тлумачення тексту, за словами Г. Гадамера, можливе лише в форматі постійного прояснення історичного контексту і передрозуміння. Здійснюється порівняльний аналіз герметичного підходу Г. Гадамера і комунікативного підходу Ю. Габермаса до вирішення проблеми тлумачення тексту і збереження смислів. І Г. Гадамер, і Ю. Габермас намагаються досягнути однієї мети: вдосконалити методи тлумачення тексту, щоб максимально уникнути його викривлення і спотворення. Для Г. Гадамера філософська герменевтика є універсальною філософією, що визначається діалогічною структурою розуміння, то для Ю. Габермаса, вона зміщується в сферу практичної, соціальної, думки. Фактично, відмінність між мислителями полягає в тому, що вони роблять різні акценти в своїх дослідженнях. Дослідження Ю. Габермасом базових понять теорії дії і методології розуміння смислів показало, що проблематика раціональності не приходить у соціологію ззовні. Вона сфокусована у рівній мірі, як в метатеоретичному і методологічному відношенні до поняття «взаєморозуміння». Це поняття, як для Ю. Габермаса, так і для Г. Гадамера, розглядається в аспектах координації дії і розуміння смислів у підходах до об'єктної області. Бо тільки за таких умов, стає можливим досягнення взаєморозуміння через встановлення консенсусу, заснованого на інтерсуб'єктивному визнанні їх значущості.

Ключові слова: текст, інтерпретація, дистанція, розуміння, мова, герменевтика, комунікація, смисл, тлумачення, життєвий світ.

Summary

Dankanich R. I. Philosophical Hermeneutics: The problem of text interpretation from H. Gadamer's and J. Habermas' perspectives. – Article.

This article explores the problem of text interpretation and understanding of meanings in the hermeneutic approach of Gadamer and the communicative approach of Habermas, which is quite relevant in light of recent political and military upheavals and existential challenges. The author considers such attributes of human existence in society as understanding and mutual understanding, dialogue, and discourse, which are now showing their ontological significance, the absence of which inevitably leads to social conflicts and civil and world wars. Today we are faced with the problem of language horizons, which are a prerequisite for achieving mutual understanding by participants in the communication process at any level. The problems of social interaction, in which not only the participants of the interaction take part, but also observers and interpreters, are highlighted. The problems of understanding the text in the problematic field of communicative relations are considered since the meaning of the text can be revealed only in the context of cognitive, moral, and expressive elements of the cultural heritage in which both the author and his contemporaries lived. Since the text is the only format in which it is possible to trace the path of distortion of meaning with the loss of meanings, Habermas believes that the path from communicative activity to discourse is a complex process of consistent comprehension and comparison of the text and its interpretation, where the linguistic grammar that forms the text is a specific hermeneutical example of its interpretation preserved in the tradition.

The article investigates the basic principles of understanding and correct interpretation of the text by Habermas and Gadamer, which are based on the «life-world» of a person, forming the horizon of the processes of reaching mutual understanding, through which participants come to an understanding and are already discussing in a single communicative field, that is, in a single social or other subjective world. The article outlines the elements of Gadamer's methodology for interpreting a text using the method of immanent reasonableness, which implies that the interpreter should avoid concealing an incomprehensible text from the modern audience and should maximize the authenticity of the text. According to Gadamer, a correct interpretation of the text is possible only in the format of constant clarification of the historical context and pre-understanding. A comparative analysis of Gadamer's hermetic approach and Habermas' communicative approach to solving the problem of text interpretation and preservation of meanings is carried out. Both Hans Gadamer and Jrgen Habermas are trying to achieve the same goal: to improve the methods of text interpretation to avoid its distortion and distortion as much as possible. To Gadamer, philosophical hermeneutics is a universal philosophy determined by the dialogical structure of understanding, while for Habermas, it shifts to the sphere of practical, social, thought. The difference between the thinkers is that they place different emphasis on their research. Habermas' study of the basic concepts of the theory of action and

the methodology of understanding meanings showed that the problem of rationality does not come to sociology from the outside. It is focused equally in metatheoretical and methodological terms on the concept of «mutual understanding». This concept, for both Habermas and Gadamer, is considered in terms of coordination of action and understanding of meanings in approaches to the

object domain. Only under such conditions, is it becomes possible to achieve mutual understanding through the establishment of consensus based on the intersubjective recognition of their significance.

Key words: text, interpretation, distance, understanding, language, hermeneutics, communication, sense, comprehension, lifeworld.

УДК 130.2:159.923.2.072.42

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.6>

І. С. Караєва,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6657-9583>

аспірантка,

викладач кафедри філології та перекладу

Київського національного університету технологій та дизайну

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ПРОГНОСТИЧНИХ РОМАНІВ ОЛДОСА ГАКСЛІ

Постановка проблеми. Ідея пошуку досконалості знайшла своє відображення в творах представників різних культурних епох від «Держави» Платона до сучасних зразків творів з елементами художньої умовності. Успадкувавши весь комплекс філософських, політичних та етичних проблем від утопій, філософський роман намагається вирішити їх з позицій свого часу. Прогностичний філософський роман з'являється як реакція на ті чи інші процеси і тенденції в житті людини. Художня форма твору уможливорює укрупнити і акцентувати аналізовану проблему, надати їй масштабності, показати як прогрес трансформується в регрес. Автори філософських прогностичних романів намагаються не тільки передбачити майбутнє, змодельовати його, а й прокоментувати певні елементи сучасності, їхню еволюцію та негативні наслідки.

Аналіз останніх досліджень. Філософським підґрунтям дослідження послуговували роботи українських філософів – представників метаантропологічного напрямку сучасної філософської антропології Н. Хамітова та С. Крилової. Філософська антропологія як метаантропологія значну увагу приділяє майбутньому людини, її особистості та суспільству, в якому вона житиме. Н. Хамітов в роботі «Філософсько-антропологічні есеї» зазначає, що методологічні основи метаантропології формують закон, який уможливорює прогнозування еволюції світу людини [6, с. 144]. В спільній роботі Н. Хамітова та С. Крилової «Людина і культура: словник» зазначається, що філософське мистецтво у художній картині світу презентує зустріч з майбутнім [7, с. 250].

Мета. Продемонструвати філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі на прикладі антиутопій «Прекрасний новий світ», «Мавпа і сутність» та утопії «Острів». спозиціонувати антиутопії та утопію О. Гакслі як зразки філософського мистецтва.

Основний матеріал. Елемент передбачення майбутнього завжди існував і буде існувати в світовій культурі. Твори, що пропонують утопічну модель культури, існують як явище філософсько-художньої думки ще з античності. Культурно-філософська традиція звернення до майбутнього – одна з універсальї людського буття.

Осмислення утопії як проекту можна розглядати як упевненість у можливостях людини та припущення про мінливість світу. Утопічна свідомість характеризується тим, що в ній утопія стає домінантною формою переживання, споглядання та дії. Проблемаю утопічної свідомості ХХ ст. стало питання здійсненності утопій, що й призвело до появи антиутопії, яка характеризується засудженням тоталітарного ладу з його маніпуляціями свідомістю, розгубленістю перед негативними наслідками науково-технічної революції, тривогою за долю особистості в регульованому та бюрократизованому суспільстві [14, с. 86]. Як універсалія культури, утопія та її антипод – антиутопія, – мають прогностичний характер, вони спрямовані на реальність, яку треба змінити. Наш власний термін «прогностичний роман» об'єднує в загальну концепцію всякий художній твір романного жанру, що пропонує проект майбутнього людства – як позитивного (утопія) так і негативного (антиутопія та її різновиди). Це уможливорює сконцентрувати увагу не на жанрі роману, а на ідейному наповненні художнього твору.

Метаантропологія – одна із тенденцій розвитку Київської світоглядно-антропологічної школи, започаткованої академіком В. Шинкаруком та продовженої Н. Хамітовим, акцентує увагу на дослідженні меж буття людини, його екзистенціальних вимірах та умовах комунікації в цих вимірах. Воля до творчості, яка зароджується на етапі особистісного рівня світогляду, і досягає вершини в філософському світогляді, з необхідністю провокує автора моделювати майбутнє людини, її особистості, суспільства й культури. Н. Хамітов в роботі «Філософсько-антропологічні есеї» зазначає, що методологічні основи метаантропології формують закон, який «дозволяє прогнозувати перспективи еволюціонування людини і її світу» [6, с. 144]. Моделювання майбутнього в художній формі інтерпретується як прогностичний твір, який змальовує майбутнє в позитивному чи негативному ключі. Такі твори є зразками філософського мистецтва. За визначенням Н. Хамітова та С. Крилової філософське мистецтво у художній картині світу «зустрічається з майбутнім і вічним» [7, с. 250]. Філософське мистецтво, представлене прогностичними романами в цілому, і О. Гакслі

зокрема, презентує художні зразки майбутнього людини, її особистості, суспільства й культури.

Звернення О. Гакслі до прогностичного філософського роману було не випадковим, адже письменник завжди вболівав за майбутнє людства та намагався вказати шлях до щасливого майбутнього. Свідченням тому слугують романи раннього періоду творчості, антиутопії й утопія, в яких автор намагається відшукати шляхи виживання людини, збереження та збагачення її культури в майбутньому світі. Яскравими зразками суто прогностичних романів можна назвати антиутопії О. Гакслі «Прекрасний новий світ» / «Brave New World» (1932) [2], [3], «Мавпа і сутність» / «Ape and Assence» (1948) [8], та утопію «Острів» / «Island» (1962) [11].

Зазначимо, що в романах раннього реалістичного спрямування привертає увагу інтерес автора до проблеми суспільного ідеалу – теми, що завжди хвилювала філософів і мислителів від античності до сьогодення та спонукала їх моделювати майбутнє людства. Для О. Гакслі характерною рисою художньої інтерпретації теми майбутнього є намагання гармонізувати філософську, наукову і художню картини світу. Спочатку О. Гакслі втілював свої прогностичні ідеї у вигляді окремих епізодів у романах раннього періоду творчості серед яких «Жовтий Кром» / «Crome Yellow» (1921) [4], «Це опале листя» / «Those Barren Leaves» (1925) [13], «Контрапункт» / «Point Counter Point» (1928) [9], «Час повинен зупинитись» / «Time Must Have a Stop» (1944) [12]. Вже в першому романі О. Гакслі «Жовтий Кром» футуристичні роздуми О. Гакслі лягли в основу гіпотези містера Скоугана про Раціоналістичну державу, в якій, в залежності від рівня інтелекту й темпераменту, люди розділяються на три касты: керуючі інтелектуали, фанатики і стадо. Вустами містера Скоугана О. Гакслі промовляє: «На місце системи, створеної природою, прийде система знеособленого розмноження. Гігантські державні інкубатори заповнюватимуться ряд за рядом вагітними колбами, які постачатимуть світові потрібне йому населення» [4, с. 36]. За гіпотезою містера Скоугана (разом з ним і автора роману) люди поділятимуться на види відповідно до рівня розуму й темпераменту: мислячі правителі, люди віри і стадо, а правити буде обрана рада мислителів [4, с. 171]. Слід згадати й роздуми Френсіса Челайфера з роману «Це опале листя», який змальовує утопічну державу загального процвітання та стверджує, що, коли кожний буде багатий, освічений і отримає час для дозвілля, нудьга заволодіє всіма [13]. Надалі проекти О. Гакслі щодо майбутнього людства знайшли відображення в романі «Контрапункт». Персонаж-художник Марк Ремпін транслює роздуми О. Гакслі над проблемами існування людини у світі майбутнього. Марк Ремпін негативно ста-

виться до цивілізації й того способу життя, який вона пропонує [9]. Песимістичне бачення майбутнього людства Марк Ремпін відтворює в картині, де люди зображені карликами і виродками із хвостами (ймовірно, попередники особин нижчих каст з роману «Прекрасний новий світ» та мешканців постатомного суспільства з роману «Мавпа і сутність»). Слід згадати також передбачення Джона Барнака (а разом з ним і О. Гакслі) з роману «Час повинен зупинитись». Його вустами О. Гакслі акцентує увагу на проблемі зростаючого прагнення Росії до панування в Європі і на Середньому Сході, експансію Китаю на решті території Азії та руху Азії в напрямку індустріалізації [12]. Зауважимо, що в романі «Час повинен зупинитись», який побачив світ у 1944 році, О. Гакслі передбачив сьогодення. Свої роздуми О. Гакслі вклав у вуста Джона Барнака, який пророкує, що потоки дешевих товарів хлинуть на ринки країн з білим населенням, і біла людина сприйме це як новий casus belli (лат. випадок для війни, військовий інцидент – К. І.) – привід до неминучої війни між расами [12].

Логічним завершенням роздумів О. Гакслі над майбутнім людства став філософський роман «Прекрасний новий світ», в якому автор торкається найважливіших питань сучасної йому епохи: науково-технічний прогрес та його вплив на майбутнє людства, поширення фашизму в Європі та Азії, психологічний та фізіологічний вплив на свідомість людини тощо. О. Гакслі створює державу Форда 2500 року, але, фантазуючи про майбутнє, автор воював з сучасним йому світом. О. Гакслі змодельовав «ідеальну» державу з високим рівнем технічного розвитку і чітким суспільним устроєм. Він змальовує, як усупереч законам природи, тоталітарна технократична верхівка методом «промивання мізків» намагається створити нову людину, яка живе в бездуховному суспільстві, де істина і краса замінені «щастям» і комфортом. Головний герой Джон Дикун є втіленням гуманістичної ідеї про величність і неповторність людського життя, про вільну незалежну особистість. Важливо, що О. Гакслі наділяє свого героя волею до особистісної свободи, що й дає Джону Дикуну сили до кінця витримати боротьбу з могутньою системою тоталітарного суспільства та вирішувати, за визначенням Н. Хамітова та С. Крилової, «проблему смислу життя як проблему смислу свободи – свободи вибору і свободи досягнення обраного» [7, с. 197].

Таким чином, в романі «Прекрасний новий світ» О. Гакслі одним з перших заперечив найдосконаліші доктрини науково-технічного прогресу, які ставлять необхідною умовою насильство над індивідуальністю, позбавлення її свободи вибору, думки і вчинку. В романі «Прекрасний новий світ» він змодельовав такий світ і культуру,

де все серійне, стандартне потрактовується як бездуховне. Автор роману підкреслює, що в романі «...не йдеться про науковий прогрес сам по собі, а про те, як цей прогрес впливає на людські особистості» [1, с. 12]. Про це О. Гакслі пише і в есеї «Music at Night», де наголошує, що на сучасному йому етапі першочерговою виступає проблема особистості, яка виражається в праві на щастя і самовираження [15, с. 105]. О. Гакслі насторожує те, що в тоталітарному технократичному суспільстві людина легко втрачає особистість, погоджуючись замінити її на матеріальний комфорт і «штучне» щастя. На його думку, шляхом «промивання мізків» з людського матеріалу можна сформувати новий тип людей, у яких «нема хвилювань, сильних переживань, вони так скондиціоновані, що практично не можуть вийти за рамки установленої поведінки. А коли щось не так, то є сома» [3, с. 120]. Заслуга О. Гакслі була в тому, що він зумів передбачити в особі цих фантастичних створінь появу дійсного типу – істот, які лише зовнішністю нагадують людей, але позбавлені психологічної багатомірності й особистісних характеристик людини.

Антиутопія О. Гакслі «Мавпа і сутність» – це ще одне попередження людству. Автор змальовує Північну Америку ХХІІ ст., що потерпає від наслідків третьої світової ядерної війни. О. Гакслі повертається до проблеми згубного впливу науково-технічного прогресу на людську цивілізацію й підкреслює думку про те, що природа жорстко покарає людину за її бездумну поведінку. У романі «Мавпа і сутність» вустах Архінамістника автор проголошує, що прогрес є лише вигадкою про те, ніби можна отримати щось, нічого не віддавши натомість, ніби можна виграти в одній області, не заплативши за це в іншій [8]. Як і в романі «Прекрасний новий світ», головною проблемою О. Гакслі бачить деструктивну сутність людини. Суспільство майбутнього в романі «Мавпа і сутність» доведено до гротеску – люди перетворились на людиноподібних істот, які продовжують деградувати на руїнах колишнього життя. Так, Богом став Веліал – союзник сатани, розп'яття поступилося місцем парі ріг, кохання замінене зляганням, наука посаджена на ланцюг, адже найкращі представники світової науки – Майкл Фарадей, Луї Пастер, Альберт Ейнштейн, прикуті ланцюгами, покійно витримують знущання мавп. Проте О. Гакслі продовжує вірити у внутрішні ресурси людини: «Тільки пізнавши сутність свою кожен з нас перестає бути мавпою», – запевняє автор [8, с. 84]. За сюжетом роману, окремим представникам людського суспільства вдалось врятуватись від суспільства бабуїнів – серед них закоханий доктор Альфред Пул, прибулець з цивілізованого світу, та юна Лула, яка жила під гнітом мавп.

Пророцтва О. Гакслі насторожували самого автора, адже у Передмові до роману «Прекрасний новий світ» [1, с. 18], написаний чотирнадцять років опісля, О. Гакслі дійшов висновку, що найближчим часом його пророцтва можуть стати реальністю. Він вважав, що еквіваленти соми, гіпнопедії і наукової системи створення каст стануть звичайними явищами уже через три-чотири покоління. А у збірці есеїв «Повернення до Прекрасного нового світу» / «Brave New World Revisited» (1958) О. Гакслі задекларував, що пророцтва, зроблені в 1931 році, справдилися набагато раніше, ніж він очікував [10]. Свідченням тому, наголошує автор, слугує низка фактів: в середині ХХ ст. швидко збільшення чисельності населення на тлі виснаження природних ресурсів, руйнування соціальної стабільності, погіршення добробуту окремих індивідів, науково обґрунтоване маніпулювання свідомістю людини, спрямоване на те, щоб відвернути увагу мас від реальної соціально-політичної ситуації, що уявляє на думку автора найбільшу небезпеку.

Востанньому романі автора «Острів» (1962) [11] О. Гакслі звертається до теми, що цікавила багатьох західних мислителів – філософсько-релігійні ідеї Сходу, які на той час поширились на Заході і впливали на розвиток культури західних країн. Цю тему осмислювали А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, К. Г. Юнг, Е. Фромм та ін. Домінантою східного способу буття є духовність людини – споконвічна універсалія людського існування. Звернення мислителів Заходу до східних культурно-філософських традицій пояснюється тим, що східна культура дає інші, часом полярні західним, відповіді на головні питання людського буття. Домінанта духовного, яку пропонує східна культура, відстоюється і сучасними українськими дослідниками. Зокрема, Н. Хамітов розглядає проблему взаємодії Західної і Східної культур у методологічних координатах метаантропології як шляху людського буття в світі та підкреслює, що його (буття) основними початками виступають природність, фаталізм і невідворотна віддяка (карма)» [5, с. 29].

Серед письменників-сучасників О. Гакслі до культурної спадщини Сходу зверталися Р. Ролан, Дж. Селінджер, Г. Гессе, Ю. Яновський, Дж. Керуак, Р. Пірсіґа, А. Мердок, М. Барбері. Всі вони шукали альтернативи буття та світогляду тогочасного західного суспільства. О. Гакслі разом з іншими письменниками знайшли відповіді на актуальні питання в реаліях східної культури та талановито відобразили означені процеси в своїх творах.

В романі «Острів» (1963) [11] духовні пошуки О. Гакслі привели до східної культури, її високої духовності та життєвих практик, що уможливило долучитися до розв'язання ключових протиріч людського буття – людини і природи,

розширення меж людської свідомості й буття, поглиблення любові до Іншого. Письменник в художній формі намагається осмислити вічні й завжди актуальні суперечності людського буття, що корелюють з культурними універсалами життя і смерті, часу і вічності, душі, духу й тіла. О. Гакслі створює модель ідеального буддистського суспільства, метою якого є людська гідність, здоровий глузд і свобода [11]. Значення роману «Острів» полягає в тому, що О. Гакслі запропонував шлях порятунку людства за рахунок контролю над народжуваністю, поверненні до природи та техніці буддистського споглядання. Внутрішня гармонія і гармонія з оточуючим світом є основою культури ідеального суспільства Пала, змалюваного в романі «Острів». Образ досконалої особистості для О. Гакслі, як і для буддизму, передбачає наявність милосердя, доброти і терпимості.

Висновки. В статті осмислено філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі та продемонстровано на прикладі антиутопій «Прекрасний новий світ», «Мавпа і сутність» та утопії «Острів». Доведено, що ідея моделювання буття та світогляду людини майбутнього бере свій початок в романах першого періоду творчості «Жовтий Кром», «Контрапункт», «Це опале листя», «Час повинен зупинитись». На прикладах романів «Прекрасний новий світ» та «Мавпа і сутність» продемонстровано створену модель культури майбутнього, де згубні наслідки науково-технічного прогресу в умовах тоталітарних суспільств руйнують природні начала людської особистості і перетворюють людину на позбавлений індивідуальності механізм. Доведено, що в романі «Острів» О. Гакслі запропонував модель ідеального суспільства, побудованого на принципах буддистської культури. Виокремлено думку О. Гакслі про те, що тільки духовний прогрес людського суспільства та культури може забезпечити щасливе майбутнє людства.

Література

1. Гакслі О. Авторська передмова до другого видання роману «Який чудесний світ новий. Пер. з англ. Віктор Морозов. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. С. 8–18.
2. Гакслі О. Прекрасний новий світ / пер. з англ. С. Маренка. Всесвіт. 1994. № 5–6. С. 64–119.
3. Гакслі О. Прекрасний новий світ / пер. з англ. С. Маренка. Всесвіт. 1994. № 7. С. 96–135.
4. Гакслі О. Жовтий Кром. Пер. з англ. В. В. Вишневого В. В. Київ: Український письменник, 2011. 226 с.
5. Хамітов Н. В. Прояснення специфіки східного і західного шляхів людського буття у світі. *Історія філософії: проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як метаантропології* / ред. д. ф. н., проф. Н. Хамітов. Київ: КНТ, 2017. С. 19–31.
6. Хамітов Н. В. *Философско-антропологические эссе*. Киев: КНТ, 2021. 284 с.
7. Хамітов Н., Крилова С. Людина і культура: словник. *Філософська антропологія, філософія культури, культурологія*. Київ: КНТ, 2022. 295 с.
8. Huxley A. *Ape and Assence*. Random House, 2005.
9. Huxley A. *Point Counter Point*. Random House, 2004.
10. Huxley A. *Brave New World Revisited*. London: Vintage, 1994. 154 p.
11. Huxley A. *Island*. London: Vintage Publishing, 2005. 286 p.
12. Huxley A. *Time Must Have a Stop*. Random House, 2015.
13. Huxley A. *Those Barren Leaves*. Random House, 2005.
14. Чорна Л. В. Роль утопічного «вбрання» для суспільного ідеалу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 13. С. 86–90.
15. Huxley A. *Music at Night*. New York, 1970. 303 p.

Анотація

Караєва І. С. Філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі. – Стаття.

В статті осмислено різні моделі суспільства майбутнього в антиутопіях й утопії О. Гакслі. Наш власний термін «прогностичний роман» об'єднує в загальну концепцію всякий художній твір романного жанру, що пропонує проект майбутнього людства, як позитивного (утопія) так і негативного (антиутопія та її різновиди). Це уможливорює сконцентрувати увагу на ідейному наповненні художнього твору. Художня форма твору дозволяє укрупнити і акцентувати аналізовану проблему, надати їй масштабності, показати як прогрес трансформується в регрес. Автори філософських романів намагаються не тільки передбачити майбутнє, змодельовати його, а й прокоментувати певні елементи сучасності, їхню еволюцію та негативні наслідки. Антиутопічні моделі в художній творчості О. Гакслі можна поділити на такі, де панує тоталітаризм в тандемі з технічним прогресом, який випереджає прогрес духовний («Прекрасний новий світ»), та моделі технічно деградованого людського суспільства внаслідок безконтрольного використання ядерної енергії («Мавпа і сутність»). Ідеальна (утопічна) модель суспільства, культури й особистості презентована в романі «Острів». Дана модель укорінена в буддистській культурній традиції. В романі О. Гакслі світ, як страждання, долається внутрішнім ресурсом людини, через заглиблення в себе, що уможливорює досягнення стану остаточного звільнення від повторних народжень. Філософський роман «Острів» презентується як зразок академічного філософського мистецтва, адже його концептуальні персонажі акумулюють в собі досвід попередньої філософської культури і мають глибокий вплив на сучасну й майбутню філософську культуру. Дослідження здійснено за допомогою філософських методів – метаантропологічний, герменевтичний; загальнонаукових – системний та структурно-функціональний; дисциплінарного – історичний; міждисциплінарного – історико-біографічний.

Ключові слова: Олдос Гакслі, прогностичний роман, метаантропологія, утопія, антиутопія.

Summary

Karaieva I. Philosophical Dimensions of Aldous Huxley's Prognostic Novels. – Article.

The article elaborates various models of future society in A. Huxley's dystopias and utopias. Our own term «prognostic novel» unites in a general concept any artistic work of the novel genre that offers a project for the future of humanity, both positive (utopia) and negative (dystopia and its varieties). This makes it possible to focus attention on the ideological content of the work of art. The artistic form of the work makes it possible to consolidate and emphasize the analyzed problem, to give it scale, to show how progress is transformed into regression. Authors of philosophical novels try not only to predict and model the future but to comment certain elements of modernity, their evolution and negative consequences. Dystopian models in the artistic work of A. Huxley can be divided into those where totalitarianism exists in tandem with technical progress which is ahead of spiritual progress («Brave New World»), and models of a technically

degraded human society due to the uncontrolled use of nuclear energy («Ape and Essence»). An ideal (utopian) model of society, culture and personality is presented in the novel «Island». This model is rooted in the Buddhist cultural tradition. In A. Huxley's novel, the world, as suffering, is overcome by the internal resource of a person, through immersion in himself, which makes it possible to achieve the state of final liberation from rebirths. The philosophical novel «Island» is presented as an example of academic philosophical art, because its conceptual characters accumulate the experience of previous philosophical culture and have a deep influence on modern and future philosophical culture. The research was carried out with the help of philosophical methods – metaanthropological, hermeneutic; general scientific – systemic and structural and functional; disciplinary – historical; interdisciplinary – historical and biographical.

Key words: Aldous Huxley, Prognostic Novel, Metaanthropology, Utopia, Dystopia.

УДК 27-1(477)''19''

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.7>**В. М. Лозовицький**ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5645-4309>кандидат богословських наук, доцент,
завідувач кафедри Священного Писання і Богослів'я
Волинської православної богословської академії**ПРАВОСЛАВНА ТЕОЛОГІЯ XX СТ.: В ПОШУКУ ВИТОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДУМКИ**

Постановка проблеми. Як зазначає значна кількість сучасних дослідників та теологів, православна теологія початку XXI століття знаходиться в стані глобальних змін. Однією з найбільш виразних рис такого «стану» сучасної православної теології є її динамічний розвиток та постійне розширення кола підходів, тем та проблем, що входять у поле досліджень та рефлексій сучасних православних мислителів. На початку XXI ст. православні теологи мають справу з такими викликами як переосмислення (нео)патристичної спадщини, включення в свої теологічні проекти здобутків католицької та протестантської теології, сучасного філософського дискурсу та плекання відкритості до сучасного світу його проблем [14, с. 74–75]. Тим не менш, подібна інтелектуальна відкритість та гнучкість не була властива православній думці завжди, вона є результатом певних дискусій та трансформацій, коріння яких, значною мірою, уходять в минуле століття. Православна теологія XX ст. відкрила значну кількість можливостей та тем, в напрямку яких до цього часу працюють православні мислителі і зокрема українські богослови XXI століття. В той же час, для православної теології XXI ст. все більш актуальним стає тенденція до критичного переосмислення та подолання таких рис православної теології минулого століття як анти-західний сентимент, вузькість підходів, консерватизм, а також ігнорування соціально-політичних тем, що викликано, значною мірою, підозрою чи відкритою ворожістю до сучасних політичних реалій, ліберальної демократії зокрема.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Що привело до таких помітних змін в характері православної думки? Чим вони викликані? Що на них вплинуло і як вони відбувалися? Які досягнення мала православна теологія XX ст. і як вони могли вплинути на українське богослов'я? Існує чимало критичних праць світових та вітчизняних дослідників, які аналізують цей процес. Серед науковців панує консенсус, що софіологія та неопатристика були основними і досить антагоністичними богословськими напрямками, що формували сучасну православну теологію. Кожен по своєму, вони виступили проти засилля ліберальної та академічної теології, що панували у XVIII – XIX ст.

В працях П. Гаврилюка [1; 19], П. Галахера [18], Р. Уільямса [7; 24; 23], С. Рогобете [22], Ю. Чорноморця [14; 15], Г. Христокіна [8–13], здійснено аналіз еволюції православної теології XX ст. Зокрема, в працях Ю. Чорноморця та Г. Христокіна було запропонований парадигмальний підхід до аналізу сучасної православної теології [8; 9]. А в докторській монографії Г. Христокіна був здійснений аналіз методологічних богословських парадигм [10].

Мета статті. Нам хотілося б використати ці досягнення і продовжити аналіз сучасної православної теології як джерела розвитку української теології, для цього ставимо за мету з'ясувати її передумови та ідейні витоки.

Завдання. Завжди буде актуальним здійснення історичного, інтелектуального та зокрема богословського аналізу православної теології минулого століття. Нам важливо ще раз дослідити еволюцію софіології та неопатристики, виділити інноваційні рішення, які дозволили оновити православну теологію поч. XX ст., і можливо виявити чинники впливу на розвиток теології взагалі та зокрема української православної теології доби незалежності. Нам хотілося б виявити ті основні стратегічні підходи та богословські рішення, які згодом могли вплинути на контекст формування української теології кінця XX–XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним поштовхом, який зумовив утвердження сучасної православної теології, став *софіологічний рух* початку XX століття, найважливішим представником якого, за загальною згодою сучасних дослідників, був о. Сергій Булгаков. З одного боку, цей напрям являв собою продовження російської релігійної філософії (чи, більш широко, російського релігійного ренесансу), яка була центрована на розкритті та переосмисленні спадщини Володимира Соловйова (1853–1900), його масштабного, але несистематичного і навіть туманного вчення про Софію. Як в межах усього софіологічного руху, так і в самому корпусі текстів Соловйова вкрай складно знайти чітке та однозначне визначення того, чим є для Соловйова Софія Премудрість Божа. Однак, роблячи, певною мірою, велике узагальнення, можна сказати, що Софія є певною медіаційною ланкою, що робить

можливою участь тварного світу та, перш за все, людства у божественному житті. Мова та поняття, якими користується російський філософ є вкрай різноманітною: Софія описується і як «ерос» – трансцендентальну жагу єдності з Божеством; і як «вічна жіночність», що уособлює усе творіння у його відношенні до Творця; і як *ταμεταχ* – онтологічне «між», що об'єднує та одночасно розділяє Бога та творіння; і, власне, як Премудрість Божу, що є провіденціальною присутністю Бога в світі, Його діючою силою, що надає життя та рухає усе суще [18, с. 620–623]. Різноманітність визначень зумовлена тим, що вчення про Софію являє собою перетин великої кількості релігійно-філософських джерел: старозавітних джерел (Приповісті Соломона та Псалтирі), (нео)платонізму (Платон, Плотін, Прокл та інші), кабалістичної традиції, теософії та німецького ідеалізму (Гегель та, головним чином, Шеллінг). З іншого боку, софіологічний рух початку XX століття демонстрував свідомий перехід до власне православної теології, що проявилось в більш активному залученні патристичних джерел та більшій зацікавленості у питаннях систематичної теології, у поступовому переході акценту на розгляд тринітарної доктрини, христології, еклезіології тощо. Крім того, в межах «релігійного ренесансу» відбувалося не лише інтелектуальне зближення православного богослов'я і мислителів-софіологів, але й інституціональне: яскравими прикладами є те, що такі релігійні філософи як Павло Флоренський та Сергій Булгаков не лише залучали традиційні східнохристиянські джерела, але й були священнослужителями Православної Церкви.

Значною мірою, включення православної думки в загальноєвропейський та, ширше, західний інтелектуальний контекст, відбулося ще на тому етапі православної теології, коли соціологічний проєкт о. Сергія Булгакова найбільш активно розвивався. Якщо в кінці XIX та протягом двох перших десятиліть XX ст. православ'я розглядалася західним суспільством як екзотика, а православна теологія не мала жодного впливу на загальний контекст християнської теології як такої, то внаслідок більшовицького заколоту 1917 року та подій громадянської війни, значна кількість православних релігійних філософів та теологів мігрувала у країни Європи, де не лише географічно, але й інтелектуально опинилися в контексті західної філософської та теологічної думки. Визначним центром православної думки у Європі став Свято-Сергієвський православний інститут, заснований у 1925 році в Парижі. У професорському складі інституту було зібрано значну кількість провідних православних дослідників та теологів, таких як Кіпріан Керн, Василь Зеньковський, Георгій Федотов, Георгій Флоровський тощо. Крім того, ключову роль в становленні та

розвитку інституту грав о. Сергій Булгаков, який займав посаду професора догматичної теології, а з часом став і деканом інституту. Найбільш плідний період творчості Булгакова випав саме на часи викладання в Свято-Сергієвському інституті з часу його заснування у 1925 році і до його смерті в 1944 році. Включення у західний інтелектуальний контекст було нерозривно пов'язане з широкою участю представників Православної Церкви та православних теологів у єкуменічному русі, який ще в першій половині XX ст. зробив дуже великий внесок у внутрішній розвиток православної теології та сприяло поступовому переходу до більш відкритої форми не лише міжконфесійних відносин, але й мислення як такого, що стане особливо очевидним вже в кінці XX – на початку XXI століття. Так, наприклад, сам Булгаков приймав активну участь у єкуменічній організації «Братство святого Албанія та Сергія», діяльність якої була спрямована на зближення англіканської та православних церков. Саме діяльність цієї організації та участь Булгакова у ній зокрема сприяла поширенню впливу православ'я та православної теології у Великобританії та англomовному світі загалом, що виразило себе як у вихованні наступних генерацій православних діячів та теологів у Британії та США, так і в тому, що в кінці XX ст. інтелектуальним стрижнем православної теології стануть новонавернені православні з цих самих країн.

Головним «opus magnum» о. Сергія Булгакова та, відповідно, вершиною софіології як окремого напрямку православної теології XX ст., стала велика трилогія «Про Боголюдство». Особливий резонанс викликала перша книга трилогії – «Агнець Божий», опублікована у 1933 році. У цій праці Булгаков найбільш повно та, якщо порівнювати з більш ранніми репрезентаторами софіології, чітко виразив сутність вчення про Софію, ввівши його у загальну та традиційну догматичну проблематику православної теології. Головною лінією «Агнця Божого» є ствердження того, що Софія є Божою природою чи божественним життям, яке не є «четвертою іпостассю», що дуже довгий час закидалося софіологам. За Булгаковим, Софія є не активною здатністю, але пасивною («жіночною»), що виражається неіпостазованим об'єктом Божої іпостасної любові, пасивна любов, що вічно актуалізується в іпостасній перихорезі. Божественне життя характеризується повною та вічною актуальністю Божественної природи, Божественної Софії, що є об'єктом іпостасної любові Отця, Сина та Святого Духа [24, с. 166]. Тварне життя, в свою чергу, характеризується первинним тварним «ґрунтом» – тварною Софією, яка так само є неактуалізованим задумом Божественної любові щодо усього творіння. Людський дух чи людська іпостась, за Булгаковим, так само

є активною силою, що спрямована на актуалізацію власної природи, проте відмінність від актуальності Божественної Софії полягає в тому, що на рівні творіння відбувається постійна актуалізація, що виражає контингентність та обмеженість, кінцевість творіння як такого [23, с. 576]. Відтак, в особистості Христа відбулося повне «воіпостазування» як Божественної природи, так і людської, як Божественної Софії, так і Тварної Софії. Важливо відмітити, що для Булгакова описаний вище «софійний ґрунт» є тим, що, у певній мірі, об'єднує нескінченного Бога та тварний світ: це первинна божественна любов, що робить можливим сприйняття людською природою (для Булгакова уся тварна природа – є людською) Іпостасі вічного Логоса [16, с. 119].

Одним з найбільш контраверсійних тверджень Булгакова у «Агнці Божому» є принцип іпостасі людини – нетварнийсам у собі, такий, що не може бути зведеним до обмежень кінечної природи. Тож, досягши своєї кульмінації у «Агнці Божому», софіологія була виражена як радикальна форма обґрунтування медіації між Богом та творінням на основі Софії (як тварної, так і божественної). Більш того, булгаківське уявлення про природні та іпостасні засади Боговтілення сформували «моністичне» бачення присутності людського у Христі: тварна природа, у певному сенсі, є лише іншою формою Божественного життя чи, іншими словами, формою Божественного життя у Іншому.

Ідеї софіології і зокрема філософії С. Булгакова тісно перегукуються з творчістю українського філософа Г. Сковороди. Останній так само багато писав про Премудрість Божу, що охоплює весь світ, виступає божественною любов'ю, пронизує серце людини. Сковорода говорить, що Бог «дав нам саму найвищу свою Премудрість, яка природним його є портретомі печаткою» [6, 147]. Серце у філософії Г. Сковороди є «цілісністю, тим принципом людського існування, завдяки якому божественна повнота буття через Софію-Премудрість виявляється в суцюзі (невидимій натурі) й не-суцюзі (видимій натурі)» [5, 59-60]. Творчість українського Сократа була одним з ідейних джерел софіології, більш того, вона стала одним з витоків принципу «софійності» як основи українського світогляду [2; 5]. Загалом софійність, на думку С. Кримського, була характерною ознакою української думки [3; 4]. Проте філософія софійності не знаходила достатньої підтримки у ортодоксальних теологів, представлених богословами академічних шкіл та мислителями неопатристики. Софійність як принцип осмислення української культури та світогляд, скоріше викликав зацікавленість неортодоксальних українських мислителів від Сковороди до С. Кримського. Не виключено, що це стало причиною внутрішнього

конфлікту в українській культурі, бов більшості українська теологія доби незалежності слідувала ортодоксальним взірцям, одним з яких була неопатристика.

Одним з найбільш сильних імпульсів, які рухали православну теологію ХХ ст. стала дискусія щодо соціологічного проєкту, його критичне заперечення та спроби осягнення нових основ та парадигм православної теології. Головним напрямком православної теології, який взяв на себе завдання критичного осмислення передуючого йому стану православної думки та спрямований та затвердження нової орієнтації православної теології став проєкт «*неопатристичного синтезу*», представлений, переважно теологіями о. Георгія Флоровського та Володимира Лосського.

Першим «отцем» неопатристичної теології був Георгій Флоровський, якого по праву можна вважати українським мислителем. Починаючи з 20-х та початку 30-х років ХХ ст. він активно звертається до патристичних джерел, одночасно з цим займаючись критичною «генеалогією» історії православної думки, що була максимально повно виражена у його видатній праці «Шляхи російського богослов'я» (1937). За Флоровським, вітчизняна релігійна думка ХІХ – початку ХХ ст. знаходиться в стані «псевдоморфози», точніше, з часів раннього модерну вона переживає ряд «псевдоморфоз» – потрапляє у «полон» західних філософських та теологічних форм мислення [17, с. 86–90]. Флоровський був переконаним, що від часів київської православної шкільної схоластики і до соціології Сергія Булгакова включно, православна думка була залежною не лише в питаннях форми виразу свого мислення, але й викривлена внутрішньо неприродними для східного християнства парадигмами мислення (однією з яких є філософія «софійності»). Так, Флоровський критикує вже згадану вище софіологію Сергія Булгакова за творчу залежність від німецького ідеалізму. Власною пропозицією Флоровського став достатньо консервативний заклик «повернення до Отців» – необхідності реконструювання до-модерного православного мислення патристичної доби, повернення до класичних формулювань та проблем, в просторі яких працювали Отці Церкви. «Християнський еллінізм» стає для Флоровського ідеалом та найбільш адекватною формою православного мислення, що не може бути зміненим, без порушення внутрішньої узгодженості церковного досвіду [8; 15].

Як зазначає Павло Гаврилюк, для розуміння неопатристики і концепту «християнського еллінізму» як парадигми мислення перш за все необхідне порівняння тези Г. Флоровського щодо «західного полону» православної думки та позиції А. Гарнака щодо «еллінізації» новозавітного християнства. Г. Флоровський виступив крити-

ком позиції німецького ліберального історика та теолога Адольфа фон Гарнака, що панувала у протестантському німецькомовному середовищі на початку ХХ ст. Лютеранському теологу та історичу Церкви належить формулювання принципу «еллінізації», який він розуміє як процес поступової інтеграції елементів елліністичноінтелектуальної культури у тло євангельської віри. Негативними наслідками «еллінізації» новозавітної віри стали надмірна концептуалізація та філософізація первинно простої та морально орієнтованої проповіді Ісуса Христа. І найповнішим результатом цього процесу, за Гарнаком, є поява християнської догматики, що у своїй граматиці є ні чим іншим як переробленою мовою античної філософії, яка на той момент була для всього греко-римського світу загальною «lingua franca» [20, с. 21]. Для Флоровського навпаки, «християнський еллінізм» став свого роду *philosophia perennis* – «надісторичним ідеалом для наслідування». У певній мірі, Флоровський бачив у патристичній думці та теології часів формування християнської догматики органічне продовження новозавітного християнства. Одним з найважливіших для Флоровського понять є «розум Церкви» як вираз внутрішньо послідовного переживання релігійного досвіду, який отримує свій розумний вираз у соборах, є глибинним роз'ясненням істин Писання та є стрижнем православного Передання.

Але «іронія» полягає в тому, що в дослідженні «західного полону» православної теології Флоровський використовує підхід того ж самого А. Гарнака. Як Гарнак стверджує викривлення та, фактично, «псевдоморфози» християнства з прийняттям еліністичного мислення у патристичні часи, так само і Флоровський бачить в новій історії православ'я «псевдоморфози» у прийнятті західних форм мислення від схоластики до німецького ідеалізму: «Якщо Гарнак був рішучим антиелліністом, то Флоровський був непохитним антисофіологом. Для Гарнака будь-яка суміш християнства з еллінізмом призводила до спотворення Євангелія. Гарнак відкидав навіть можливість того, що християнізована елліністична думка може зберегти свою спадкоємність з оригінальним посланням Ісуса. Неминучим наслідком такої позиції було те, що еллінізм просто не міг бути християнізований. Подібно до Гарнака, Флоровський вважав що зустріч російського православ'я із Заходом призвела до рабського наслідування західних зразків мислення і небезпечних викривлень візантійського християнства. Зустріч із Заходом, в якій східне православ'я не було б піддане псевдоморфозам, хоча в принципі можлива, але поки що не відбулася» [19, с. 206]. Методологія повернення до першопочаткового стану у Флоровського передбачає не просто деконструкцію пізніших нашарувань, а й навернення до певного

традиційного способу мислення та формування відповідей на виклики сьогодення, яке має спиратися на реконструйоване традиційне мислення. Сам о. Георгій Флоровський не зміг показати як неопатристика може ефективно відповідати на сучасні запити людства, але дійсно показав потенціал відновлення мислення у душі Отців, чим радикально оновив православну теологію, звільнивши її від різних метафізичних синтезів.

Теологія «неопатристичного синтезу» стала взірцем ортодоксального консерватизму на довгі роки. Вона знайшла значно більшу підтримку та поширення серед українських теологів ніж всі нетрадиційні форми неохристиянства. Цей концепт мав вплив на богословські ідеї багатьох українських мислителів, що сприйняли заклик «повернення до отців», як спосіб доповнення чи переосмислення академічної православної традиції. Про вплив неопатристики на сучасну православну теологію ми будемо предметно міркувати окремо, але зараз варто зазначити, що такий вплив був, особливо в період 90-х та в перші десятиліття ХХІ ст. І якщо вже говорити про вплив на українських теологів неопатристики, то цей вплив відбувався переважно через Володимира Лоського.

Якщо програма «неопатристичного синтезу» як нової парадигми та одночасно мети православної теології в редакції її творця о. Георгія Флоровського реалізовувалася як більш історико-дослідницький проєкт, що намітила важливі кроки до виходу за межі власне історичних та патрологічних досліджень, то більш вагомим інтелектуальним викликом як для самої тогочасної православної теології та загального контексту християнської теології першої половини і середини ХХ ст. була неопатристична теологія Володимира Лоського. Окрім звернення до патристичних джерел, як нормативного джерела будь-якої православної теології, вона прийняла багато положень сучасної Лоському французької екзистенціалістської думки, тим самим вивівши православну теологію на інший інтелектуальний рівень. Крім цього, теологія Лоського окреслила стратегію пояснення в теології взаємодії містики та догматики, яку прийняли багато сучасних українських православних теологів.

Як і у випадку з Г. Флоровським, першим імпульсом теології В. Лоського була критика софіології, зосереджена в працях Сергія Булгакова. Внесок В. Лоського у цю критику був найбільш вагомий серед усіх мислителів неопатристичної теології. Найбільш повно, хоч і частково нетематизовано, ця критика Булгакова виразилася в «Дискусії про Софію» Володимира Лоського, опублікованій в 1936 році. Як і Флоровський, Лоський звинувачує Булгакова, софіологію та в цілому російський релігійний ренесанс у інтелектуальній залежності від західних релігійно-філософ-

ських джерел, перш за все від німецького ідеалізму Й. Шеллінга. Цей надмірний ідеалістичний вплив супроводжується недостатньою увагою до (східно)патристичної теології. Це ігнорування патристичної спадщини, на думку Лоського, викликано нечуйністю до церковного Передання, і конкретно виявляється у відсутності досвідного переживання цього Передання як живого контексту думки і церковного життя взагалі. В. Лоський фактично створює класичну для неопатристичної теології критику соціології (релігійної філософії) за відірваність від досвідного переживання Одкровення. На противагу цьому, софіологія є продуктом теоретичного змішання різноманітних джерел, як західних, так і східних.

Окрім джерельно-досвідної лінії критики, Лоський звертає увагу на хибність соціологічної христології загалом. Так, він підкреслює небезпечність «фізикалізму» Булгакова, який, на думку Лоського, призводить до розгляду Втілення та обожнення як детермінованого природного процесу об'єднання людини та Бога у якийсь опосередковуючий та імперсональний «божественний есенції» – Софії [7, с. 60–63]. Такий фізикалізм принижує роль особистого та вільного залучення людини у процес «обоження по благодаті», який не є просто природною частинацією тварного до Божественного першоджерела. В софіології людство виявляється приреченим до єдності з Богом, бо вона продиктована самою природою людини. Обоження стає предвладштованим планом розвитку природи, а не наслідком особистої зустрічі з абсолютно інакшим, що дає можливість вільної особистої відповіді на зустріч з Богом.

З іншої перспективи булгаківського уявлення про «Боголюдство», детермінованим стає не лише відношення людини до Творця, але й Творця по відношенню до творіння [7, с. 63]. Виходячи з «логіки Софії», сам Бог з необхідністю творить та любить творіння, що робить кенотичний рух Сина по відношенню до творіння суто «метафізичним процесом», від якого Бог як такий є залежним. Крім того, звернення Булгакова до мови «Софії» як природи, призводить до фактичного монофізичства, де радикальна та абсолютна відмінність людської та божественної природи у Христі змінюється відносною та партисипативною відмінністю між «Софією тварною» та «Софією Божественною». Сам Булгаков у «Агнці Божому» виражає певні симпатії та звертає увагу на значну недооцінку та нерозуміння христології Аполлінарія та його уявлення про «теандрічну» волю Христа. Відтак, не лише джерела, але й загальні доктринальні положення теології Булгакова викликали значну критику з боку Лоського.

В противагу такій фізикалістсько-детерміністичній софіології Булгакова Лоський протиставляє повернення до первинних патристичних дже-

рел як найбільш точного виразника православного церковного досвіду. Проте, якщо Флоровський обмежувався саме історичним та узагальнюючим аналізом патристичної теології, надаючи перевагу найбільш центральним положенням каппадокійсько-халкидонського синтезу, то Лоський обирає інший шлях: він звертається до теології пізньовізантійського мислителя Григорія Палами та його вчення про розрізнення між Божественною сутністю та енергіями, а також тлумачить це вчення у виразно екзистенціалістських формах.

Відправною точкою В. Лоського є утвердження апофатички не просто як одного з розділів теології, але головного та навіть єдиного методу теології як такої [21, с. 17]. Слідуючи думці Псевдо-Діонісія Ареопагіта, Лоський вказує на те, що містична теогносія перевершує усі раціональні здатності людини. Більш того, це уявлення про «апофатичне знання» пов'язано ще й з тим, що цей тип надінтелектуального знання спричиняє не раціональне осягнення свого об'єкту та побудову цілісної богословської системи на основі досвіду містичної єдності (теозису) з самим об'єктом пізнання. Відтак, за Лоським, теогносія та теозис є одним і тим самим актом. Тим не менш, така містична єдність та таке «апофатичне знання» є «повним незнанням» Бога у його власній сутності. Людський розум та людська мова обмежують усі позитивні твердження та катафатичні визначення, які, певною мірою, можуть виражати істину про Бога, але в опосередкованих формах, алегорично. Але кожне позитивне твердження має вказувати на все більшу природну дистанцію між людськими природними здатностями та Божественною сутністю.

Однак, найбільш важливою особливістю теогносії та теозису у неопатристичному проєкті Лоського, яка мала помітний вплив на українських богословів, є його теологія особистості та те, як апофатична теологія (та теологія взагалі) має бути трансформована у світлі персоналізму. На противагу булгаковському софіологічному імперсональному фізикалізму, Лоський використовує екзистенціалістське розділення між «особистістю» (чи особистісною свободою) та «природою», де «сутність» виражає детерміновані якості, в той час як особистісність є проявом безпідставної та абсолютно недетермінованої свободи. Відповідно до цього, теогносія та обоження є проявами виключно особистісних стосунків, які не можуть бути зведеними до раціональних чи природних передумов. Подібне протиставлення особистості та природи знайшло підтримку в українській думці, яка традиційно тяжіла до персоналізму.

Означену проблематику розрізнення екзистенційного та есенційного, Лоський виводить з давньої суттєвої відмінності західного типу християнської теології від східного – православного. За Лоським, під впливом античної (перш за все,

перипатетичної) філософії, західні теологи-схоласти робили особливий акцент на єдності божественної сутності, у якій Лиця Трійці є чимось більш другорядним – «модусами божественної сутності»; грецька православна теологія навпаки, приділяє більше уваги до особистісного існування Бога – Трьох Лиць, а не до єдності природи. Відповідно, за Лоським «греки» є ніби персоналістами, а «латиняни» – есенціалістами. У світлі цього розрізнення, західна католицька теологія ніби тяжіє до раціоналізму, в той час як православна є містичною.

Крім того, Лоський відрізняє східнохристиянський містичний персоналізм від інтелектуально та географічно близького філософського містицизму неоплатонізму, який для Лоського був представлений філософією Плотіна. Для проєкту неопатристичного екзистенціалізму, який Лоським не виправдано прирівнювався до усієї єдиної та цілісної православної Традиції, неприйнятним було плотинівське розуміння «генозісу» (єднання), причетності до надсутнісного Єдиного, що виключає та розмиває особистісну ідентичність людини. Тож, як значна кількість західних християнських форм мислення, так і античних, стають інтелектуальними опонентами Лоського, відштовхуючись від яких він і намагався створити реконструкцію патристичного мислення [10].

Однак найбільш значним внеском Лоського у історію православної теології ХХ ст., вплив якого є відчутним і у ХХІ ст., є створення Лоським неопаламізму – вчення про онтологічне розрізнення в Бозі двох «модусів»: «сутності» та «енергій» [11]. На основі цієї, достатньо сумнівної для Традиції доктрини, Лоський розбудовує описане вище екзистенціалістське розрізнення між «особистістю» та «сутністю», «апофатичним знанням» та «раціональним знанням», «благодаттю» та «природою» на основі вчення пізньовізантійського мислителя ХІV ст. Григорія Палами. Паламітську позицію найбільш простим та лаконічним образом можна виразити наступним чином: Бог є непізнаваним у своїй абсолютно трансцендентній сутності, але може бути пізнаваним у своїх «енергіях», які виражають Бога у аспекті «причетності» [25, с. 27]. Продовжуючи лінію теологічного мислення від Псевдо-Діонісія до Григорія Палами, Лоський стверджує те, що саме в божественних «енергіях» ми досягаємо Божественні властивості – Імена: Благо, Красу, Премудрість. Виходячи з цього, Лоський стверджує, що критична помилка Булгакова в тому, що він відніс Божественні Імена, якіє «енергіями», до самої Божественної сутності, тим самим ліквідує абсолютну природну дистанцію між Творцем та творінням.

Для Лоського західне схоластичне мислення, так само не відповідає паламітському розріз-

ненню. Як пише Ровен Уільямс: «Полемічне значення паламізму, за Лоським, найбільш очевидно постає в співставленні з західною капітуляцією перед філософією: схоластика розуміє простоту Бога як простоту Його сутності, абсолютну тотожність сутності з її атрибутами та діями, тим самим указуючи на те, що Бог є від початку не особистим. Поняття Бога як простої сутності зводить Його непізнаваність лише до питання міри: людський розум звик пізнавати складні речі, тому йому складно допустити поняття про об'єкт, який, будучи простим, не піддається кінцевому концептуальному зчисленню; залишається, однак, можливість певного знання за аналогією. Ми все ще можемо перебувати на рівні пізнання об'єктів понятійним апаратом. В Бозі немає тієї бездонної особистісної глибини, в яку ми не могли б припинити. «Блаженне бачення» виявляється інтелектуальним баченням Божої сутності, «заміняючи релігійну реальність інтелектуальними поняттями» [7, с. 170 – 171]. Таке раціоналістичне уявлення про теогносію, як зазначає Лоський, призвело до поступового присмерку, а з часом і зникнення вчення про теозіс на латинському Заході. Лише ніби паламізм Східної Церкви зберіг в собі розуміння теозісу як мети усього християнського життя, надінтелектуального «знання», що нерозривне з цілокупною трансформацією людської особистості у богоспілкуванні, «обоженні за благодаттю».

Відтак, «неопатристичний екзистенціалізм» Володимира Лоського є внутрішньо суперечливим. Він увібрав в себе як впливи західної філософії екзистенціалізму, так і антизахідний сентимент, як ствердження цінності усього історичного Передання Православної Церкви, так і певну редукцію усього Передання до лінії Псевдо-Діонісія та Григорія Палами, намагаючись на цій основі реконструювати цілісне патристичне мислення. І в такому радикально антизахідному і одночасно екзистенційно-неопаламітському ключі, теологія Лоського впливала на православних теологів кінця ХХ та поч. ХХІ ст., чим викликала справедливу критику.

Масштабний проєкт «неопатристичного екзистенціалізму» Володимира Лоського, з одного боку, дійсно став важливим зрушенням у православної теології ХХ ст., проте, з іншого боку, цей проєкт викликав значні критичні заперечення з боку широкого кола дослідників та сучасних теологів, як православних, так і представників західно-християнських традицій. Одним з найвидніших та найвпливовіших критиків неопатристичного екзистенціалізму Лоського є інший послідовник програми «неопатристичного синтезу» – румунський православний теолог отець Думитру Станілоае. Станілоае звертає увагу на вже згадане екзистенціаліст-

ське розрізнення у Лоського між «сутністю» чи «природою» та «особистістю». Для румунського теолога, радикальність цих протиставлень є хибною у самому своєму початку. Він переконує, що особисте існування не протирічить природному існуванню, але навпаки – в особистості природа знаходить своє здійснення та довершення [22, с. 197–198]. Виходячи за межі екзистенціалістського протиставлення, Станілоае відкидає хибний ірраціоналізм Лоського та його абсолютизований містицизм: містичний досвід єдності з Богом не є чимось, що протирічить природній раціональності чи якійсь людській природній здатності взагалі.

Спираючись на вчення Максима Сповідника, Думитру Станілоае розвиває вчення про влаштованість усього тварного світу божественними логосами, що є одночасно і основою тварного буття і його метою. Відповідно до цього, усе природне є, певною мірою, вказівником та шляхом до досягнення довершеної форми знання – особистісної єдності Бога і людини, в той час як дискурсивне мислення стає проміжним етапом на цьому шляху, а не чимось протилежним [13]. Тож, вже в межах православної теології та, зокрема, неопатристики виник потужний спротив неопатристичному екзистенціалізму Лоського.

На значну кількість складностей та протиріч неопатристичного екзистенціалізму та неопаламізму Лоського вказує й Ровен Уільямс. А саме, Уільямс звертається до непослідовності критики Лоським західного «ессенціалізму» та «імперсоналізму». Наприклад, в думці Томи Аквінського, якого найбільш критикує Лоський, є не лише вчення про єдність та простоту божественної сутності, що православний теолог закидає майже усім західним формам мислення, але й розвинений персоналізм. Уільямс підкреслює те, що розуміння Аквінатов *persona* є якщо не повним виразом сучасного розуміння особистості, то важливим кроком у розвитку християнського мислення, що якісно відрізняється навіть від грецьких отців, таких як Іоанн Дамаскін.

Далі, Уільямс критикує редукцію Лоським усієї західної споглядальної традиції до містики «богозалишенності», яка, на думку православного екзистенціаліста, суттєво пов'язана з відсутністю там вчення про особистісне містичне знання. Як зазначає британський дослідник та теолог, таке розуміння західної містики, Іоанна Хреста зокрема, є наслідком упередженого відношення Лоського до будь-яких християнських духовних традицій, що не вкладаються у «схему» його історичного бачення відпадин західного християнства від східного.

На нашу думку, уся полеміка Лоського проти Заходу є хибною абсолютизацією спрощених і схематичних узагальнень внутрішніх розрізень

західного та східного християнства. Так, описана вище відмінність західного есенціалізму від східного персоналізму, яку дуже часто підкреслює Лоський, є лише радикалізацією тези о. Теодора де Реньона: «Латинська філософія спочатку розглядає природу в собі, а потім доходить до її Носіїв; філософія грецька розглядає спершу Носіїв і проникає потім в Них, щоб знайти природу. Латинянин розглядає Лице як модус природи, грек розглядає природу як зміст Лиця» [21]. Головною помилкою Лоського та його проекту неопатристичного екзистенціалізму стало перенесення узагальненого та схематичного підходу до історичного вивчення на саму теологічну дійсність, зводячи усе різноманіття східних та західних форм християнського мислення до певних тез та концепцій. Загалом, як пише Р. Уільямс: «Головною метою полеміки Лоського була демонстрація того, що Розкол являє собою дійсно теологічне, а не просто політичне чи культурне розділення... відповідно, він схильний починати з «православного погляду» (який сам по собі, як правило, набагато складніший та історично обумовлений, ніж це допускає Лоський) і потім шукає його антитези на Заході» [7, с. 166]. Іронією такого підходу є, наприклад, те, що в пошуках чистого «православного персоналізму» Лоський некритично сприймає саме західне екзистенціалістське розділення між «особистістю» та «природою», у якому особистість, у своєму вільному самовизначенні, пориває з природним ґрунтом свого існування. Крім того, це некритичне перейняття західного філософського розрізнення пов'язано й з неусвідомленим зв'язком Лоського з традицією російської релігійної філософії, що розглядалася мислителями неопатристики як головний опонент. Так, подібне до Лоського уявлення про онтологічний розрив між особистістю та природою поділяли релігійні філософи М. Бердяєв та Л. Шестов. Тому, не дивлячись на зовнішню критику як західного мислення в цілому, так і попередньої релігійної філософії, Лоський та його неопатристичний проєкт неопаламізму, у значній мірі, є продуктами творчого перетину релігійно-філософської традиції до якої належав Лоський та західного екзистенціалізму.

Саме в такому, достатньо суперечливому вигляді теологія Лоського справила помітний вплив на українську православну думку кінця XX – поч. XXI ст. Особливого поширення набули неопаламізм Лоського та його православний екзистенціалізм після публікації у 1991 році в Києві «Нарисів містичної теології Східної Церкви». Вплив православного екзистенціалізму та апофатичного містицизму Лоського мав всі підстави стати взірцем для неопатристичного розуміння відродження теології. Як зазначає Г. Христокін в творчості православних теологів схильних до неопаламізму та православного енергетизму

підкреслювалася важлива роль апофатичного методу та містичного досвіду як джерел аскетичної практики та християнської догматики [11]. Проте, детальний аналіз впливу Лоського на українських теологів є предметом наступної нашої розвідки.

Висновки. Узагальнюючи, можна сказати, що українська православна теологія кін. ХХ – поч. ХХІ ст. мала своїм основним витокм неопатристику. Софіологічний проєкт не знайшов і не міг знайти достатньої підтримки і розвитку в українських теологів, хоча мав ідейні паралелі в творчості Г. Сковороди. Софіологія виростає з синтезу німецької класичної філософії з елементами вчень патристики та філософії Всеєдності, які не були достатньо поширеними в українській академічній традиції. Натомість, альтернативний проєкт неопатристики, що проголосив очищення від «західного полону», формою якого й була софіологія, намагався радикально повернутися до патристичної традиції, використовуючи при цьому західні дослідницькі та філософські підходи. Виходячи з цього, мислителі софіології в більшості є «модерністами» в теології, а мислителів неопатристики достатньо важко однозначно класифікувати як «традиціоналістів». Первинна «традиціоналістична установка» Флоровського та Лоського переплітається з «модерністськими» впливами та парадигмами, які дозволяють оцінювати неопатристику як переважно консервативний проєкт, що хоча і не зміг створити цілісний «неопатристичний синтез», але вплинув на православну теологію через поширення неопаламізму, персоналізму та радикальну критику західної Традиції. Лише критика неопатристики як консервативного проєкту, відкрила дорогу більш сучасним постметафізичним теологіям в Україні.

Література

1. Гаврилюк П. Православне відродження: нова генерація теологів. *Філософська думка–Sententiae: Спецвипуск № 3* (2012). Вінниця: ВДТУ, 2013. С. 67 – 73.
2. Ільїн В. В. «Софійність» мислення як субстанційна основа «екзистенції серця» Г.С. Сковороди. *Вісник Київського державного торговельно-економічного університету*. 2000. № 3. С. 112 – 118.
3. Кримський С.Б. Софійні символи буття. *Запити філософських смислів*. К.: ПАПАПАН, 2003. С. 61 – 71.
4. Кримський С. Феномен мудрості у творчості Григорія Сковороди. *Вісник НАН України*. 2002. № 12. С. 42 – 47.
5. Сидоренко Н.В. Ідея Софії Премудрості Божої у вченні про серце Г. Сковороди. *МАГІСТЕРІУМ*. 2008. Випуск 30. *Історико-філософські студії*. С. 52 – 60.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. Т. І. Голова редколегії В. Шинкарук. Київ: Наукова думка, 1973. 531 с.
7. Уільямс Р. Богослов'я В. Лоського: виклад і критика. *Дух і Літера*, 2009. 336 с.
8. Христокін Г.В. Неопатристика як парадигма сучасної православної теології. *Українське релігієзнавство*. 2007. № 43. С. 61 – 69.
9. Христокін Г.В. Парадигмальна еволюція сучасної Православної теології як Неопатристики та Постнеопатристики: Методологічний Аспект. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. Вип. 2. 2020. С. 59 – 70.
10. Христокін Г.В. Методологія православної теології в її парадигмальних трансформаціях: Монографія. Ірпінь: УДФСУ, 2021. 404 с.
11. Христокін Г.В. Неопаламізм у сучасній православній теології. *Філософська думка. Sententiae. Спецвипуск. II. Теологія і філософія*. 2012. С. 15 – 27.
12. Христокін Г.В. Софіологія отця Сергія Булгакова та неопатристика: порівняльний аналіз парадигм розвитку православної теології на поч. ХХ ст. *Філософська думка: Спецвипуск Sententiae IV. Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії*. 2013. С. 84 – 92.
13. Христокін Г.В. Теорія теогносії в природній теології Д. Станілоае. *Мультиверсум. Філософський альманах: [зб. наукових праць]*. 2007. № 62. С. 187-196.
14. Чорноморець Ю.П. Православна теологія на шляху до нової парадигми. *Філософська думка–Sententiae: Спецвипуск № 3. (2012). Християнська теологія і сучасна філософія*. Вінниця: ВДТУ, 2013. С. 74–88.
15. Христокін Г., Чорноморець Ю. Неопатристична православна теологія отця Георгія Флоровського. *Філософська думка: Спецвипуск Sententiae IV. Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії*. 2013. С. 21-44.
16. Bulgakov S. The Lamb of God. Wm. B. Eerdmans-Lightning Source, 2008. 472 p.
17. Florovsky G. Ways of Russian Theology, Part One. Nordland Pub Intl, 1979. 299 p.
18. Gallaher B. The Christological Focus of Vladimir Solov'ev's Sophiology. *Modern Theology*. 25.4, 2009. Pp. 617 – 646.
19. Gavriilyuk P. Georges Florovsky and the Russian Religious Renaissance (Changing Paradigms in Historical and Systematic Theology). Oxford, 2013. 320 p.
20. Harnak A. History of Dogma. New York: Dover Publications, 1961. 398 p.
21. Lossky V. The Mystical Theology of the Eastern Church. St Vladimirs Seminary Press, 1997. 252 p.
22. Rogobete S.E. Mystical Existentialism or Communitarian Participation? Vladimir Lossky and Dumitry Staniloae. *Dumitry Staniloae: Tradition and Modernity in Theology*. Center for Romanian Studies, Iasi, 2002. Pp. 167 – 206.
23. Williams R. Eastern Orthodox Theology. The modern theologians. In introduction to Christian Theology in the twentieth century / ed. D. F. Ford. 2 ed. University of Cambridge, 1997. P. 572 – 589.
24. Williams R. Sergii Bulgakov: Towards a Russian Political Theology. T&T Clark, 2001. 320 p.
25. Williams R. The Philosophical Structures of Palamism. *Eastern Churches Review* 9. № 1 – 2. 1977. Pp. 27 – 44.

Анотація

Лозовицький В. М. Православна теологія XX ст.: в пошуку витоків української думки. – Стаття.

У статті досліджувалися витoki української богословської думки в православній теології XX ст. В результаті проведеного аналізу ми прийшли до висновків, що українська православна теологія кін. XX – поч. XXI ст. мала своїм витокom неопатристику, як парадигму православної теології минулого XX ст. Серед науковців панує консенсус, що як софіологія так і неопатристика були основними, хоч водночас і антагоністичними, богословськими напрямками, що формували сучасну для них православну теологію. Загально-визнаним є факт, що софіологія, у свою чергу, виростає з синтезу німецької класичної філософії з елементами вчень патристики та філософії Всеєдності, які не стали помітно поширеними в українській академічній традиції, хоча й мають ідейні паралелі в творчості Г. Сковороди. Натомість, проєкт неопатристики, що проголосив очищення від «західного полону», формою якого була й софіологія, намагався радикально повернутися до патристичної традиції, використовуючи при цьому західні дослідницькі та філософські підходи. Виходячи з цього, мислителі софіології в більшості є «модерністами» в теології, а первинна «традиціоналістична установка» Г. Флоровського та В. Лоського переплітається з «модерністськими» впливами, які в цілому дозволяють оцінювати неопатристику як переважно пізньомодерний консервативний проєкт, що не зміг здійснити цілісний «неопатристичний синтез». Тим не менше беззаперечним залишається його вплив на подальший розвиток православ'я та зокрема на української теології, через поширення неопаламізму, православного персоналізму та радикальну критику західної Традиції. В більшості саме методологія В. Лоського з поміж інших представників неопатристики найбільшим чином вплинула на українську академічну теологію. І лише критика неопатристики через подолання неопаламізму, відкрила дорогу для постметафізичних теологій постмодерного типу в українській теології.

Ключові слова: софіологія, неопатристика, православна теологія, містична теологія, неопатристичний синтез, неопаламізм.

Summary

Lozovytzkyi V. M. Orthodox Theology of the Twentieth Century: In Search of the Origins of Ukrainian Thought. – Article.

The article investigates the origins of Ukrainian theological thought in twentieth-century Orthodox theology. As a result of the analysis, we conclude that Ukrainian Orthodox theology of the late twentieth and early twenty-first centuries. There is a consensus among scholars that both sophiology and neo-patristicism were the main, though at the same time antagonistic, theological trends that shaped the Orthodox theology that was modern to them. It is generally recognized that sophiology, in turn, grows out of the synthesis of German classical philosophy with elements of the doctrines of patristics and the philosophy of Unity, which have not become noticeably widespread in the Ukrainian academic tradition, although they have ideological parallels in H. Skovoroda's work. Instead, the project of neo-patristics, which proclaimed the liberation from "Western captivity", a form of which was also sophiology, tried to radically return to the patristic tradition, while using Western research and philosophical approaches. On this basis, the thinkers of sophiology are mostly "modernists" in theology, and the primary "traditionalist attitude" of G. Florovsky and V. Lossky is intertwined with "modernist" influences, which generally allow us to assess neo-patristics as a predominantly late-modern conservative project that failed to realize a holistic "neo-patristic synthesis". Nevertheless, his influence on the further development of Orthodoxy, and Ukrainian theology in particular, remains undeniable, through the spread of neo-Palamism, Orthodox personalism, and radical criticism of the Western Tradition. For the most part, it is the methodology of V. Lossky, among other representatives of neo-patristics, that has had the greatest impact on Ukrainian academic theology. And only the criticism of neo-patristics through the overcoming of neo-palamism opened the way for post-metaphysical theologies of the postmodern type in Ukrainian theology.

Key words: sophiology, neo-patristics, Orthodox theology, mystical theology, neo-patristic synthesis, neopalamism.

УДК № 141.7 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.8>**Р. В. Множинська**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8459-3496>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та культурології

Київського національного університету технологій та дизайну

ВНЕСОК С. ОРІХОВСЬКОГО У РЕНЕСАНСНО-ГУМАНІСТИЧНЕ РОЗРОБЛЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ (І ПОЛ. XVI СТ.)

Постановка проблеми. На противагу пасивно-споглядальному ідеалу середньовіччя із при-таманим йому сприйманням особистого в людині як вторинного, незначного, епоха Відродження висунула на перше місце ідею активної, ціле-спрямованої людської діяльності, що має на меті облаштування земного буття. Наприкінці XVI ст. ідея діяльного життя стає провідною у творчості українських гуманістів, які, звеличуючи інтелектуальну працю, письменника, релігійного діяча, військові подвиги полководця, віддавали належне і фізичній праці, особливо землеробській. Зокрема Станіслав Оріховський високо оцінював активну суспільно корисну діяльність, поважаючи людину за особисті заслуги, а не за родову шляхетність. Першоосовою права Ст. Оріховський вважав мораль, будучи твердо переконаний у тому, що без моралі право загалом існувати не може. Цим його погляди вигідно відрізнялися від багатьох ренесансних політико-правових концепцій, зокрема М. Макиавеллі. Заперечуючи релігійний аскетизм як протиприродний, проголошував право людини на всебічний розвиток, задоволення земних потреб, наслідування законів природи. В цьому відношенні Ст. Оріховський виступав як один з видатних європейських теоретиків природного права. З проблемами природного права він тісно пов'язував такі етичні категорії, як доблесть, гідність, чесність, мужність. Його філософська спадщина ще не вивчена достатньою мірою, хоча зараз є велика потреба у такого роду знаннях.

Аналіз досліджень і публікацій. Ця тема в культурі України першої половини XVI ст. – маловивчена. Останнім часом з'явився ряд фундаментальних досліджень, де розглядаються окремі проблеми українського гуманізму та деякі положення загального аналізу філософії людини доби Відродження. Це, зокрема, праці Д. Наливайка, В. Нічик, В. Литвинова, Я. Стратій, П. Кралюка, М. Кашуби, І. Паславського, В. Горського, О. Матковської, Б. Криси, В. Любащенко, які працюють у галузі історії вітчизняної філософської думки й духовної культури взагалі.

Метою статті – визначити філософські засади морально-етичних ідей мислителя, визначити суть його бачення генези етичних категорій,

подати спектр етичних категорій у спадщині мислителя та проаналізувати філософсько-етичні погляди С. Оріховського в контексті поліфонії ідей доби Відродження, враховуючи те, що спадщина С. Оріховського тривалий час була предметом вивчення лише польських науковців.

Виклад основного матеріалу. Середньовічна європейська етика безпосередньо пов'язана з християнською релігією. Центральне місце у ній приділялося темі Бога і людини, усі морально-етичні повчання цієї епохи зводяться до того, щоб вказати шляхи, які ведуть у царство Небесне. Основними чеснотами вважалися: тріада Віра – Надія – Любов, а також смирення й послух, непротивлення злу й всепрощення. Одним із найважливіших образів християнської етики є образ Ісуса Христа, який показав світові живий приклад праведності, тому шлях спасіння – це життя в Христі й із Христом.

В епоху Ренесансу натомість утверджується етика й ідеологія гуманізму, яка відводить особистості вищий щабель в ієрархії цінностей, обстоює ідеал її всебічного й гармонійного розвитку. На відміну від Середньовіччя, яке, утвердивши в межах схоластики достатньо високий статус раціонального знання, підпорядкувало людський розум і його діяльність насамперед меті спасіння своєї душі й обґрунтуванню теологічної доктрини, епоха Відродження зняла ці обмеження з людського розуму, наділивши його ознаками майже Божественної могутності. Відповідно, великого значення надавалося освіті й моральному вихованню. Гуманісти не відмовилися й від християнських чеснот, але висунули на перший план низку нових: талант (а не порода, походження), шляхетність, доблесть, активність (працьовитість), спільне благо (добробут), мудрість, доброчесність (чесність), справедливість, толерантність, щастя (блаженство), доброчинство, мету життя людини. Етика як частина філософії бере в цей час на себе обов'язки, які склалися в античності: вести людину до моральної досконалості й земного блага [2, с. 98, 174, 304].

Схожі міркування знаходимо й у відомого українсько-польського мислителя Станіслава Оріховського-Роксолана (1513–1566), який, крім

того, писав, що зосередження філософії навколо етичних проблем зумовили два чинники: самодостатність найвищого добра й посилення уваги людини до самої себе. Під етикою мислитель розумів філософську науку, яка працює над проблемами сутності й функціонування моралі, досліджує специфіку моральних норм і цінностей та з'ясовує шляхи їх обґрунтування, а також моральні аспекти людської свідомості, діяльності, спілкування.

У середні віки людину цінували й прославляли передусім за аристократичне походження, давність роду, титули. Шляхетність уважали невіддільною ознакою високого походження: лише аристократа визнавали здатним до справжньої величі душі, героїчних учинків. Натомість ренесансні гуманісти ставили значущість людини в залежності від її особистих якостей, особистої доброчесності, таланту та вміння їх реалізувати [14, с. 167]. В Україні ці гуманістичні принципи обстоював чи не найпослідовніше С. Оріховський, який писав, що доброчесність і доблесть не лишаються в спадок від батьків, як ім'я і маєток, а набуваються. Він критикував тих, які пишалися своїм походженням, не знаючи, по суті, що таке шляхетність, а в зверненні до короля радив йому оточувати себе дорадниками не за титулом, а за їхніми здібностями та практичними справами. С. Оріховський стояв на позиції рівності всіх станів суспільства перед Богом і законом і вважав, що жоден із них не має розумових переваг перед іншими [3, с. 64; 8, 51].

«Невже ти гадаєш, – ставить мислитель риторичне запитання умовному опоненту, – що твій герб із Нюрнберга засвідчує твоє шляхетство? Воно є шляхетством так само, як ячмінь є пивом, а виноградна лоза – вином». «Якщо ж ти хвалишся батьком канцлером, май тоді й доблесть канцлерську; якщо гетьманом – по-гетьманському керуй; якщо каштеляном – май раду каштелянську; якщо воєводою – веди справи по-воєводськи. А якщо того мати не будеш, дай спокій тому вихвалянню, – чужі речі згадуєш» [9, с. 58, 60].

С. Оріховський доводив, що розум, чесноти, талант, гідність не залежать від станової належності. Як приклад він наводив відомі імена кардинала С. Гозія та історика М. Кромера, які, будучи синами «простих» людей, завдяки освіченому своєму розуму перевершили в Триденті королівських і цісарських синів. У такий спосіб мислитель утверджував думку, що той, хто не має дару у вигляді «шляхетності крові», може набутися «шляхетності духу» завдяки своїй наполегливості, доброчесності, самовдосконаленню [8, с. 87; 1, с. 275].

В епоху Відродження на зміну середньовічному аскетизму, самозаглибленості, зосередженню на Богопізнанні й підпорядкуванню життя меті

потойбічного спасіння прийшло стихійне самоутвердження людини в різних сферах діяльності, сформувався ідеал всебічно розвиненої особистості, було проголошено право людини на задоволення всіх її земних потреб. Гуманісти реабілітували матеріально-чуттєвий світ і чуттєву природу людини [5, с. 186]. Ідеал діяльного, творчого життя, притаманний духовній культурі України віддавна, згодом було покладено в основу гуманізму Відродження. Серед активних пропагандистів згаданих ідеалів у першій половині XVI ст. був передусім С. Оріховський, який, звертаючись, наприклад, до польського короля, закликав його бути «сильним, мужнім, жити серед труднощів і небезпек, які є найкращими вчителями юності» [2, с. 173]. Він радив йому здобувати авторитет діяльністю, набутим досвідом, відвагою, переконуючи, що мерзнути, голодувати, відчувати спрагу гідно хороброго мужа, навіть короля чи полководця.

Центральним принципом етики гуманізму епохи Відродження був, як відомо, принцип спільного блага (блага народу), за яким патріотизм, служіння державі, суспільна активність ґрунтувалися на підпорядкуванні приватних інтересів спільному благу. Ідея спільного блага становила критерій усіх моральних оцінок. Згідно з нею, особа має утверджуватись завдяки своїй діяльності, яка спрямована на благо суспільства і приносить людині славу, визнання й шану у віках. Станіслав Оріховський чи не першим серед наших мислителів почав проголошувати, що благо народу є найвищим законом і метою державної влади. При цьому в межах глобальної проблематики «людина-суспільство» мислитель уважав можливим поєднання індивідуального блага зі спільним благом. Але приватні інтереси, твердив він услід за Цицероном, мають підпорядковуватися спільному благу [2, с. 240, 389].

Великої ваги надавав С. Оріховський також вихованню в молодому поколінні таких рис, як доброчесність і доблесть (в латиномовних текстах – «virtus»), особливо наголошуючи на важливості плекання її у людях. Зокрема, у своєму «Напученні» він переконує короля, що доброчесність поєднає його «із підлеглими й зробить улюбленцем усіх», попри його молодий вік; наставляє, щоб той до свого почту добирив завжди мужів доброчесних і вчених, таких, які заслуговують на довіру, незалежно від того, свій це чи чужинець. Тільки доброчесність, на думку мислителя, може зробити людину щасливою. Цю саму чесноту вихваляє Оріховський і в посланні до римського Папи, де скаржиться, що його карають саме за «надмірну» доброчесність, якої він не зречеться, навіть якщо за наказом римського понтифіка доведеться покинути любов вітчизну [3, с. 52].

Водночас виховання доброчесності мисли-

тель дуже часто поєднував із набуттям мудрості. Мудра людина, на його думку, передусім мислитель, філософ, людина високоморальна, обдарована великим розумом, досвідом і глибокими знаннями. У житті вона чинить завжди розумно й розважливо. Для С. Оріховського доброчесність і мудрість – взаємопов'язані. Данину мудрості й обґрунтуванню її користі він віддав у творі «Напучення польському королю...», де закликає правителя примножувати славу мудрості, шанувати мудрих людей, жити з ними, слухати їхні поради. Загалом мудрість Оріховський ставить на третє почесне місце після Бога й Провидіння. До неї, на його думку, можна прийти трьома шляхами: 1) коли сам перевищуватимеш усіх і мудро правитимеш; 2) коли з мудрими житимеш; 3) коли робитимеш мудрими своїх підлеглих. Шанувальників мудрості він радить королеві прихилити до себе з найбільшим старанням і найбільшим бажанням: «Я хочу бачити, що ти не лише полюбаєш мудрих людей, але й живеш із ними і їм відданий, настанови їхні слухаєш, читаєш і їх дотримуєшся, а також у згоді з ними правиш» [2, с. 176, 177].

Багато місця відводив Оріховський з'ясуванню співвідношення розуму й доброчесності. Мислитель постійно підкреслює значення розуму як важливого чинника в утвердженні доброчесності, як передумови цнотливого поведіння. В іншому місці Оріховський порівнює розум із каганцем, що освітлює людині дорогу до щастя лише тоді, коли вона обрала правильні етичні орієнтири [3, с. 51; 119, 39]. Зважаючи на те величезне значення, яке Оріховський надавав розумові у вихованні доброчесності, можна стверджувати, що він стояв на позиціях етичного раціоналізму – філософського вчення, згідно з яким розум – основа не тільки буття й пізнання, але й моралі. Безсмертний розум стоїть вище від душі й керує нею. Слід зазначити, що, доводячи безсмертність розуму, Оріховський хоч і посиляється на твори Аристотеля, проте насправді цитує його в інтерпретації Аверроеса [3, с. 40, 42, 51; 13, 75]. Він вірив у могутність освіченого розуму, який «вчить нас правдивої мудрості», приносить славу й дає безсмертя: «Великий Рим загинув, а Цицерон живе й жити буде до кінця світу» завдяки видатному своєму розуму. Розум мислитель ставить також вище від шляхетності [9, с. 236; 11, 41].

У творах «Напучення польському королю Сигізмунду Августу» та «Похорон Сигізмунда Старшого» С. Оріховський не тільки прославляє людський розум, але й показує його користь у суспільному житті. Звертаючись до короля, він пише: «Люди діють, покладаючись на розум, а не на випадок. І коли щось діється не добре, або не до ладу, знай, то винна в тому не воля Божа й не випадок, але брак справжнього розуму» [2, с. 114]. Наскільки бракує розуму, настільки ж є людина

зухваліша й більш удатна до війни. Останні слова перегукуються з міркуванням Еразма Роттердамського про те, що на війні потрібні люди, «в яких чим менш розуму, тим більше відваги» [10, с. 39]. С. Оріховський радить не тільки самому королеві керуватися у всіх справах більше розумом, ніж афектами, але й добирати собі розумних дорадників, а дітям – вихователів видатного розуму.

Сутністю ренесансно-гуманістичної етики вважали нове розуміння гідності людини й досягнення нею щастя на землі, уособлення якого є вільний і усебічний розвиток особи як реалізація людиною своїх творчих потенцій, як задоволення її духовних і тілесних потреб. Значну увагу приділив С. Оріховський проблемі щастя. Сенс життя для нього полягав, зокрема, у досягненні щастя та особистої свободи, яку він уважав неоціненним скарбом. Мислителю був притаманний оптимістичний погляд на людське життя, у якому, на його думку, можна досягти гармонії й щастя [12, с. 44]. «Добре жити й мати успіх, – писав він, – значить бути щасливим; так само як бути щасливим значить жити згідно зі цнотою» [13, с. 77]. Таких висловлювань особливо багато в його трактаті «Про цілібат», де міститься справжній гімн жінці, яка, на думку автора, є «окрасою для чоловіка, його підпорою; і немає для чоловіка більшого щастя за неї» [7, с. 212].

Мета держави, за Оріховським, полягає не тільки в погамуванні пристрастей і ворожості, притаманних людям за умов їхнього розрізненого існування, а й побудова такої спільноти, де б панували добробут і щастя. Мислитель навіть наводить відомий вислів римського філософа: «Щастя народу хай буде найвищим правом» (*Salus populi summa lex esto*) [8, с. 255, 277].

Оріховський він вважав метою життя й одним із найвищих ідеалів громадянське служіння, а основний сенс життя вбачав у повсякденній праці на благо суспільства. Так, міркуючи, наприклад, про кінцеву мету життя людини, Оріховський наводить відоме твердження грецького філософа, що «цнота й наука є двома речами, які наш розум від природи своєї любить і вживає замість найсолідшого свого природного харчу» [13, с. 72- 77].

У середні віки в Європі домінували два види патріотизму: полісний (або регіональний) та конфесійний. У добу Відродження, в умовах зародження капіталізму, формування націй, утворення національних держав з'являється патріотизм, який набуває загальнонаціонального характеру. Згадані процеси відбувалися в різних країнах по-різному; відповідно до цього й співвідношення патріотизму «середньовічного» і «ренесансного» було неоднаковим. Зокрема, в Україні тривалий час поряд із національним патріотизмом продовжував співіснувати полісний і конфесійний, часом дивовижно переплітаючись

навіть у свідомості окремих індивідів. Конфесійний патріотизм у цей час ототожнювали з національним. Україна й православ'я виступають тут нерідко синонімами. Розглядаючи сучасне їм становище православ'я, мислителі замислюються над долею вітчизни, і тоді читачеві годі збагнути, чиїм становищем більше опікується автор – долею православної церкви чи України [2, с. 359].

Палкий патріот свого краю, Русі, С. Оріховський глибоко переймався його проблемами, болями. Українців він називає своїми рідними (*mei Rutheni*), уболіває за смерть земляка князя Д. Вишневецького, який потрапив у полон до турків і загинув. В іншому місці мислитель радить польському королеві Сигізмунду Августу, за прикладом свого прадіда Владислава, взяти за дружину українську княжну. Особливо багато патріотичних пасажів у «Напученні» [8, с. 292].

С. Оріховський показує себе чудовим знавцем історії православної церкви в Україні, зокрема знавцем причин релігійних суперечок між двома найбільшими християнськими віросповіданнями. Пишається, що в його батьківській вірі немає ганебного цілібату, який спонукає католицьких ксьондзів провадити сороміцьке життя без дружин. Отак, підносячи свій обряд, мислитель поволі переходить і до славлення свого рутенського народу. «Бо який іще народ, – запитує він у листі до єпископа Гамрата, – можна назвати або уявити, що був би привітнішим, міцніше тримався б давніх звичаїв, ставився б із більшою повагою до предків, був побожнішим?» [7, с. 39].

У першій половині XVII ст., напередодні й під час національно-визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі, Європа вже добре знала про силу й звитягу збройних сил України. Інакшим було становище в часи Оріховського, коли значна частина українських земель входила до складу Польщі як одне із тринадцяти воеводств, котре, щоправда, зберігало назву «українське» (*ruske*). Тому мислитель пояснює своїм європейським читачам походження назви України (*Russia, Roxolania, Ruthenia, Sarmatia*). Саме патріотизм змусив Оріховського написати й уже згадувані два полемічні трактати «Хрещення рутенців» та «Відступництво Риму» у відповідь на звинувачення Краківським теологом Яном Сакраном з Освенціма українців у багатьох гріхах. «Я рутенець і про це відверто заявляю» (*Ruthenorum me esse et libenter profiteor*), писав мислитель, і на цьому твердо стояв усе життя.

У листі до єпископа П. Гамрата від 1 березня 1544р. Оріховський також чітко виявив свій православний патріотизм. Погрожуючи Папі перейти в грецьку віру, мислитель називав дві найголовніші причини, які викликають відразу в нього та його українського народу до латинського обряду: «перша, - що Бог славиться чужою мовою,

а друга, – що священникам у латинців не дозволено одружуватись й вони живуть безчесно» [2, с. 362]. У листі до П. Гамрата доволі місця відводить Оріховський критиці вже згаданого Й. Сакрана, називаючи його чужинцем, який зухвало шукає приводу для звинувачення українців. Цей теолог, на думку мислителя, невіглас в українському письмі, та й із грецьким не обізнаний, а тому його докази не є переконливими.

Крім прямого звертання до вітчизняної історії, мислитель декларував, як ми вже зазначали, сарматську ідею не тільки як виключно польську, але й як українську. Сарматію автор ототожнював із конкретно-географічним поняттям «Україна-Русь», яку називав батьківщиною, розташованою в «європейській Сарматії». Такі мотиви були виразно ренесансними, оскільки спрямовувались як проти проповідованого церквою середньовічного космополітизму, так і проти польського месіанізму.

Одним із головних видів діяльності гуманістів епохи Відродження була справа морального виховання. Форми й способи виховання застосовувалися різноманітні: напучення, епіграми, панегірики, педагогічні роздуми, трактати, послання, листи, орації. Найулюбленішою формою морального виховання Оріховського були промови, які він складав згідно з правилами риторичного мистецтва, ставши найвідомішим ренесансним оратором в Україні. Він застосовував два тип и промов: панегіричний і політичний. Його сила полягала не лише в аргументації, а й у стилі. Польський вчений Б. Надольський називає Оріховського ритором «великого розмаху, з відважним, навіть зухвалим пером» [4, с. 12].

Великого значення гуманісти епохи Відродження надавали освіті, яка, на їхню думку, удосконалює розум і робить людину мудрою. Такі уявлення були притаманні й українським гуманістам XVI – початку XVII ст., зокрема й С. Оріховському, який високо ставив освіту і покладав на неї великі надії. Заслугу своєї батьківщини Русі-України він убачав у тому, що ведучи збройну боротьбу зі своїми сусідами, вона хоч і зупинилася на ступені освіти, достатньому для ведення служби Божої й для написання законів, але нині, «спілкуючись із греками, прийняла від них символіку й віру, покинула свою скитську неосвіченість, і дикість, і тепер, лагідна, спокійна й урожайна, виявляє великий потяг до літератури латинської й грецької» [7, с. 281]. У листі до Ф. Комендоні згадує як обдарованих студентів з України С. Ваповського й С. Дрогойовського, які вчилися в той час в Італії. Перший із них, до речі, згодом став коронним канцлером [6, с. 92].

Освіта, на думку Оріховського, приносить велику користь державі та окремій особі: «Після того, як у Польщі були запроваджені

науки й закликані вчителі, перейшла вона від грубого сільського життя до лагідного міського» [1, с. 143], хоч доти була такою темною, що, коли хтось чогось не розумів, казав «що то – грека». Серед головних вад суспільства мислитель називає відразу до науки й освіти.

Як справжній ренесансний гуманіст, Оріховський добре знав античну культуру й володів трьома «священними» мовами – гебрейською, давньогрецькою й латинською. З новітніх мов опанував німецьку, італійську, польську й свою рідну – українську, яка побутувала в навчальних закладах не тільки на теренах України, але й навіть у Литві та Речі Посполитій. Потвердженням цього є свідчення Оріховського, що навіть польський король Сигізмунд I користувався нею, бо відповів якомусь «руському» священику «по-руському»: «Я, княже, завжди король, незалежно від того, чи півень співає вдень, чи вночі» («Вид я, коли петух день і ніч поет, вшехда король») [8, с. 368]. А звідси можна зробити висновок, що навчальний процес, принаймні в школах Руського воеводства, провадили українською мовою.

Висновки. Здійснений аналіз творів мислителя показує, що Станіслав Оріховський зробив свій вагомий внесок у ренесансно-гуманістичне розроблення морально-етичної проблематики. Розкриттю творчих потенцій людини, на його думку, сприяє освіта, яка має забезпечувати засвоєння найкращих надбань людського духу, починаючи від античності. Вивченню останньої він надавав особливої уваги. Мету освітнього й виховного процесу Оріховський убачав у формуванні високоосвіченої, творчої, доброчесної людини – яскравої особистості, здатної залишити по собі вдача пам'ять нащадкам. Особливо палко обстоював і виступав за право людини діяти згідно із законами власної природи Станіслав Оріховський, тавруючи у своїх публіцистичних творах закон католицької церкви про безшлюбність (целібат), обґрунтовуючи природність шлюбу, проголошуючи гімн жінці («Закон про целібат», «Послання до Папи»). Висловлюючи негативне ставлення до аскетизму, він наполягав на ідеї тілесної природи людини, захищав її право на відмову від неприйнятної для неї способу життя (йшлося про право відмовитись від сану священнослужителя). Кожна людина, на його думку, обдарована певними лише їй притаманними природними здібностями, має свої вподобання й обов'язки, дотримання яких гарантує їй щасливе життя. У статті досліджено один із важливих аспектів діяльності С. Оріховського, а саме спектр етичних категорій, якими оперував вчений у своїх працях, творчий доробок якого істотно вплинув на подальший розвиток духовно-культурних процесів не тільки в Україні, але й у Польщі.

Література

1. Історія української культури: У 5-ти тт. К. 2003. Т. 3. 1246 с.
2. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні (Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття). К. 2000. 472 с.
3. Lichtensztul J. Poglądy filozoficzno-prawne Stanisława Orzechowskiego. Warszawa. 1939. 166 s.
4. Nadolski B. Demostenesowe natchnienie w «Turcykach» Orzechowskiego// Pamiętnik Literacki. 1932. 178 s.
5. Наливайко Д.С. Україна і європейське Відродження // Вітчизна. 1972. № 5. 7 с.
6. Нудьга І. Студенти з України на лекціях у Галілея // Жовтень. 1987. № 5. 10 с.
7. Оріховський С. Твори. К. 2004. 672 с.
8. Orzechowski St. Wybór pism. Warszawa etc. 1972. 641 p.
9. Orzechowski St. Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego, 1561. Sanok. 1855. 200 s.
10. Роттердамський Еразм. Похвала глупоті, або похвальне слово дурості... К. 1981. 153 с.
11. Сас П.М. Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу // Український історичний журнал. 1991. № 1. 98 с.
12. Сас П.М. С. Оріховський, Й. Верещинський: політико-правові концепції державного устрою // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. К. 1993. 216 с.
13. Sinko T. Erudycja klasyczna Orzechowskiego. Kraków. 1939. 77 s.
14. Філософія Відродження на Україні. К. 1990. 336 с.

Анотація

Множинська Р. В. Внесок С. Оріховського у ренесансно-гуманістичне розроблення морально-етичної проблематики (I пол. XVI ст.). – Стаття.

У статті розглядаються філософські та ренесансно-гуманістичні аспекти творчої спадщини С. Оріховського. Зокрема акцентовано увагу на тому, що він був одним із перших, у вітчизняній філософській думці, хто розглядав питання етики саме під гуманістичним кутом зору. У працях з морально-етичної проблематики С. Оріховський багато місця присвятив проблемам добра і зла, як гуманіст ставив значимість людини в залежність від її особистих якостей, особистої доброчесності, таланту та вміння їх реалізувати.

На відміну від середньовічної людини, погляди якої були звернені до космічного Творця, пошуки якого здійснювались у глибинах власної самосвідомості, в українському суспільстві кінця XVI – поч. XVII ст. відчувається пошук людини шляхів уподібнення до Бога не тільки через самозаглиблення і внутрішнє містичне осяяння, а й через самоутвердження в земному житті, через творчість, через спрямовану назовні суспільну активність. Мислячи себе як єдність душі і тіла, вона прагнула до гармонійного задоволення своїх духовних і тілесних потреб. Розглядаючи людину як істоту, від природи схильну до добра й любові, С. Оріховський виступав за високоморальні стосунки між людьми в суспільстві.

С. Оріховський, як гуманіст, реабілітував матеріально-чуттєвий світ і чуттєву природу людини. Проблема відношення справедливості й права стояла завжди, починаючи від античності, але не завжди однаково розв'язувалась. Можемо сміливо стверджувати, що в Україні, починаючи від княжої доби аж до другої половини XVI ст., не зважаючи на домінування релігійних цінностей, відповідне місце відводилось також і земним потребам та суспільним інтересам людини. Характерною рисою вітчизняного гуманізму було прагнення до створення нового ідеалу людської доброчесності, заклик до самореалізації людини у земному житті, в суспільстві, розквіту гуманітарного знання. Уявлення С. Оріховського про доброчесне життя включало в себе необхідність активного земного самоутвердження у різних сферах людської діяльності.

Ключові слова: провіденціалізм, світський, гуманізм, чесноти, мораль, ренесанс, доброчесність.

Summary

Mnoshynska R. V. Contribution of S. Orikhovsky to the Renaissance-Humanistic Development of Moral and Ethical Problems (I half of the XVI century). – Article.

The article discusses the philosophical and Renaissance-humanistic aspects of S. Orikhovsky's creative heritage. In particular, attention is focused on the fact that he was one of the first in the national philosophical thought who considered the issue of ethics from a humanistic point of view. In his works on moral and ethical issues, S. Orikhovsky devoted a lot of space

to the problems of good and evil, as a humanist he put the importance of a person depending on his personal qualities, personal integrity, talent and the ability to implement them. In contrast to the medieval man, whose eyes were turned to the cosmic God, whose search was carried out in the depths of the power consciousness, in the Ukrainian society of the end of the XVI – early 17th century. XVII century. A person's search for likeness to God is felt, not only through self-deepening and inner mystical illumination, but also through self-affirmation in earthly life, through firmness, through social activity directed to the State. Thinking of herself as the unity of soul and body, she strove towards the harmonious satisfaction of her spiritual and bodily needs. Looking at a person as a truth, from nature to kindness and love, S. Orikhovsky advocated high moral relations between people in society. S. Orikhovsky, as a humanist, rehabilitated the material-sensual world and the sensual nature of man. The problem of justice and law has always been there, beginning with antiquity, but it has not always been resolved in one way. We can boldly assert that in Ukraine, starting from the princely era to the second half of the XVI century, without considering the domination of religious values, the corresponding place was given to earthly needs and social interests of man. A characteristic feature of the national humanism was the striving for the creation of a new ideal of human dignity.

Key words: providentialism, secular, humanism, virtues, morality, renaissance, virtue.

УДК 2-1: [17:351.811.122]

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.9>**Р. М. П'яста**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7905-3719>

доктор філософії у галузі богослов'я,

доцент кафедри богослов'я

Івано-Франківської академії Івана Золотоустого

МОРАЛЬНО-БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ ПРАВИЛ ДОРОЖНЬОГО РУХУ У ВЧЕННІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Постановка проблеми. Трагічні наслідки дорожньо-транспортних пригод в Україні та світі стають одним з імперативів для морального богослов'я Католицької Церкви, зробити морально-богословську рефлексію щодо питання безпеки дорожнього руху. Аналіз статистики причин дорожньо-транспортних пригод, дає можливість зробити висновок, що моральні зобов'язання, хоча й дуже численні, здебільшого зосереджені на трихотомії «дорога – водій транспортного засобу – дорога».

Згідно статті 35 конституції України, Церква та релігійні організації є відокремлені від держави, а держава – від Церкви [9]. Проте є ділянки та сфери у яких Церква і держава повинні контактувати, тому між ними має існувати взаєморозуміння і згода. Однією з таких спільних ділянок на сьогодні повинна бути безпека дорожнього руху. Держава подає правила для дотримання правил дорожнього руху, а місія Церкви, вчити людей поважати та дотримуватися цих правил. Звичайно завданням душпастирів не є стояти на дорогах автошляхів і ловити порушників, адже основним завданням Церкви донести людям важливість відповідальності за свої вчинки. Церква наголошує на морально-духовній стороні відповідальності. У такій взаємодіяльності Церкви і держави можна отримати спільний позитивний результат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на недостатній рівень вивченості цього питання на сьогоднішній день, важливими при написанні даної статті стали офіційні документи Католицької Церкви, зокрема «Катехизм Католицької Церкви» [8], «Душпастирська Конституція про Церкву в сучасному світі: «Радість і надія»» [5], документ «Папської Ради у справах душпастирської турботи про мігрантів і людей в русі» [13], а також «роздуми Блаженнішого Любомира Гузара, щодо дотримання правил дорожнього руху» [19], та «Заклик Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архiepiscopства до духовенства і вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі про необхідність дотримуватися правил безпеки на дорогах» [6].

Розкриттям моральних аспектів та розвитку відповідальності в учасників дорожнього руху

займалися такі богослови, як: Е. Згречча, І. Бойко, Я. Нагорний, К. Шмиковський.

Мета статті – дати аналіз морально-богословського вчення щодо дотримання правил дорожнього руху у вченні Католицької Церкви та обґрунтувати важливість дотримання їх не так через відповідальність перед державним законом, як перед внутрішнім голосом людини, тобто сумлінням, що має впливати на свідомість людини.

Виклад основного матеріалу. Біблійні корені богослов'я дорожнього руху. Проходячи цілу історію людства на землі, вони постійно подорожували. Для багатьох дорога стала навіть другим домом. Якщо колись люди тільки ходили пішки чи їздили верхи, то тепер є різні види транспорту, які зробили простішими й доступнішими пересування людей. Було б цікаво і своєчасно знайти у Святому Письмі ідеї для «богослов'я дорожнього руху».

Шлях – це біблійне слово. Подорожі, паломництва, кочування: таким був шлях Народу Божого у давні часи. Термін і значення «шляху» можна з великою доречністю застосувати до дороги. Тому що це перехід, подорож, а не перебування. Народ Божий ішов пустелею, зустрічаючи багато проблем і перешкод; але Господь був з ним і оберегав його, як і того, хто сьогодні «ходить» навіть з автомобілем [13].

У Святому Письмі ми зустрічаємо безперервні міграції. Патріархи Авраам (див. Бут. 12, 4-10), Ісаак (див. Бут. 26, 1, 17, 22), Яків (див. Бут. 29, 1; 31, 21; 46, 1-7) та Йосип (див. Бут. 37, 28) ведуть мандрівне існування. Потім, коли їхні нащадки становлять численний народ, Мойсей виводить їх з Єгипетської неволі і веде до Обіцяної землі (див. Вих. 12, 41) [11].

Псалмоспівець (див. Пс. 107) вказує на «пряму дорогу», якою веде Господь, тоді як пророк Ісаї запрошує приготувати дорогу для Господа (див. Іс. 40, 3). Важливість, яку Біблія надає темі паломництва, подорожі, також зрозуміла з того факту, що термін «подорож» використовується як метафора для позначення людської поведінки. Святе Письмо наполегливо закликає нас обирати «прямі стежки», не затримуватися «на стежці грішних» (див. Пс 1, 1), ходити дорогами Господніми (див. Вт 8, 6; 10, 12; 19, 9) [11].

У Новому Завіті дуже багато згадок про дорогу та подорожі. Ми читаємо про подорож Марії та Йосипа до і після народження Ісуса, про безперервні подорожі Ісуса під час Його суспільного життя, а також подорожі апостолів. Євангелісти представляють життя Христа як безперервний рух: Ісус подорожував містами і селами, проповідує Євангеліє і зцілює «всяку хворобу і неміч» (див. Мт. 9, 35).

Євангеліє від Івана містить особливо важливі вислови щодо того, що ми називаємо духовністю шляху, здійснення Божого задуму. Господь Ісус свідчить: «Я є дорога, істина і життя, ніхто не приходить до Отця, як тільки через Мене» (Ів. 14, 6). Христос, представляючи Себе як «дорогу», показує нам, що все повинно бути орієнтоване на Отця. Вислів «Я – світло світу; хто йде за мною, той не ходитиме в темряві, але матиме світло життя» (Ів. 8, 12) підтверджує, що Ісус і Його послання – це світлий шлях, який орієнтує наше життя на Отця. Хто йде за Господом, слухає і втілює в життя Його Слово, той прямує дорогою життя [11].

Хто знає Ісуса Христа, той розсудливий у дорозі. Він не думає тільки про себе і не завжди поспішає прийти. Він бачить людей, які «супроводжують» його в дорозі, кожен із своїм життям, бажанням прийти, своїми проблемами. Він бачить їх усіх як братів і сестер, дітей Божих. саме таке ставлення характеризує водія-християнина.

Загалом Святе Письмо представляє реальність людської мобільності з її ризиками, задоволенням і болями, а також підтверджує її зв'язок із Божим планом спасіння, тому ми можемо розуміти подорож не лише як фізичне переміщення з одного місця в інше, а в духовному вимірі, через те, що об'єднує людей, сприяючи реалізації Божого плану любові.

Феномен мобільності та статистичні дані. Розвиток транспортних засобів сам по собі є амбівалентним явищем, як і більшість проявів технічного прогресу. Оцінити його можна лише за тим, як людина використовує транспортні засоби. Високий рівень дорожньо-транспортних пригод та їх жертв зберігається протягом багатьох років.

За 2022 рік в Україні трапилось понад 18 тис. ДТП із потерпілими, у яких загинула 2791 особа та приблизно 23 тис. людей отримали травми. Про це повідомив перший заступник начальника Департаменту патрульної поліції України Олексій Білошицький [1].

Основними причинами дорожніх аварій стали: перевищення безпечної та встановленої швидкості руху; порушення правил маневрування; порушення правил проїзду перехресть; порушення правил проїзду пішохідних переходів; недотримання дистанції [1].

Із появою першого автомобіля з'являється потреба у дотриманні правил дорожнього уху.

Кожна людина яка виходить на двір, автоматично стає учасником дорожнього руху. Правила дорожнього руху охоплюють всю планету, кожен її закуток. Усі люди користуються ними по різному: хтось їдучи на велосипеді, інші їдучи пішки, ще інші керуючи автомобілем.

Сьогодні важко уявити їх відсутність у суспільстві, оскільки багато людей практично виконують ці правила інтуїтивно. Кожна дитина виростає у суспільстві та до моменту зрілості уже має закладені у своїй свідомості певні уявлення про них. Від дотримання правил дорожнього руху або не дотримання залежить найбільша цінність – людське життя [7, с. 326-327].

Моральні аспекти керування транспортними засобами. Кожен учасник дорожнього руху повинен суворо дотримуватися закону, який регулює правила дорожнього руху та будь-яке порушення тягне за собою моральну провину. Цю доктрину підтверджує і Другий Ватиканський Собор, який негативно оцінив те, що деякі люди «нехтують певними правилами суспільного життя, наприклад, встановленими для захисту здоров'я або для регулювання руху транспортних засобів, не звертаючи уваги на те, що такою недбалістю вони ставлять під загрозу власне життя і життя інших людей [5, с. 530-531].

Керування транспортним засобом є одним із способів відносин між людьми і можна зауважити як водій ставиться до людей, що його оточують. Така здатність до співіснування з іншими людьми, передбачає певні специфічні якості, а саме: самоконтроль, розсудливість і ввічливість. Христос говорить: «Істино кажу вам: усе, що ви зробили одному з моїх братів найменших – ви мені зробили» (Мт. 25, 40) [11]. Під час подорожей завжди стаються непередбачувані ситуації у яких кожен може проявити свою гостинність та милосердя.

Відповідальність водія включає в себе обов'язок утримувати транспортний засіб у належному стані. Особливо це стосується тих, хто керує громадським транспортом. Однак це не означає, що відповідальність приватних користувачів повинна бути мінімізована. Догляд за автомобілями та мотоциклами має зосереджуватися насамперед на тих системах, які мають найбільший вплив на рівень безпеки руху. Найпоширенішими причинами аварій є недостатнє освітлення, неякісні шини та несправні гальмівні системи. Хоча технічний стан багатьох автомобілів залишає бажати кращого, він є безпосередньою причиною відносно невеликої кількості аварій [15, с. 172].

Статистичні дані, наведені у даній статті, безсумнівно свідчать про те, що використання автомобільного транспорту не є дуже безпечним. Тому від усіх учасників дорожнього руху вимагається більша обережність і уважність. Передбачливість, розсудливість і обережність, які складають

структуру зрілого сумління, виражаються у сфері дорожнього руху у принципі обмеженої довіри до інших учасників дорожнього руху і до самого себе

Ознакою безвідповідальності із сторони водія є нехтування власним психічним та фізичним станом. Керування транспортним засобом у стані значної втоми, без необхідного періодичного відпочинку, а також після вживання певних видів медичних препаратів, побічною дією яких є зниження здатності до концентрації уваги або відчуття втоми, є необачним нарахуванням на небезпеку свого життя та здоров'я інших осіб [15, с. 170].

Вищезазначені твердження ще чіткіше стосуються людей, які сідають за кермо під впливом алкоголю або інших психотропних речовин. Катехизм Католицької Церкви це підтверджує: «ті, хто у стані сп'яніння чи через надмірне вдоволення швидкості ризикують життям інших і своїм власним на дорогах, на морі чи в повітрі, беруть на себе тяжку провину» [8, с. 525]. Згадані речовини погіршують концентрацію уваги та рухові навички. Вони також спричиняють втрату моральних гальм, небезпечну поведінку або навіть агресію по відношенню до інших учасників дорожнього руху. Тому не дивно, що серед найпоширеніших причин ДТП, спричинених водіями у стані сп'яніння, є така небезпечна поведінка, як значне перевищення дозволеної швидкості, ненадання переваги в русі. У 2022 році учасники дорожнього руху у стані сп'яніння спричинили 790 ДТП. У них загинуло 90 осіб і 1031 були травмовані [1]. Тут слід підкреслити, що зловживання наркотиками або алкоголем є серйозним порушенням моральної чесноти: поміркованості. А керування автомобілем у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння є гріхом проти чесноти мудрості та являє собою грубе нехтування обов'язком любити себе і свого ближнього [15, с. 172].

Блаженніший Любомир, глава Української Греко-Католицької Церкви, вважає, що добрий водій повинен не тільки знати правила дорожнього руху, а також усвідомлювати у якому стані повинна бути людина, сідаючи за кермо. Чарка алкоголю перед тим, як сісти за кермо автомобіля – це не звичайна собі річ, вона може бути причиною жакхливих, смертоносних аварій. Коли людина допускає стан браку контролю над тим, що робить, це просто і недвозначно – гріх, який треба визнати перед Богом і за нього відповідати [10].

Блаженніший Любомир виділяє ще одну окрему форму гріха, яку може допустити легковажний водій – це надмірне, невиправдане уповаання на Божу допомогу. Не одноразово можна чути такі слова: «зі мною не може такого статися», але так може думати лише найбільший безумець, бо жодна людина не звільнена від закону відповідальності. Багаті люди, бізнесмени, політики,

часто дозволяють собі порушувати правила дорожнього руху, тому що їздять на дорогих авто, і через це в них є менша загроза їхньому життю, але вони забувають що своїми діями становлять загрозу не тільки своєму життю, але життю інших людей.

Також Блаженніший Любомир говорить, що можна грішити ще в інший спосіб, так званім «чужим гріхом», хизуючись або позитивно приймаючи вихваляння інших про безвідповідальні витівки на дорогах, за допомогою яких вдалося порушити правила дорожнього руху, втекти від ока поліції чи викрутитися від штрафу. А тим більше що розповіді таких «героїв» заохочують інших їх наслідувати, а якщо це слухають діти, то це стає небезпекою, що вони виростуть безвідповідальними громадянами і в майбутньому також будуть так робити [10].

Підсумовуючи відповідальність водія, необхідно підкреслити, що будь-який вид безвідповідальності або необачної поведінки учасників дорожнього руху є тяжким моральним злочином, навіть якщо він не є безпосередньою причиною аварії. Моральна відповідальність учасників дорожнього руху, які порушують свої обов'язки, зростає, коли це призводить до загибелі або поранення інших людей або матеріальної шкоди. У цьому випадку також виникає обов'язок відшкодувати спричинену шкоду відповідно до загальних принципів реституції [12, с. 390].

Необхідність розвитку відповідальності в учасників дорожнього руху.

Моральна відповідальність учасників дорожнього руху водіїв і пішоходів походить від зобов'язання поважати п'яту і сьому Божу заповідь «не вбий», та «не кради». Це найсерйозніші гріхи проти людського життя. Християни добре знають, що убивство є гріхом, який кличе про помсту до Неба, тому навіть нагода до такого важкого гріха вже також є гріхом.

На початку 2017 року, Синод Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства УГКЦ, звернувся із закликом до духовенства і вірних УГКЦ та до всіх людей доброї волі про необхідність дотримуватися правил безпеки на дорогах. Зокрема Синод наголосив, що необхідно пам'ятати, що недотримання правил дорожнього руху є не лише порушенням державного закону, а й нехтуванням Божою заповіддю «Не убий!». Тому за її свідоме та легковажне порушення мусимо перепрошувати Бога в Таїнстві Покаяння. Господь обіцяє нам послати своїх ангелів, щоб стерегли нас на всіх наших дорогах (пор. Пс. 90, 12), проте ми не можемо спокушувати Його (пор. Мт. 4, 7), наражаючи самих себе на небезпеку відвертим нехтуванням Його Заповідей і легковажним ставленням до справедливих людських законів і правил, які дані нам для захисту власного та чужого життя [6].

Навчання безпеці дорожнього руху має реалізовуватися уже починаючи із дошкільних навчальних закладів, особливо у школах різного типу, учні яких мають бути виховані у дусі відповідальної поведінки на дорозі. Це завдання можна виконати за допомогою соціальних мереж. Їхній контент має включати дані про ДТП, що сталися, та заохочувати всіх учасників дорожнього руху поводитися відповідально і дотримуватися закону.

Це завдання виконує також Церква, навчаючи обов'язку поважати людське життя і здоров'я та любити ближнього, що випливає з Євангелія і прочитується з цілісного бачення людини, конкретним прикладом якого є відповідальна поведінка на дорозі.

Духовенство Церкви також несе частково моральну відповідальність за тих людей, які порушують правила дорожнього руху у випадку, якщо душпастирі не наголошують про важливість дотримання їх або вважають це, як щось мало вартісне. Основним завданням Церкви є єднати людей з Христом і провадити їх до досконалості. Держава і Церква в сукупності формують суспільну думку, а суспільна думка формується з кожного зокрема [13]. Якщо держава не прикладає зусиль для більш ефективного вирішення проблеми на дорозі, а Церква не вчить людей дотримуватися правил дорожнього руху, то в цілому за словами колишнього президента України Леоніда Кравчука «маємо те що маємо».

Інші специфічні питання. Моральні аспекти дорожнього руху не вичерпуються лише обговоренням відповідальності за безпеку усіх учасників дорожнього руху. Тут необхідно розглянути принаймні ще два конкретні питання.

Перше – це широке розповсюдження так званого «автомобільного стилю життя». Оскільки одна сім'я часто володіє двома або більше транспортними засобами, багато людей проводять занадто багато часу у своїх автомобілях. Вони не в змозі відмовитися від використання їх, навіть тоді, коли можна або навіть доцільно було б пройтись пішки. Однак потрібно пам'ятати, що важливою частиною турботи про здоров'я, яке є Божим даром, є потреба рухатися. У час, коли праця, завдяки її механізації, вже не вимагає стільки зусиль, виникає особлива потреба в русі, який є не тільки важливим аспектом турботи про здоров'я, але й найкращою формою дозвілля [15, с. 178].

Християнин може бути прив'язаний до свого автомобіля і повинен піклуватися про нього. Однак він повинен пам'ятати, що це лише інструмент для служіння добру, яким є цілісний розвиток його самого та його ближніх. Тим часом, сучасне споживацьке ставлення часто приносить із собою ідолопоклонство перед матеріальними

благами. Людина часто стає рабом свого автомобіля, що також сприяє нехтуванню обов'язками перед Богом і перед ближнім, передусім перед чоловіком/дружиною та близькими [14, с. 302].

Зростання кількості транспортних засобів та розвиток дорожньої інфраструктури також становить загрозу для навколишнього середовища. Це насамперед пов'язано із забрудненням атмосфери вихлопними газами транспортних засобів. Погіршення стану довкілля також спричинене численними видами відходів, що утворюються внаслідок використання транспортних засобів, а також несправними автомобілями. Будівництво нових доріг, у свою чергу призводить до виключення великих територій з їх нормального функціонування. У цьому контексті необхідно пояснити, що недостатньо просто піклуватися про технічну ефективність, використовувати якісне паливо, встановлювати каталітичні нейтралізатори, які є стандартним обладнанням майже на всіх нових транспортних засобах. Християнин трактує проблеми захисту довкілля як запрошення до розсудливого, а отже, обмеженого та економного використання мотоциклів і автомобілів. Популяризація такої поведінки має стати пріоритетом для державної влади. Це можливо зробити лише шляхом організації добре функціонуючої системи [15, с. 178].

Пастирська турбота про учасників дорожнього руху. Наше життя обумовлюють автомобілі і тепер мобільність стала ідолом, який символізує автомобіль. Автомобільні і залізничні дороги повинні бути на службі людської особистості, у якості інструментів для полегшення життя і всебічного розвитку суспільства. Вони повинні стати сполучною ланкою між народами, за допомогою якої наші людські та економічні горизонти повинні зміцнюватися.

Зустрівшись з терміном «пастирське піклування про учасників дорожнього руху» відкривається зобов'язання євангелізації в промисловому і технологічно розвиненому суспільстві. Католицька Церква приділяє особливу увагу і бажає пробудити свідомість та моральну відповідальність щодо порушення правил дорожнього руху, щоб запобігти, наскільки це можливо від фатальних наслідків.

Безсумнівно, дорожні транспортні засоби дають нам багато переваг. Вони забезпечують швидкий переїзд з одного місця на інше, допомагають прибути до місця роботи та навчання, у вихідні дні проводити екскурсійні тури з родиною, друзями та родиною. Те ж саме стосується перевезення вантажів. Використання транспортного засобу приносить користь для суспільного життя та економічного розвитку і дає багатьом людям можливість для гідного та достойного життя [13].

Іншим позитивним аспектом є можливість для самовдосконалення, що випливають із взаємодії з іншими культурами і народами з різними релігіями, та їх звичаями. Транспорт об'єднує народи, полегшує діалог і призводить до соціалізації і особистого збагачення за допомогою нових винаходів. Транспортні засоби особливо корисні, коли вони дозволяють хворим і пораненим, бути врятованими через швидку госпіталізацію. Вони можуть також сприяти прояву християнської чесноти – розсудливості, терпіння, милосердя та допомоги ближнім – у двох вимірах духовному і тілесному. Нарешті, вони можуть також надавати можливість наблизитися до Бога, оскільки вони полегшують відкриття красоти творіння, знаком якої є безмежна любов Бога до нас [13].

Подорожі також можуть зосереджувати свою увагу на спогляданні різних релігійних символів, що можна побачити вздовж дороги. До них відносяться Церкви, дзвіниці, каплиці, хрести і статуї, а також місця паломництва до яких тепер можна легко прибути за допомогою сучасних засобів транспорту.

Якщо ефективно використовувати транспортні засоби, приймаючи їх у якості подарунків дарованих нам Богом, ми можемо скористатися ними для нашого власного людського і християнського розвитку [13].

Папська Рада у справах пастирської турботи про мігрантів і людей в русі склали спеціальний “Декалог” для водіїв, за аналогією з Десятьма Заповідями Божими. Це є ствердженням і свідченням, що вони також можуть бути сформульовані по-різному: 1. не вбивай; 2. нехай дорога буде для тебе способом, який об'єднує людей, а не смертельною небезпекою; 3. нехай ввічливість, законслухняність і обережність допоможуть тобі знайти вихід з непередбачуваних ситуацій; 4. виявляй милосердя і допомагай ближньому у біді, особливо коли є жертви аварій; 5. нехай автомобіль не буде для тебе проявом влади, панування і нагодою до вчинення гріха; 6. з любов'ю переконуй молодих і не тільки молодих до того, щоб не сідали за кермо, коли вони не в стані цього зробити; 7. підтримуй родини жертв дорожньо-транспортних пригод; 8. сприяй примиренню жертви та винуватця аварії; 9. на дорозі захищай слабшого; 10. почувай себе відповідальним за інших [13].

10 листопада 2009 року, Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій України, оприлюднила своє Звернення щодо убезпечення дорожнього руху. Причину появи «Звернення» пояснюють своїм обов'язком привернути увагу держави і суспільства до проблеми смертності й травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод, які в Україні є особливо гострими. Як зазначено у самому документі: «ця проблема вже тим чи

іншим чином торкнулася кожного з нас. Адже всі ми, наші рідні чи близькі хоч раз в житті були свідками тих жахів, що спричинені порушенням правил дорожнього руху» [3, с. 355].

У першу чергу духовні лідери України звертаються до водіїв та пішоходів, оскільки на їх переконання «в більшості випадків основною причиною дорожньо-транспортних пригод є елементарна зневага правил дорожнього руху» [3, с. 355].

Будучи вкрай занепокоєними проблемою порушення правил дорожнього руху, глави Церков і релігійних організацій України запропонували «вісім правил водія», тобто основні постулати, яких має дотримуватися кожен, хто сідає за кермо. Вони виглядають наступним чином: 1. плекай культуру дорожнього руху, пам'ятаючи про цінність життя та заповідь «Не вбий!»; 2. дорога має бути безпечною та об'єднувати людей, а не завдавати їм невинної шкоди; 3. ввічливість, повага, доброзичливість та розсудливість повинні керувати водієм у дорозі та при подоланні складних ситуацій; 4. треба бути милосердним та допомагати ближньому у біді, особливо якщо він став жертвою аварії; 5. автомобіль не має бути засобом для демонстрації сили, влади чи приводом для гріха; 6. допомагай сім'ям, що понесли втрати внаслідок дорожньо-транспортних пригод; 7. на дорозі захищай більш слабких та допомагай менш кваліфікованим водіям; 8. відчувай свою відповідальність по відношенню до інших [3, с. 356].

Висновки. Морально-богословська оцінка дорожнього руху є складним питанням. Розвиток дорожнього руху є важливим аспектом розвинутої цивілізації. Більшість людей пересуваються завдяки транспортному потоку. А з іншої сторони збільшення кількості транспортних засобів є причиною багатьох небезпечних ситуацій. Незважаючи на вдосконалення технології виробництва та встановлення різноманітних систем безпеки, кількість дорожньо-транспортних пригод та їх жертв все ще залишається дуже високою. У цьому контексті слід згадати про подвійну відповідальність. Її суб'єктами є насамперед учасники дорожнього руху. Їхнім моральним обов'язком є дотримання правил, встановлених компетентними органами, а також турбота про особисту безпеку під час руху та технічний стан транспортного засобу. Відповідальність держави також є особливо важливою, яка має бути зосереджена на забезпеченні належної інфраструктури, турботі про її належний стан, створенні раціональних правил дорожнього руху та їх виконанні. У цьому контексті необхідним є також формування почуття відповідальності за власне життя та життя інших людей. Це роль сім'ї, школи, Церкви та державних органів. Слід згадати й інші моральні проблеми, пов'язані із зростаючою інтенсивністю дорожнього руху.

А саме, що автомобільний рух завдає шкоди навколишньому середовищу. Також поширення використання механічних транспортних засобів може вплинути на почуття обов'язку піклуватися про власне життя, здоров'я та створеного Богом світу.

Література

1. Білошицький О. Найпоширеніші причини ДТП у 2022 році: поліція показала статистику / Главком, 10 лютого 2023. URL: <https://glavcom.ua/techno/auto/dtp-907624.html>.
2. Бойко, І. Біоетика: скрипти для студентів. Львів: УКУ, 2007, 180 с.
3. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996 – 2021 / Упоряд. і наук. ред. М. С. Васін. – К.: Медіа світ, 2021. – 420 с. с. 355-356.
4. Десять Заповідей водія: дотримуйся їх, живи сам і дай жити іншим. 26.07.2023. URL: <https://velychlviv.com/desyat-zapovidej-vodiya-dotrymujsya-yih-zhyvy-sam-i-daj-zhyty-inshym>.
5. Душпастирська Конституція про Церкву в сучасному світі «Радість і надія» – «Gaudium et spes» (7 грудня 1965 року). Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрет, декларації. Львів: Свічадо, 1996. С. 499–620.
6. Заклик Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архиепископства до духовенства і вірних УГКЦ та всіх людей доброї волі про необхідність дотримуватися правил безпеки на дорогах. 26.01.2017. URL: <https://docs.ugcc.ua/1425>.
7. Згречча, Е., Спаньйоло, А., П'єтро, М. (2007). Біоетика / пер. з італ. В. Шовкун. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право». 672 с.
8. Катехизм Католицької Церкви. Львів: Місіонер, 2002. – 772 с.
9. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>.
10. Роздуми Блаженнішого Любомира Гузара щодо дотримання правил дорожнього руху. 27.02.2008. URL: <https://osbm-kyiv.com.ua/rozdumy-blazhennishoho-lyubomyra-schodo-dotrymannya-pravyl-dorozhnoho-ruhu>.
11. Святе Письмо Старого та Нового Завітів / Переклад Іван Хоменко, Видавництво Отців Василіян: Місіонер, 2007.
12. Ciccone L. «Non uccidere». Questioni di morale della vita fisica, Edizione Ares, Milano, 1988.
13. Documento del Pontificio Consiglio della Pastorale per I migranti e gli itinerati: «orientamnti per la pastorale della strada». 19.06.2007. URL: <https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2007/06/19/0335/00905.html>.
14. Nagórny J., Posłannictwo chrześcijan w świecie, t. 1, Osoba i wspólnota, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1998.
15. Smykowski K. Teologiczno-moralne aspekty ruchu drogowego. Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej. 13.11.2015. URL: <https://repozytorium.kul.pl/server/api/core/bitstreams/3aebc275-8df4-4365-a16b-23dfb429441e/content>.

Анотація

П'яста Р. М. Морально-богословські аспекти виконання правил дорожнього руху у вченні Католицької Церкви. – Стаття.

У статті розглядається питання відповідального використання досягнень технічного прогресу, розвитку транспортного засобу та морально-богословського аналізу виконання правил дорожнього руху. Трагічні наслідки дорожньо-транспортних пригод в Україні та світі стають одним з імперативів для морального богослов'я Католицької Церкви, зробити морально-богословську рефлексію щодо питання безпеки дорожнього руху. Аналіз статистики причин дорожньо-транспортних пригод, дає можливість зробити висновок, що моральні зобов'язання, хоча й дуже численні, здебільшого зосереджені на трихотомії «дорога – водій транспортного засобу – дорога».

Пересування значної частини населення відбувається автомобільним транспортом. Однак збільшення кількості транспортних засобів спричиняє низку небезпек. Незважаючи на вдосконалення технологій їх виготовлення та встановлення різних видів систем безпеки, кількість дорожньо-транспортних пригод та їх жертв все ще залишається дуже великою. У цьому контексті існує подвійна відповідальність. Перш за все, відповідальність несуть самі учасники дорожнього руху, які мають моральний обов'язок дотримуватися законів, встановлених компетентними державними органами, піклуватися про особисту професійність керування транспортним засобом та їх технічний стан. Держава несе не меншу відповідальність. Вона зосереджується на створенні належної інфраструктури та забезпеченні її належного стану, а також на розробці раціональних правил дорожнього руху та дотримання їх.

У рамках виконання правил дорожнього руху, необхідно говорити насамперед про необхідність забезпечення безпеки усіх учасників дорожнього руху. Ця відповідальність розподіляється між водіями, виробниками транспортних засобів і державою. Тільки якщо усі сторони візьмуть на себе відповідальність, можна звести до мінімуму кількість аварій і жертв у них. У цьому контексті також необхідно виховувати відповідальність за особисте життя та життя інших людей. У цьому є роль сім'ї, школи, Церкви та державних інституцій. Слід відзначити також інші моральні проблеми, пов'язані із зростанням інтенсивності дорожнього руху, які спричиняють шкоду навколишньому середовищу.

Ключові слова: автотранспорт, відповідальність, рух, моральне богослов'я, дорожньо-транспортні пригоди, автокатастрофи, відповідальність, дорожній рух, правила дорожнього руху, Католицька Церква.

Summary

Piasta R. M. Moral and theological aspects of the implementation of traffic rules in the teachings of the Catholic Church. – Article.

The article deals with the issue of responsible use of the achievements of technical progress, the development of the vehicle and the moral and theological analysis of the implementation of the traffic rules. The tragic consequences of road traffic accidents become

one of the imperatives for the moral theology in order to reflect on certain aspects of the road traffic. The main area of the moral and theological reflection is the issue of the security. The analysis of the statistics of the causes of traffic accidents leads to the conclusion that moral obligations despite being very numerous are mostly focused on the trichotomy "road-driver-vehicle". A large number of people use the means of road transport. However, the increase in the quantity of vehicles causes a lot of dangers. Despite the improvement of technologies, their manufacture and the installation of various types of safety systems, the number of traffic accidents and their victims still remains very high. In this context, there is a dual responsibility. First of all, the responsibility lies with the road users themselves, who have a moral obligation to comply with the laws established by the competent state authorities, to take care of the personal professionalism of driving the vehicle and their technical condition. The state bears no less responsibility. It focuses on the

creation and maintenance of the adequate infrastructure, as well as the development and enforcement of sound traffic rules.

Regarding the implementation of traffic rules, as an initial matter it is necessary to talk about the need to ensure the safety of all road users. This responsibility is shared between drivers, vehicle manufacturers and the state. Only if all parties take the responsibility, the number of accidents and casualties can be minimized. In this context, it is also necessary to cultivate responsibility for the personal life and the lives of other people. This is the role of the family, school, Church and state institutions. It should also be noted that there are other moral problems associated with the increase in the intensity of road traffic, which cause damage to the environment.

Key words: motor transport, responsibility, movement, moral theology, traffic accidents, car accidents, road traffic, traffic rules, Catholic Church.

УДК 1/130,1+159,95

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.10>**М. І. Паскалова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1976-5807>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової академії (м. Одеса)***Н. В. Кіт**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7934-9138>*кандидат філософських наук,
доцент кафедри іноземних мов
Військової академії (м. Одеса)*

УПРАВЛІНСЬКЕ РІШЕННЯ В СВІТЛІ НАРОДЖЕННЯ, РОЗУМІННЯ ТА ТРАНСЛЯЦІЇ СМИСЛІВ

Актуальність теми дослідження. У процесі життєдіяльності нам доводиться приймати безліч рішень, різних за складністю та важливістю. Залежно від ситуацій, рішення, що приймаються, можуть бути спровоковані як нашими особистісними якостями та уподобаннями, так і незалежними від нас зовнішніми факторами. Фактично, все наше свідоме життя складається з низки прийняття рішень та подальшої їх реалізації, що задає певні параметри майбутнього і з необхідністю тягне за собою наступні рішення. Будь-яке рішення є результатом розумової діяльності людини, яка оперуючи інформацією, що надходить як із зовнішніх, так і з внутрішніх джерел, формулює висновки, які тягнуть за собою ту чи іншу дію або бездіяльність. Від того, наскільки адекватно індивід зможе інтерпретувати сприйняту інформацію, розтлумачити смисл, закладений у сприйнятому, настільки вдалим і результативнішим будуть наступні рішення. Ставки підвищуються, коли прийняті рішення мають значний вплив не тільки на життєдіяльність їх автора, а й на оточуючих його осіб. Такі ситуації найчастіше мають місце, коли індивід займає керівну посаду і відповідно до своїх посадових повноважень приймає так звані управлінські рішення.

Постановка проблеми. Творча, вольова дія суб'єкта управління, а саме, управлінське рішення, вимагає від управлінця неупередженого аналізу та глибокого осмислення інформації, на основі якої приймається рішення. Однак смисл, яким управлінець наділяє об'єкти і явище навколишньої дійсності, а потім на основі сприйнятої інформації будує своє рішення, є суб'єктивним породженням його розуму, і якщо не намагатися подолати надмірну суб'єктивність, то й рішення, які приймаються заангажованим управлінцем, будуть менш об'єктивними, а відтак і недостатньо результативними. Такий стан речей породжує необхідність глибокого розуміння такого фено-

мена як народження смислу у свідомості людини.

Ще один аспект цієї проблеми полягає у розумінні особливостей трансляції сенсу від людини до людини. Справа в тому, що прийняття управлінських рішень є логіко-мисленням, емоційно-психологічним процесом конкретної особи, що закінчується кінцевим актом, а саме, певним рішенням, розробленим для реалізації особою або групою осіб. А це означає, що управлінець, який прийняв рішення, повинен бути впевнений, що результат його розумової діяльності буде інтерпретований іншими людьми відповідно до його задуму, бо тільки в цьому випадку воно буде належним чином виконане.

Спроби проаналізувати фактори, що впливають на прийняття і реалізацію управлінських рішень, і тим самим сприяти пошуку шляхів підвищення результативності цих процесів, робилися і робляться постійно, але надмірна складність явища, що вивчається, залишає в цьому питанні багато темних плям. Можливо, дослідження управлінських рішень через призму більш глибокого розуміння особливостей народження смислу у свідомості людини, у розуміння особливостей його тлумачення та трансляція від людини до людини дозволить побачити раніше непомічені аспекти в даній проблемі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як вже зазначалося, аналізу проблеми управлінських рішень присвячено багато досліджень. Наприклад, у роботі «Теорія ігор та економічна поведінка» [6] Дж. фон Нейман та О. Моргенштерн, ґрунтуючись на позиції класичної раціональності, розробляють формалізовані моделі поведінки людини в процесі прийняття рішень та обґрунтовують свою концепцію очікуваної корисності. Суть цієї теорії полягає в тому, що індивід воліє вибирати той варіант рішення, який більшою мірою гарантує позитивний результат.

Значний внесок у справу вдосконалення концепцій прийняття рішень зробили такі вчені,

як Саймон Г. [10] та Канеман Д. [5], за що і були відзначені преміями пам'яті Альфреда Нобеля у сфері економіки. Так, Канеман Д. у процесі дослідження формування суджень та прийняття рішень в умовах невизначеності, інтегруючи ідеї з психології в економіку, переконливо доводить той факт, що помилки людини при прийнятті рішень підпорядковані певним психологічним закономірностям. Саймон Р., у своїй теорії обмеженої раціональності, акцентує увагу на тому, що насправді при прийнятті рішень людина далеко не така раціональна, як її представляє класична наука. Згідно з його концепцією, людина, яка приймає рішення, потрапляє в рамки когнітивних обмежень розуму, обмеженості часу і ресурсів, внаслідок чого намагається знайти не оптимальне рішення, а задовільне. Розвиваючи ідею ірраціональності у поведінковій економіці, Аріелі Д. у своїй книзі «Предбачувана ірраціональність. Приховані сили, що визначають наші рішення» [1] висловлює та обґрунтовує припущення, що людські рішення та дії систематично та передбачувано ірраціональні.

Оскільки своєю метою ми обрали аналіз проблеми управлінських рішень через призму народження та усвідомлення смислу, необхідно виділити найбільш значні дослідження і у питаннях розуміння смислу. Для занурення у цю проблематику не можна не звертатися до робіт Витгенштейна Л., Дильтейя В., Фреге Г., Пирса Ч., Лосева О., Дерриди Ж., Флюссера В., Карнапа Р. та інших, де знаходимо спроби пояснення цього феномену.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При дослідженні проблеми управлінських рішень звертаємо увагу на той факт, що ні ідеї, що спираються на раціональну поведінку, ні теорії, пов'язані з проясненням ірраціональних мотивів при прийнятті рішень, не приділяють увагу проблемі формування смислу у свідомості автора таких рішень, що спровокувало направити свій дослідницький інтерес саме на цей аспект проблеми.

Мета статті дослідити проблему прийняття та реалізації управлінських рішень з метою виявлення проблемних аспектів, пов'язаних із народженням смислу у свідомості людини, його розумінням та трансляції від особи до особи, які можуть негативно впливати на результативність управлінського рішення та пошук шляхів можливого подолання означених негативних моментів.

Виклад основного матеріалу. Управлінське рішення це вибір цілеспрямованого впливу на об'єкт управління, який базується на аналізі ситуації та містить програму досягнення мети. З чого випливає, що керівник, проводячи паралелі між дійсним станом справ та бажаним їх станом, формує цілі управління, що в свою чергу тягне за

собою необхідність збирання та обробки інформації, що відноситься до досягнення запланованого результату, далі здійснюється пошук можливих варіантів управлінського рішення та вибір кращої версії, після чого відбувається реалізація прийнятого рішення засобами управлінського впливу.

Результативність управлінських рішень оцінюється за їх ефективністю, тобто за ступенем досягнення поставлених цілей до сукупності часових, людських, фінансових та інших ресурсів, витрачених на їх прийняття та реалізацію. Однак, нам відомо, що не всі управлінські рішення дають очікувані результати. Цьому є безліч причин, оскільки ця проблема сама по собі складна та багатоаспектна. Зупинимось лише на одному аспекті заявленої проблеми. Простежимо, які труднощі можуть виникнути при прийнятті та реалізації управлінських рішень, звертаючи увагу виключно на складову проблеми, пов'язану з народженням, розумінням і трансляцією смислів.

Перш ніж перейти до подальшого аналізу, нам необхідно чітко окреслити, що саме ми вкладаємо в поняття «народження смислів», «розуміння смислів», «трансляція смислів».

Так, народження смислу, в нашому розумінні, це наділення конкретним суб'єктом чи то думки, чи то будь-якого об'єкту дійсності певним змістом. Тобто суб'єкт у своїй свідомості наділяє ту чи іншу думку або об'єкт певними, притаманними тільки їм, атрибутами, образами, та формує своє відношення до цих феноменів дійсності. Важливо відмітити, що смисл, народжений у свідомості суб'єкта, може бути нетотожний ні розумінням інших суб'єктів, ні навіть об'єктивній реальності. Що стосується розуміння смислів, то тут мається на увазі інтерпретація суб'єктом сприйнятого, як саме він для себе пояснює зміст, що міститься у думці чи об'єкті дійсності. І знов таки, розуміння смислів суб'єктом дуже залежить від його індивідуальності. Щодо трансляції смислів, то вона передбачає передачу інформації від суб'єкта до суб'єкта. Одна особа намагається висловити весь спектр емоцій, значень щодо феномена дійсності, та передає це за допомогою знаків або засобів мови, інша особа або група осіб намагаються розкодувати надану інформацію [7].

Визначившись із тлумаченням основних понять, спробуємо поетапно розібрати процес прийняття управлінських рішень та проаналізувати як труднощі, які виникають при народженні смислів, їх розумінні та трансляції, можуть впливати на якість та результативність прийнятих рішень.

Перший етап у процесі прийняття управлінського рішення – це визначення цілей, які потрібно досягти за його реалізації. Кожне управлінське рішення спрямоване на досягнення однієї чи кількох цілей. При цьому керівник повинен не

тільки усвідомлювати, чого саме він хоче досягти, але і які ресурси він готовий для цього задіяти. Це завдання вимагає здійснити якісний аналіз ситуації і на основі цього аналізу зробити певні висновки. Однак, вже на цьому етапі прийняття управлінського рішення в дію вступають певні обмеження, які суттєво впливають на якість проведеного аналізу та, як наслідок, й на ціль, яка була намічена. Справа в тому, що життєдіяльність людини протікає в оточенні соціальних патернів, які задають основні траєкторії її способу мислення та поведінки. Перебуваючи у певному соціокультурному полі, являючись його учасником, людина формується як зліпок цього поля, стає його часткою-подобою. Часто здається, що, роблячи вибір цілей, засобів та способів дії, ми виходимо виключно зі своєї власної волі та властивостей об'єктів дійсності, з якими ми маємо справу, проте це не зовсім так. Наші дії, сприйняття тих чи інших ситуацій багато у чому обумовлені соціальними нормативами системи, традиціями, історичним досвідом тощо. Як результат, визначаючи цілі того або іншого управлінського рішення, керівник знаходиться у своєрідному «полоні» соціальних образів та норм. Він інтерпретує події так, як це прийнято, та обирає ціль із тих варіантів, які вже мали місце у його соціальному досвіді. З одного боку, у цьому немає нічого поганого, подібні особливості нашої свідомості дозволяють швидко реагувати на виклики оточуючого середовища та витрачати менше зусиль на прийняття типових рішень. Але з іншого боку, для більш складних, нетипових ситуацій, такі алгоритми не достатні. У підсумку, успішнішим стає той керівник, чий підхід більш творчий, нестандартний, унікальний, який зможе вийти із обмежень, зітканих з соціальних зразків та норм.

Другий етап у процесі прийняття управлінських рішень – це аналіз фактів і вибір найбільш підходящого варіанту рішення. Керівник, спираючись на власне розуміння ситуації, інтерпретує для себе сприйняту інформацію певним чином та обирає прийнятний, як йому здається, варіант рішення. Ризики цього етапу пов'язані не тільки зі складністю аналізу факторів, які впливають на остаточне рішення, але й із особливістю людської ментальності, що не завжди спирається на раціональність. Оскільки аналіз факторів, які спонукають людину діяти тим або іншим способом, відбувається у свідомості індивіда, базуючись як на раціональних, так і на ірраціональних складниках [2]. Довгий час в науковому просторі існувала впевненість, що саме на раціональність спирається індивід, приймаючи ті або інші рішення, що завдання будь якої людини, яка прагне результативності своїх дій, полягає у підвищенні власного IQ та вправлянні у вирішенні складних логічних завдань. Однак, серед сучасних дослідників все

гучніше звучить думка, що в переважній більшості випадків саме ірраціональності ми завдячуємо тим чи іншим рішенням. Так, Джон Лерер [3] у своїй книзі «Як ми приймаємо рішення» наводить ряд досліджень, які засвідчують той факт, що без емоцій неможливе прийняття рішень. Що саме емоції спонукають до рішення та задають їм вектор. Якщо розглянути цю теорію як достовірну, то ми маємо в результаті рішення, які є наслідком не стільки логічних роздумів, скільки такими, що продиктовані ірраціональними спонуканнями і вже потім «огорнуті» у логічну оболонку. А це вже є прямою загрозою справі, яку виконує управлінець. Звісно ж, як вірно підмічає Семенкова А.: «об'єктивне розуміння дійсності не може бути досягнуто без застосування однаково важливих і рівноцінних за значенням категорій раціонального та ірраціонального» [8, с. 367]. Однак, автор управлінського рішення повинен чітко усвідомлювати, що було вирішальним у його прийнятті, чи то дійсно продиктована необхідність, чи то результат впливу на підсвідомість сторонніх факторів.

Завершальним етапом у процесі прийняття управлінських рішень є реалізація обраного варіанту рішення. Складності цього етапу полягають у тому, що зазвичай управлінське рішення мають реалізовувати не ті особи, які його приймали, а виконавці, які мають належним чином сприйняти посил та інтерпретувати закладений у нього зміст. Перебування в одному інформаційному просторі, схожі типи виховання та культури дозволяють людям точніше розуміти один одного, але все ж таки між ними залишається досить суттєва прірва непорозуміння. В процесі комунікації відбувається кодування інформації у форму (вербальну чи невербальну), що відповідає ситуації. Після передачі інформації відбувається її декодування одержувачем у форму, яка є для нього найбільш прийнятною. У свідомості керівника намічена ціль розкривається в такому вигляді, в якому вона не розкривається ні в кого іншого. Таким чином, реалізація поставленого завдання відбувається не по тому сценарію, який від самого початку передбачався тим, хто ставив задачу, а по сценарію виконавця, який зрозумів цю задачу, виходячи зі своїх індивідуальних особливостей.

Яким же чином можна зменшити вплив на прийняття управлінського рішення проблеми, пов'язаної із народження смислу у свідомості людини, її розуміння та трансляції від людини до людини? Звісно ж однозначного рішення немає і бути не може, оскільки проблема дуже багатопланова, але підвищити ефективність постановки та реалізації управлінського рішення можливо завдяки врахування ряду аспектів.

По-перше, при прийнятті управлінського рішення керівник має бути відкритим для сприй-

няття нового, нестандартного ходу мислення, усвідомлювати, що будь яка проблема може бути розглянута, а, відтак, і вирішена більш ніж з одного боку, це дозволить йому подолати стереотипи та обмеження мислення, які нав'язані соціальним досвідом.

По-друге, при прийнятті управлінського рішення керівник має усвідомити наявність проблеми тлумачення та трансляції смислу, та розуміти, що не кожний отримувач інформації зможе декодувати її відповідно до смислу, закладеного від самого початку. Керівнику як відправнику інформації слід враховувати ряд чинників, які можуть впливати на трансляцію смислів, а саме: значення інформації для одержувача, перешкоди в засобах передачі інформації, тип комунікації (усна чи письмова, міжособова чи в команді, тощо), комунікативні зв'язки в організації (вертикальні та горизонтальні), неформальна комунікація (чутки) і т. д. Крім того, проблеми з інтерпретацією однієї й тієї самої інформації можуть виникнути у зв'язку з різним накопиченим досвідом та компетенціями у відправника та одержувача, що може призвести до викривленого сприйняття інформації. Однак, викривлення інформації може бути як ненавмисним (у зв'язку з труднощами у міжособовій комунікації), так і навмисним (в залежності від намірів відправника). Ефективним способом запобігання непорозумінням чи викривленню смислів, які передаються, може бути зворотній зв'язок. Безпосередня комунікація із підлеглими дозволить як налаштуватися на «одну хвилю» у розумінні тих або інших речей, так і коректувати невірно сприйняті завдання.

По-третє, керівник має створити наближену до себе робочу групу, яка б надавала своє бачення прийнятого керівником рішення, з метою усвідомлення проценту ірраціональності в останньому. Оскільки різні погляди, різні думки на цілі та завдання, що оформилися, дозволить побачити ситуацію з різних боків та частково відсторонитися від домінуючого впливу ірраціональних поглядів на прийняття управлінського рішення.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Керівнику доводиться стикатися із проблемами різного рівня складності. Бувають такі, які повністю піддаються контролю, мають передбачені результати, що легко прорахувати заздалегідь; бувають такі, які керовані, але простежуються непередбачувані параметри, що дещо ускладнюють процес контролю; є й такі проблеми, де в наявності велика кількість непередбачуваного, яке дуже ускладнює керованість ситуацією. Однак, у всіх ситуаціях, як визначених та простих, так і непередбачуваних та складних, зали-

шається один фактор, який важко піддається контролю та прорахунку, а саме людська ментальність. Скільки б одна людина не намагалася донести своє бачення ситуації до інших, завжди залишаться моменти, які будуть неоднозначні, нечіткі, по різному зрозумілі. Це пов'язано із багатоплановістю особистості, яка наповнює смислом оточуючу дійсність, інтерпретує сприйняте та транслює своє світобачення іншим. Люди усвідомлюють цю похибку у повсякденному спілкуванні, і хоча це й викликає певні труднощі, вони є такими, із якими можна миритися; а ось коли ситуація виходить на більш складний рівень соціальної комунікації, який тягне за собою важливі наслідки, то виникає потреба звести цю похибку до мінімуму. Управлінські рішення – це такі рішення, від яких залежить вектор розгортання ситуації, а відтак прорахунок можливих похибок, що впливають на результативність, є дуже важливим. Тому, проблеми смислу, його тлумачення та трансляції від особи до особи залишаються дуже актуальними, потребують подальшого вивчення та щільної уваги з боку дослідників.

Література

1. Аріелі Д. «Предбачувана ірраціональність. Приховані сили, що визначають наші рішення». К.: Альпіна паблішер, 2019. 316 с.
2. Горбачук В. М., Сирку А. А., Сулейманов С. Б. Ірраціональність і раціональність у прийнятті рішень. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2017. Вип. 2 (08), ч. 2. С. 132–136.
3. Lehrer J. How we decide. Houghton Mifflin Harcourt, New York, 2009. URL: <https://www.researchgate.net/Jonah+Lehrer-How+We+Decide-Houghton+Mifflin+Co+%282009%29.pdf> (дата звернення 12.12.2023).
4. Канеман Д. Мислення швидко й повільно. К.: Наш формат, 2017. 480 с.
5. Kahneman D., Tversky A. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. September 27, 1974. Vol. 185, Issue 4157. P. 1124–1131.
6. Нейман Дж.фон, Моргенштерн О. Теорія ігор і економічна поведінка. М.: Наука, 1970. 270 с.
7. Паскалова М. І. Зміст, значення, розуміння у комунікативному просторі. Гілея. Науковий вісник. 2019. 142 (№ 3). Ч. 2. С. 117–120.
8. Семенкова А. М. Джерела та сутність раціональності: Ретроспектива та перспектива. Гілея: науковий вісник. К.: «Видавництво «Гілея», 2020. Вип. 153 (№ 2). С. 365–368.
9. Stankova L. Management Decisions – Realizations and Assessment. *Trakia Journal of Sciences*. 2015. Vol. 13, Suppl. 1. P. 233–239.
10. Simon H. Rationality as Process and as Product of Thought. Richard T. Ely Lecture. *American Economic Review*. May 1978, Vol. 68, No. 2. P. 1–16.

Анотація

Паскалова М. І., Кіт Н. В. Управлінське рішення в світлі народження, розуміння та трансляції смислів. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу проблемних моментів, які виникають при прийнятті управлінських рішень, пов'язаних із феноменом народження смислу у свідомості людини, його розуміння та тлумачення. Автори звертають увагу на ті проблемні аспекти, які виникають на кожному етапі прийняття та реалізації управлінських рішень. Розглядають питання, пов'язані із народженням смислу у свідомості керівника, наповненням цим смислом оточуючої дійсності, що в решті решт стає вирішальним для постановки цілей при прийнятті управлінського рішення. Наголошується на тому аспекті, що, роблячи вибір цілей, засобів та способів дії, керівнику здається, що він виходить виключно зі своєї власної волі та властивостей об'єктів дійсності, з якими маємо справу, проте це не зовсім так. Його дії, сприйняття тих або інших ситуацій багато у чому обумовлені соціальними нормативами системи, традиціями, історичним досвідом тощо. А відтак, заздалегідь закладений у свідомість смисл про об'єкт або ситуацію може суттєво обмежити управління при постановці цілей. Роздуми над раціональним і ірраціональним у свідомості керівника приводять до висновків, що багато прийнятих управлінських рішень продиктовані не нагальною необхідністю або чітким розрахунком, а мотивами, які навіть не усвідомлюються автором цих рішень. Ще автори статті приходять до висновку, що неоднозначне тлумачення смислу керівником та виконавцями може привести до нереалізованості управлінського рішення. Оскільки реалізація поставленого завдання відбувається не по тому сценарію, який від самого початку передбачався тим, хто ставив задачу, а по сценарію виконавця, який зрозумів цю задачу, виходячи зі своїх індивідуальних особливостей. До того ж робляться припущення стосовно того, яким чином можна зменшити вплив на прийняття управлінського рішення проблем, пов'язаних із народженням смислу у свідомості людини, його розуміння та трансляції від людини до людини.

Ключові слова: управлінське рішення, смисл, народження смислу, розуміння смислу, трансляція смислу.

Summary

Paskalova M. I., Kit N. V. Management decision in the view of bearing, understanding and transferring the senses. – Article.

The article deals with the analyses of the issues that occur while making management decisions connected with the phenomenon of bearing the sense in the human consciousness, understanding it and interpreting. The authors take notice of those problem aspects that occur at every stage of making and implementing management decisions. They examine the issues that are connected with bearing the sense in a leader's consciousness, filling the surroundings with this sense that in the end becomes crucial for stating the aims when coming to a management decision. They emphasize that, choosing the aims, means and ways of operating, a leader believes he acts exclusively according to his own will and features of the objects of reality he deals with, but it isn't so. His actions, as well as his perception of different situations depend a lot on the social standards of the system, traditions, historical experience, etc. Therefore, the sense of an object or situation put into the consciousness in advance may considerably restrict a manager in stating the aims. Reflection on rational and irrational in a leader's consciousness comes to the conclusion that many management decisions are not made due to emergency or accurate calculation, but are dictated by the motives that are not even realized by the author of these decisions. Moreover, the authors of the article conclude that ambiguous interpretation of the sense by a leader and executors may not result in the implementation of the management decision. Since the stated task is not performed according to the scenario envisaged initially by the author, but according to the scenario of the executor who understood this task due to his individual features. In addition, the authors assume how the impact can be reduced on making management decisions of the problems connected with bearing the sense in the human consciousness, understanding it and transferring it from human to human.

Key words: management decision, sense, bearing the sense, understanding the sense, transferring the sense.

УДК 316.329.1/.6:004]:172.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.11>**Л. А. Усанова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2346-9122>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка***І. В. Усанов**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5665-9459>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету*

ПОЛІТИКА МЕРЕЖЕВИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Постановка проблеми. Ми живемо сьогодні у надзвичайно інтенсивному подієвому потоці, де в глобальному процесі відлунюють локальні проблеми, а локальні ситуації потребують глобальних зусиль для свого вирішення. Ми знаходимось в історичній точці біфуркації, де події російсько – української війни не тільки проявили масштабність існуючих суперечностей чи протиріч державного, міждержавного чи глобального характеру, але й висвітили приховані лінії соціальної конфліктності як українського суспільства, так і донедавна безпечного європейського.

Світові соціальні трансформації і парадигмальні світоглядні зрушення, викликані війною, виявили односторонність поширених теоретичних моделей, які працюють в логіці лінійності, ієрархічності та універсалізму. Але унікальність і непередбачуваність подій, які ми сьогодні спостерігаємо чи творимо власними діями скасовують цю логіку детермінізму, гібридність подій потребує і «гібридності» мислення, оксюмори лінійного мислення «стабільна нестабільність» стають концептами логіки парадоксу і нелінійності. Серед прикладів – процеси соціальної мобільності, які переважно сприймаються якщо не як загроза стабільності, то чинник конфліктності. Але в контексті сучасних подій вона стає інструментом не тільки соціальної адаптації, але й виживання як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Події з 24 лютого 2022 року не лише зруйнували звичний спосіб життя, але й виявили невідповідність пануючих схем мислення. Стало очевидно, що суспільні трансформації в своїй безкінечній різноманітності вимагають вироблення певних концептуальних моделей осмислення динаміки соціальних процесів та їх структур, суспільних взаємодій і форм їх організації, оскільки, співставлення старих теоретичних моделей з новою дійсністю породжує більше запитань, ніж прояснює проблему.

Для аналізу динамічних нелінійних процесів виділяють ряд теоретичних конструкцій, зокрема, серед них ідеї віртуалізації соціальної реальності, синергетики порядку і хаосу, а також мережовості як структурної організації сучасного соціального простору та моделі його розгортання. Ці проблеми розглядається в роботах П. Бурдьє, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, М. Кастельса, Е. Тоффлера та ін.

Функціонування мережевого суспільства передбачає, в першу чергу, зміну парадигми суспільних відносин, соціальної взаємодії та системи управління. За загальним визначенням, мережеве суспільство ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в ньому відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі. За характеристикою іспанського соціолога М. Кастельса, визначаючи роль у формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації мережевого типу на зразок Інтернету. Особливістю сучасного соціального простору, на думку М. Кастельса, є його здатність до переструктурування (реконфігурації) і переформатування, що відображає специфіку інформаційного суспільства, як суспільства постійних змін. А більшість процесів, які відбуваються в ньому, характеризують дві взаємодоповнюючі й протилежні тенденції одночасно: глобалізація й фрагментація. Таким чином, головна відмінність мережевої логіки соціальних систем і відносин полягає у відсутності звичної централізації та традиційної ієрархічності. В динамічній структурі мережі кожна людина може бути її центром і включатися в будь-який ланцюжок взаємодії.

Теоретично близькими концептами до принципу мережовості є поняття – метафора Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі «ризому» та поняття «габітус» П. Бурдьє. У самому широкому сенсі «ризом» характеризує світ, в якому відсутні централізація, упорядкованість та симетрія, що протиставляється централізованим, ієрархізованим і закритим системам [2, с. 136]. Або множинність протиставляється єдності.

Мережевість соціального поля, де подія в одному місці поля миттєво змінює ситуацію в усіх інших місцях П. Бурдьє називає «габітус». Габітус – місце в сплетінні різновимірних мереж, яке потенційно може зайняти кожен. П. Бурдьє доводить, що «соціальні поля-мережі пронизують один одного і різноспрямовано охоплюють соціальну реальність. Їх неможливо контролювати, але здатність бачити рішуче змінює оптику соціолога [2, с. 137].

Метою статті є аналіз теоретичних моделей осмислення соціальних змін в їх глобальному і локальному вимірах та мережевість як принцип сучасної соціальної динаміки з її нелінійністю і парадоксальністю. Модельна аналітика має показати позитивні та негативні наслідки симбіозу ієрархії та мережі в контексті державотворення.

Виклад основного матеріалу. На відміну від традиційних типів соціальної взаємодії та жорсткої диференціації соціального простору на центр і периферію, сучасна організація є надзвичайно гнучкою і динамічною, що дозволяє індивіду, використовуючи власні можливості, включатися в процес комунікації. Така особлива соціальна взаємодія руйнує стандартизовану картину світу і дозволяє людині побачити різноманітність форм соціальної організації, їх обумовленість різного роду чинниками – від економічних і політичних до культурних і світоглядно-етичних. Домінування різноманітності над одноманітністю породжують поліваріативність соціального та індивідуального буття. Ідея мозаїчності закладена в самих основах мережевого суспільства, і саме вона визначає розвиток і суспільства, і людини.

Мережева організація соціального простору розкриває співвідношення усталеного і незмінного з динамічним і нестабільним. Стійкі стани системи визначаються різноманітними біфуркаційними траєкторіями, які створюють можливість для варіативного, полілінійного історичного поступу. Динаміка соціальних систем включає частку невизначеності, періоди хаотичних реакцій на непередбачувані події. Різного роду кризові процеси (спричинені зовнішніми чи внутрішніми обставинами) задають точку біфуркації (віяло можливостей), яку кожне суспільство реалізовує/не реалізовує виходячи з власних можливостей, зумовлених набором різноманітних чинників.

Складність і парадоксальність таких історичних ситуацій актуалізує дослідження загальних закономірностей соціальної самоорганізації, тобто взаємовідношення соціального порядку і хаосу. Цілісне розуміння соціальних процесів, стратегічне бачення тенденцій передбачає усвідомлення зростання темпів змін соціальних, політичних та економічних процесів, які часто мають непередбачуваний характер і викликані «збігом обставин».

Непрогнозованість і варіативність стає сутнісною рисою сучасного світу, тому короткотривалість планування (чи взагалі його відсутність), світоглядна обмеженість, виправдана «витоками» і традицією є загрозливою для виживання суспільства. Нелінійність сьогодні проявляється в тому, що малі за своїм масштабом події можуть викликати значні наслідки, а кризові ситуації спонукати до соціальної активності і вибудови нових форм соціальної взаємодії. В сьогоднішній нашій ситуації військових подій традиційна дихотомія локальне/глобальне, національне/європейське (світове) не тільки не працює, але й обумовлює спрощений теоретичний підхід. Суспільство перестає бути монолітним, за словами Е. Тоффлера, сьогодні формується «конфігуративне суспільство, в якому тисячі меншин, багато з яких тимчасові, утворюють нові моделі взаємодії», а владна вертикаль розмивається множиною форм економічної, культурної, громадянської активності, здатних до самоорганізації і самоуправління мережевих форм. Україна здивувала світ своєю здатністю до самоорганізації, винайдення архітектури відповідальної соціальної активності.

Якщо звернутись до передісторії, то розгортається наступна картина. До середини ХХ ст. бюрократична модель державного управління переживає свій "золотий вік" і ніхто не ставить під сумнів її ефективність, не розглядаються альтернативні способи організації, бо вона дійсно має безумовні переваги: закріплення чіткого обсягу повноважень і сфери компетенції, прозора система підзвітності, що ґрунтується на ієрархічній залежності, дотримання чітких інструкцій. Останні ж десятиліття, а особливо в часи випробувань спочатку пандемією, а потім і війною бюрократична модель управління виявляє проблеми, пов'язані з нездатністю функціонерів ухвалювати швидкі ефективні рішення, ризикувати, пропонувати інноваційні методи роботи. Пристосування до правил системи, принцип старшинства, примат процедур, а не результатів, визначають застарілі організаційні зусилля, що суттєво ускладнюють досягнення цілей і здатність відповідати на нові виклики гібридних ситуацій.

По суті, бюрократія ефективна в стабільних, передбачуваних умовах, але якщо на державну систему здійснюється поступова і планомірна експансія не добросусідської країни із антагоністичною ідеологією, то ці механізми перестають працювати. Бюрократія підходить для виконання чітких вказівок і не підходить для нестандартних видів діяльності, пов'язаних із творчістю, інноваційними змінами. Тож, для розв'язання деяких завдань модель «влада без ієрархії» виявляється більш перспективною, вважаючи горизонтальні контакти ефективнішими, ніж вертикальні взаємодії, через що і виникають характерні очевидні

крайнощі: демонізація бюрократії, перебільшення її сили і повне ігнорування її суспільного значення. Агресія стосовно бюрократії переростає у недовіру та агресію проти всіх державних організацій, замість того, щоб розглядати конкретні проблемні зони цих організацій і докладати зусиль для їхнього вирішення. За цих обставин ідеологічно набирає своєї популярності концепція політичних мереж, тим більше, що демократичне правління не може бути повною мірою реалізоване через формалізовані процедури та інститути [3].

Мережева організація державного управління орієнтована на синергетичну взаємодію, що актуалізує місцеве самоврядування, неформальні підходи, вироблення нового мотиваційного інструментарію співробітництва, а не наказового домінування і примусу, формування практик узгодження інтересів та різних позицій, що передбачає існування кількох центрів прийняття рішень і горизонтальну взаємодію.

Модерний ідеал свободи і рівності усіх перед законом походив із середньовічного самоусвідомлення рівності усіх перед абсолютом і переносився у сферу природного існування людини та суспільства задля здатності проявити себе, свої природні таланти, безкінечно різноманітні здібності. Власне, право на існування у світі давала любов Бога, а отже воно має бути забезпечене природним правовим захистом. Але після того, як Ніцше констатував, що ми вбили бога, його місце спочатку посідає суспільство зі своєю природною ідентичністю і своїми міфологічними та ідеологічними методами самореалізації, а з часом і атомарний суспільний індивід зі своєю суверенною ідентичністю та притаманним способом існування. Ще від Т. Гоббса суверен не є суб'єктом суспільного договору, а ось порушення його суверенності є порушенням суспільного договору. І тут відбувається симулятивна підміна захисту природних прав потенційно даної особистості на захист актуальної ідентичності суверенного індивіда. Гібридна абсолютизація індивіда бере його у статичній звершеності та самототожності, йому немає про що домовлятися з іншими, його природна ситуація і досвід існування автентичний і своєрідний, має власну безкінечну цінність, а отже і немає ніяких підстав для пошуку спільних позицій, немає спільної мови, якою можливо обговорювати спільну картину світу, а тому як узгоджена вона неможлива принципово.

У суспільному масштабі, якщо комуністичне суспільство прагнуло увесь світ перетворити на безкласове суспільство, або фашистська версія історії прагнула тотальності, то був порив, була мета і було здійснення. А коли усі країни межують одна з одною, а «Росія межує з Богом», то тут проста констатація вічної та незмінної, виключної безвідносності, що не підлягає не тільки обгово-

ренню, але й розумінню, просто рахуйтеся з нами, а ми вас просто не бачимо, як і ви не можете нас зрозуміти. І мережа сягає своєї межі, коли динаміка існування здійснюється через самозаміщення у самовідміні.

Якщо модерна традиція захищає прогресистський проект людини, то постмодерна традиція пропонує уже ідеалізовані, а отже замкнені у власній системі цінностей концепти сталої ідентичності урівняні між собою у мережах горизонтального існування. Умова мережевої рівності ґрунтується на комунікативних зв'язках автономних вузлових позицій, але раптом відкривається та обставина, що відносини стають токсичні та нав'язливі, або ж прагнуть пов'язати усіх у рівну нерівність, тому що є особливе положення однієї, яка претендує на вузлову его-позицію виключності.

У мережу рівноправних акторів, включених у комунікативний обмін, у вузлові позиції установлених історичних форм, входить вірус розв'язної позаісторичної виключності. Замість паритетності він пропонує незрівнянність, замість пізнання себе через відносини з іншим – безвідносна самототожність та відміна всякої інакшості. Рівність породжується із однаковості перед небуттям, що живе в основі будь-якої суб'єктності як можливість. Розгортається самовідмінний спосіб ідентичності через імплізію і пропонується як альтернатива прогресизму, з його еволюціонізмом за межі природності у технологіях самоствердження штучної ідентичності. Анатолій Амелін, директор економічних програм Ukrainian Institute for the Future у блозі NV доходить висновку, що «ми маємо сьогодні кризу західної ліберальної системи як ідеології. Світ зрозумів, що демократія не дорівнює економічному процвітання, економічному зростанню та благополуччю. Є запит на нові моделі» [1].

А нова архітектура соціального устрою вимагає перегляду симбіозу антагоністичних моделей вертикальної ієрархічної системи і горизонтальної мережі [5]. Першочергово це стосується ідеологічних побудов, що задають як форми владних конструктів, так і варіативні типи ідентичності. Взаємопроникнення системи та мережі типологічно систематизоване у чотирьох гіпотезах, які характеризують міру та пріоритетну домінанту однієї, або іншої, в залежності від обставин: несумісність, взаємодоповнюваність, перехідність або інструментальність. А кожну з цих гіпотез описано за п'ятьма характеристиками, необхідними для порівняння: погляд на демократію, роль обраних політиків, погляд на процес прийняття рішень та підзвітність [8]. Або ж можна схематизувати: напруга між суспільним та індивідуальним полюсом забезпечена функціональною формою, або ж ще коротше – соціальна та індивідуальна ідентичність у взаємообумовленості.

За словами Ф. Фукуями, «сьогодні політика менше всього визначається економічними чи ідеологічними проблемами, а більше – питаннями ідентичності... Політика ідентичності стала головною концепцією, яка пояснює багато чого з того, що відбувається в глобальних справах». Аналізуючи політику ідентичності ліберальних демократій він зазначає, що «в рамках ідеологічного спектру політика ідентичності стала об'єктивом, через який в теперішній час бачиться більшість соціальних проблем» [6].

Нелінійна динаміка систем в умовах нерівноваги вимагає пластичності, адаптаційної здатності, готовності діяти не стандартно в нестандартній ситуації. Це характеристики розвинутої соціальної системи як на макрорівні, так і на рівні окремої соціальної спільноти чи громадянина. Здатність системи до самоорганізації, яка відбувається одночасно у соціальному, культурному, психологічному вимірах, де людина постає активним елементом такої системи, її розвиток стає маркером суспільного поступу (чи його відсутності). Соціальна активність у своїх різних формах допомагає виробити інструменти для вирішення соціальних суперечностей (між націоналізмом і лібералізмом і глобалізмом; між процесами глобалізації та процесами самоідентичності; між соціальною структурою з її стабільністю і функціоналізмом та мережевою соціальною системою з її неформальністю і динамічністю) і перетворити їх з проблеми на точку біфуркації і пошуку альтернатив соціальної взаємодії та консолідації суспільства.

Тому утвердження громадянського суспільства передбачає різносторонню інтеграцію груп і спільнот у більш масштабні соціальні ланцюжки. За висновком Ф. Фукуями, «демократіям необхідно просувати те, що політологи називають «кредовими національними ідентичностями», які вибудовуються не навколо загальних (спільних) особистісних характеристик, живого досвіду, історичних зв'язків чи релігійних переконань, а швидше навколо основних цінностей і переконань. Ідея полягає в тому, щоб спонукати громадян ототожнювати себе із засадничими ідеалами своїх держав...» [6].

Серед висновків аналізу нашої соціальної реальності можна виділити тезу про соціальну консолідацію як ключовий аксіологічний здобуток української нації, яка проявляється не в пасивній співучасті та емпатії, а в діяльній мережевій співпраці на єдину мету в єдиних почуттях. Народна душа перестала бути абстрактним поняттям, а зрозумілим і самоочевидним фактом, що усіх зробив близькими і знайомими. Стали прозорими міжособистісні бар'єри і стали досяжними відстані між людьми, зникла кривизна смислового простору і порозуміння. Це при тому, що світ

не став простішим чи однозначним, просто усе стало відбуватися за межею складності – у людському і більш ніж людському вимірі. З'явилося відчуття, що у світ входить дещо нове тут і зараз, і кожен хоче долучитися до здійснення його присутності. За межею усталеного життя існує можливість, як відкрита метасистемна ймовірність неймовірного. Не так давно Насім Талеб написав «Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті», як про можливість неймовірних звичайних речей. Свою роботу він розпочав зі слів: «вітер гасить свічку і розпалює багаття» – ця метафора пояснює і нашу теперішню антикрихкість: «Деяким речам шок іде на користь; вони розквітають і розвиваються, стикнувшись із ним. ... Антикрихкість – не те саме, що гнучкість чи міцність. Гнучке витримує удар і лишається таким самим; антикрихкому ж удар йде на користь, воно стає кращим» [4, с. 9]. Логіці детермінізму не зрозумілий оксюморон «антикрихкість у військовий час», який відображає «волю до опору» (яку не взяли до уваги, за їх словами, американські військові аналітики при прогнозуванні можливих подій), але саме яка робить можливим протистояння і здійснення надзвичайного.

Висновки. Децентрований мережевий світ неформальних громадянських площ, за метафорою Ніла Фергюсона, зійшовся у протистоянні з централізованою владною ієрархією світу вежі. Один прогресистськи орієнтований на майбутнє в безкінечності потенційних можливостей, а інший сповідує реакційне вкорінення у минулому і безоглядно несеться вперед, дивлячись у дзеркало заднього виду. На розриві цих динамік, порушуючи пануючу системність організації життя і алгоритми їх осмислення і трактування, у нашій державі народжуються нові, метасистемні форми досвіду громадського та інституційного життя, національного та глобального співіснування.

Соціально мережеві структури хоча й показали консолідуючу ефективність з інституційними ієрархіями, координаційну здатність горизонтальних відносин, підвищення якості прийняття рішень, але разом з тим, ефективність ізолюючу, скоординовану на виключне існування і взаємопов'язану приреченість на самознищення і безперервне спустошення. Як будь який інструментальний засіб, в залежності від політичного вибору, мережі продукують ідентичність відповідну до власних ієрархій.

Література

1. Амелін А. Путін відкрив вікно Овертона. Які процеси чекають на Україну та світ 2024. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/2024-rik-prognoz-amelin-rozpoviv-koli-ukrajinu-zmusyat-do-peregovoriv-iz-rf-50379732.html>

2. Коновал В.О. Мережеві технології у сучасних умовах суспільного розвитку: філософські концепції. *Інвестиції: практика та досвід. Державне управління*. 2019. № 2. С. 134-139.

3. Савойська С. В. Етапи формування концепту «політична мережа». URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/10537/10446>

4. Талєб Н. Н. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті / пер. з англ. Микола Климчук. Київ: Наш формат. 2018. 398 с. URL: <https://kniga.biz.ua/pdf/7801-Antycryhkyst.pdf>

5. Усанов І.В. Система і мережа: зміна технологій управління. *Філософські обрії*. К. – Полтава, 2017. № 38. С. 61-70. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8977/1/8.pdf>

6. Фукуяма Ф. Проти політики ідентичності. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2019. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/fukuyama-proty-polityky-identychnosti.htm>

7. Castells M. The Power of Identity // The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell (1997) (second edition, 2004). 537 p.

8. Klijn Erik-Hans. Democracy and Governance Networks: compatible or not? Four Conjectures and their Implications for Theory and Practice. 2005. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2007.00662.x>

Анотація

Усанова Л. А., Усанов І. В. Політика мережевої ідентичності. – Стаття.

У статті розглядаються сучасні соціальні та світоглядні трансформації, які виявляють односторонність усталеної логіки лінійності, ієрархічності та універсалізму соціальної організації та алгоритмів мислення. Суспільні перетворення у своїй безкінечній різноманітності вимагають вироблення певних концептуальних моделей осмислення динаміки соціальних процесів та їх структур, суспільних взаємодій і форм їх організації, оскільки, співставлення старих теоретичних моделей з новою дійсністю породжує більше запитань, ніж прояснює проблему.

Аналізується концепт «мережа» та мережевість як принцип організації сучасного соціального простору та модель його розгортання. Мережева структура розкриває співвідношення усталеного і незмінного з динамічним і нестабільним, де стани системи визначаються різноманітними біфуркаційними траєкторіями, які створюють варіативні можливості. Визначається відмінність мережевої логіки соціальних відносин, що проявляється у відсутності звичної централізації, у розгортанні горизонтальних зв'язків, де кожна людина може бути її центром і включатися в будь-який ланцюжок взаємодії, спричиняючи руйнування стандартизованої картини світу і відкриває різноманітність форм соціальної організації.

Мережева організація управління актуалізує процеси децентралізації, неформальних підходів, вироблення нового мотиваційного інструментарію співробітництва та практик узгодження інтересів та різних позицій. Розглядається співвідношення системи та мережі, їх взаємопроникнення, зокрема, в контексті соціальної та індивідуальної ідентичності та їх взаємобумовленості. Також проаналізовано як мережа може породжувати процес імплзії. Причиною цього стає вибір політичної еліти власних вузьких інтересів.

Ключові слова: мережеве суспільство, система, соціальна динаміка, політика ідентичності, імплзії.

Summary

Usanova L. A., Usanov I. V. The Politics of Network Identity. – Article.

The article deals with modern social and ideological transformations that reveal the one-sidedness of the established logic of linearity, hierarchy and universalism of social organization and thinking algorithms. Social transformations require the development of conceptual models, understanding of the dynamics of social processes and their structures, social interactions and forms of their organization.

The article analyzes the concept of "network" as a principle of organization of modern social space and a model of its horizontal deployment. The network structure reveals the correlation between the unchanging and the dynamic. The peculiarity of the network logic of social relations is determined. It is manifested in the absence of the usual centralization and in the development of horizontal ties. Now every person can be its center and be included in any chain of interaction. New relations lead to the destruction of the standardized picture of the world and open up various forms of social organization.

The networked organization of management actualizes the processes of decentralization, informal approaches, development of new motivational tools for cooperation and practices of reconciling interests and different positions. The author examines the relationship between the system and the network, their interpenetration, in particular, in the context of social and individual identity and their interdependence. Social network structures have demonstrated the effectiveness of consolidation with institutional hierarchies, the coordination ability of horizontal relations, and the improvement of decision-making, but at the same time have deepened the possibilities of isolation, exclusivity of existence, and interconnected consent to self-destruction and continuous devastation. The author also analyzes how the network can generate the process of implosion. The reason for this is the choice of the political elite to pursue their own narrow interests.

Key words: network society, system, social dynamics, identity politics, implosion.

УДК 316.61-044.922

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.12>**Н. В. Шахун**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2761-9965>

кандидат філософських наук, доцент,

зав. кафедри філософії і суспільних наук

Національного університету «Чернігівська політехніка»

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Останні десятиліття XX-го – перші десятиліття XXI-го століть позначені докорінною трансформацією демографічних, соціально-економічних, політичних, екологічних, духовних параметрів розвитку світу, зміною способів людської взаємодії, спілкування та життєдіяльності. Тенденції суспільних трансформацій «доби непевності» (З. Бауман), «суспільства ризику» (У. Бек), «нестримного світу» (Е. Гіденс), докладно проаналізовані у згаданих вище та інших теоретиків глобального суспільства, актуалізували необхідність переосмислення соціокультурних засад буття людини у мінливому та непевному світі.

Війна росії проти України, розпочата в 2014 році, разом із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року, спонукала до радикального філософського переосмислення гуманістично-ціннісних орієнтацій особистості, стратегій суспільного поступу та ролі культуротворення в цивілізаційно-трансформаційних процесах. До глобальних світових загроз, вказаних вищезгаданими авторами, для українців додалась ще одна – необхідність виживання в умовах війни та пошуку особистісних і суспільних орієнтирів та ресурсів життєстійкості й відновлення.

Процес пошуку відповідей на новий глобальний виклик виявився неочікуваним, набагато більш складним ніж той, який ініціювало світове інтелектуальне співтовариство, обговорюючи світові глобальні загрози до війни в Україні. Очевидним став той факт, що після жорстокої російської агресії, антигуманізму імперської ідеології країни-агресорки, нівелювання нею норм міжнародного права та гуманістично-ціннісних орієнтацій цивілізованого світу до попередніх суспільних реалій, форм спілкування, культурного самовираження людини немає вороття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Довкола проблеми сутності та характерних рис культури зосередились пошуки таких західноєвропейських філософів, як В. Дільтей, Г. Зіммель, Г. Ріккерт, А. Тойнбі, Й. Хейзінга, В. Франкл, Е. Фромм, А. Швейцер та ін.

Соціокультурні аспекти суспільних трансформацій досліджували такі сучасні вітчизняні науковці, як В. Андрущенко, Л. Губерський, О. Добровольська, С. Кримський, М. Михальченко, В. Табачковський, З. Самчук, Ю. Савельєв, Н. Хамітов, Г. Шалашенко, В. Шевченко та ін.

Плідні філософські спроби аналізу природи культури та її значення в суспільстві здійснили українські мислителі – Г. Сковорода, Т. Прокопович, П. Юркевич, М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Винниченко, І. Франко, В. Липинський та ін., які розкривали її потенціал як рушійної сили суспільного поступу. Разом з тим, соціокультурні виміри сучасних суспільних трансформацій потребують дослідницької уваги як з позицій науково-теоретичної значущості питання, так і в аспекті визначення практичних стратегій суспільного поступу України.

Мета статті полягає у розкритті ролі культури в сучасних суспільних трансформаціях. Відтак, досягнення дослідницької мети уможливорює вирішення таких завдань: визначити ключові теоретико-методологічні підходи до тлумачення культури, здійснити теоретичний аналіз культури як особливої сфери національного буття народу, дати характеристику сучасних тенденцій суспільних перетворень та окреслити потенціал культури як чинника поступу українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Соціокультурні виміри суспільних трансформацій привертати увагу як західноєвропейських, так і вітчизняних мислителів. Причому, як було обґрунтовано авторкою в одній з публікацій [17], ключовою тенденцією осмислення суспільних перетворень в українській філософській думці було урахування культуротворчої традиції, усвідомлення унікальності й самобутності кожного народу. В контексті соціокультурного плюралізму, яскраво вираженого в українській філософії з XIX ст., суспільні перетворення – це «мандри» (запозичення) здобутків культури, що переходять від народу до народу, тобто «співбуття, «мозаїка» різноманітних культур, кожна з яких виражає унікальний спосіб життя певного народу» [17, с. 115]

Зокрема, у працях М. Максимовича проводиться ідея впливу соціокультурних і ментальних особливостей народу на його поступ та місце серед інших спільнот світу. Вчений аналізує поняття «український дух» і пов'язує його з поєднанням первісних способів життя народу – вершницького, пастушого і землеробського [10, с. 9]. Суспільний поступ М. Максимович трактує в контексті плюралізму та поліцентризму, причому його основою визнає внутрішнє багатство народної культури.

М. Грушевський розглядає культуру підвалиною соціальної єдності, адже завдяки вивчення традицій свого народу відбувається рецепція культурних надбань попередніх поколінь. Найхарактернішою рисою єдності людей вчений називає культурну традицію, яка й забезпечує цілісність людської спільноти, зв'язок між поколіннями та утворює основу націєтворення. «Український народ, особний народ, з своєю особною мовою, історією, письменством і культурою... Ми пройшли свою путь великої боротьби за волю і рівність, котрої не знали інші «народності руські». В ній ми остаточно сформувалися в український народ, а теперішні події закінчують його перетворення в українську націю» – писав вчений у своїй праці «Хто такі українці і чого вони хочуть» [6, с. 112].

Осягнення соціокультурного виміру суспільних перетворень неможливе без урахування основних західноєвропейських та вітчизняних підходів до усвідомлення природи культури та особливостей її трансформації на сучасному етапі суспільного поступу. Отож, для дослідження потенціалу культури в умовах глобалізації та складних процесів національного культуротворення в українському суспільстві, слід звернутися до аналізу концепту «культура» та виокремити основні теоретико-методологічні підходи до його тлумачення.

Досліджуючи різночитання терміну культура (від лат. *culture* – «обробіток»), виявляємо багатоманіття підходів до його інтерпретації. Загальновідомо, що давньоримська традиція трактувала це поняття як «обробіток», «культивування», «штучність» та вживала на противагу «натурі», «природі», «дикості». Завдяки зусиллям Цицерона, культурою почали називати «освіченість», «виховання», а згодом – людську діяльність, спрямовану на «олюднення» природного світу.

Аналіз численних пояснювальних схем та світоглядно-методологічних уявлень, представлених у зарубіжній та вітчизняній гуманітарній думці, дозволяє виокремити декілька основних підходів до усвідомлення природи культури: аксіологічний, діяльнісний, знаково-семантичний, психологічний, ігровий, матеріалістичний, органіцистський, стихійно-повсякденний і філософсько-антропоцентричний.

Ці підходи задавали у продовжують задавати кут бачення багатьох суспільних процесів, відтак, заслуговують на докладніший розгляд у ракурсі тематики нашого дослідження.

1) *Аксіологічний підхід* до осягнення сутності культури представлений у роботах Е. Фромма, В. Франкла, А. Швейцера, Г. Ріккєрта, В. Дільтея та ін. В його контексті культура розглядається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною в процесі суспільно-історичної діяльності. Цінності виконують роль своєрідних дороговказів як у суспільному поступі, так і в особистісній та професійній реалізації індивіда. В умовах різних життєвих обставин, цінності зазнають трансформації, обумовлюючи тим самим перемену не лише світогляду особистості, але й характеру суспільної динаміки.

2) *Діяльнісний підхід* (М. Каган та ін.) трактує культуру як людський спосіб діяльності, тобто результат пошуково-перетворювальної діяльності людей, яка спрямована на вдосконалення вже існуючого, а також пошук і відкриття нового. В такому аспекті артикулюється тісний зв'язок культури з творчістю – діяльністю, завдяки якій створюється щось унікальне, оригінальне, продукуються нові ідеї та натхненно втілюються у життя. Зокрема, розвиваючи діяльнісний підхід до культури, німецький вчений К. Бюхер висунув трудову теорію культури, вважаючи, що вона народжується спільною працею.

3) *Знаково-семантичний підхід* (Е. Кассіер, Ю. Лотман, К. Леві-Строс) акцентує знакову природу культури як світ смислів і значень, що виражає духовно-означене в матеріально-предметному. Так, Е. Кассіер розглядає культуру як світ людини, а мову символів як універсальну мову культури [12, с. 113].

В центр уваги представників цього підходу виходить проблема соціокультурного коду – тексту, причому під останнім розуміється і художній твір, і звичай, і будь-який витвір культури. На думку Дж. Фіске, культурний код, як система знаків, властива певній культурі, виконує функцію «генерації та циркулювання смислів у цій культурі та для цієї культури» [2, с. 4]. Більше того, як переконливо доводить Дж. Александер у праці «Дискурс американського громадянського суспільства» [2], створені у культурному полі смисли мають значний суспільно-політичний вплив, позаяк виступають фактором розподілу ресурсів і влади у соціумі та обумовлюють тип політичної культури та характер громадянського життя кожного народу.

4) *Психологічний підхід* розглядає культуру як сублімацію, тобто заміну сексуально-біологічних інстинктів створення різних предметів і творів мистецтва, які символізують бажаний, але недоступний об'єкт потягу. Така інтерпретація куль-

тури наявна у творах австрійського психіатра З. Фрейда, на думку якого, культура – створення житла, одягу, мистецтв – врятувала людство від розчинення у тваринному світі.

5) *Матеріалістичний підхід*. В його контексті (Г. Плеханов, К. Маркс) культура виявляє свою штучну природу. Тобто культура – це штучний, соціальний світ; все, що створене людиною, на відміну всього того, що створене природою. Таке розуміння було тривалий час поширене на пострадянському просторі, в умовах панування марксистсько-ленінської філософії і почало здавати свої позиції в наш час. Марксистки вбачали в культурі ідеологічну надбудову над економічним життям суспільства, вважаючи, що в культурі у прихованому вигляді постійно кипить боротьба інтересів різних класових угруповань.

6) *Органіцистський підхід*. З позицій цього підходу сутність культури окреслюється такими поняттями, як «регуляція», «саморегуляція», «культурний зв'язок», а культуротворення розглядається як важлива функція соціального організму. Культура, таким чином, постає як багатовимірний феномен – цінності, норми, чесноти, міфи, табу, що впорядковують позиції, ставлення, мислення й поведінку людини, тобто утворюють основу її ідентитету [4, с. 181-183].

7) *Ігровий підхід*. Його прихильники вважають, що культура виникла як гра в результаті еволюції людини. Так, Й. Й. Гейзінга у своїй роботі «*Homo Ludens*» доводить, що будь-який витвір духу, що стає традицією, є грою. Гра орієнтується на сферу духовності, вона «передається далі, стає традицією» [5, с. 16-17].

8) *Повсякденний (буденний) підхід*. Враховуючи те, що «повсякденність – швидше діяльна характеристика, що включає діяльність, мислення, цілепокладання, ілюзії і фантазії, які виникають тут і зараз в цьому суспільстві [11, с. 81], на рівні повсякденної свідомості культура ототожнюється з мистецтвом, музикою, театром, літературою, освітою і вихованням.

9) *Філософсько-антропологічний підхід* сформувався завдяки зусиллям українських мислителів минулих століть і розроблявся сучасними вітчизняними філософами (В. Шинкарук, А. Яценко, С. Кримський, В. Шевченко та ін.). Цей підхід до розуміння культури підкреслює принципову антропоцентричність світу культури. В його контексті культура розглядається як результат і спосіб зв'язку людини з дійсністю, перенесення цінностей сучасності в буття людини, утвердження людини та прояв її сутнісних сил.

Варто підкреслити, що антропомірне тлумачення культури закорінене у вітчизняній філософській традиції. Український філософ Володимир Шевченко підкреслював, що «художність – це давньоукраїнський аналог латинського слова

«культура» або «артистизм» з акцентом на те, що «створене» буває гірше або «худіше» за оригінал, за «те саме», що існує в дійсності» [18, с. 117].

Культура, отже, антропомірна, оскільки саме людина наділена здібністю до «художеств», тобто культуротворчими здібностями. Це означає, що людина творить культуру, тобто здійснює діяльність, пройняту елементами нового, вдосконалення, збагачення, розвитку. Культуротворення, отже, – це й соціальний процес в результаті якого група людей створює щось нове, що слугує рушійною силою розвитку суспільства.

Вищезазначене дозволяє зробити висновки про те, що усвідомлення природи культури з позицій ціннісного, діяльнісного, ігрового, знаково-семантичного, психологічного, матеріалістичного, органіцистського, стихійно-повсякденного, філософсько-антропологічного підходів має свою специфіку. Водночас, на наш погляд, значний методологічний потенціал у справі репрезентації духовного виміру буття суспільства має філософсько-антропологічний підхід, який властивий українській світоглядній традиції і розглядає культуру як поле духовної самореалізації особистості, здійснення індивідуальних свобод людини й основу соціальної інтеграції та самоорганізації.

Культура – це підстава генетичної тотожності народу. Вона забезпечує його самозбереження та поступ, оскільки в ній відтворюється національна ідентичність особистості, формуються й передаються прийдешнім поколінням архетипи діяльності. «Кожна суспільна група, що хоче будувати, організовувати суспільство, мусить черпати свої сили сама з себе, для того, крім спільного економічного інтересу, вона мусить ще мати спільну традицію, тобто певну суму історичного досвіду, здобуту її попередніми поколіннями в боротьбі за існування й переданого «з молоком матері», з вихованням поколінням слідуючих. Оця сума певних суспільних вартостей творить те, що ми називаємо культурою. Без культури немає нації, без традиції немає культури. Без об'єднуючої спільної традиції і спільної культури не може існувати група людей, біля якої має об'єднатись і зорганізуватись» [9, с. 70].

Культура акумулює в собі народну мудрість, творчість, результатом чого стає поява зразків-цінностей. Останні втілюються в економіці, науці, техніці, моралі, праві, звичаях та інших складових суспільного буття, утворюючи основу суспільного поступу. Людина в соціумі, прилучається до певної національної культури, адаптується до життя в певному смисловому просторі, прив'язаному до відповідного громадського і природного довкілля, здатна транслювати свої духовні надбання як прямо, у спілкування, так і опосередковано – через книги, техніку, театральні вистави, форми господарювання тощо.

Культура одночасно постає рухом пізнання як загальної прикмети існування людського роду.

Дослідження культури як каталізатора суспільного поступу, на нашу думку, не можливе без урахування сучасних загальносвітових та вітчизняних тенденцій її розвитку. Як перші, так і другі виникають в умовах динамічних змін у комунікаційній сфері, появи глобальних інформаційних мереж, поширення технологій віртуальної реальності, що докорінним чином змінюють буття людини у суспільстві. Сучасні глобалізація, інформатизація та технологізація суспільства і суспільних відносин не лише відкривають нові можливості у напрямку світової співпраці, а й руйнують соціальний порядок.

Враховуємо, що сучасна суспільна трансформація у світі та в Україні є складним багаторівневим процесом, який включає в себе формування нового типу економічних, політичних, соціальних, культурних відносин. В самому цьому процесі криється чимало суперечностей, які негативно позначаються на утвердженні конкурентоспроможності нашої країни на світовій арені.

Під впливом сучасних тенденцій глобалізації та інтернаціоналізації зазнає трансформації духовна сфера суспільного життя, поглиблюється культурна диференціація та регіоналізація. В інформаційному суспільстві культура виконує роль транслятора суспільних надбань, постає процесом творення нових знань, досвіду, цінностей. Це позначається на уявленні про характер етнокультурних взаємин, потенціал культури як вираження нових тенденцій суспільної динаміки, значення впливу культури на розвиток суспільства.

До загальносвітових тенденцій варто додати й ту, що на пострадянському просторі і нині продовжуємо спостерігати життєздатність утворень суперечливої радянської культури, яка орієнтувалась на ствердження «загальнолюдського» через нівелювання «національного» і призвела до неоднозначного ставлення українців до власних культурних надбань. Як влучно зауважують вітчизняні дослідники, «сімдесятирічна «радянська доба» розвитку української культури є узагальнюючим акордом історичної трагедії народу і одночасно тріумфу життєздатності нації, яка знайшла в собі сили вистояти, зберегти і примножити культурні надбання, вирватись з обіймів тоталітаризму і зробити крок у майбутнє» [7, с. 47].

Модернізація суспільства, викликана впровадженням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, позначається на стані культури, руйнує старі форми культурного ладу і викликає появу нових. Прикладом є поява креативних індустрій, які стають провідниками суспільних змін, забезпечують мобільність культури, її вихід в глобальний простір.

Одночасно утвердження нового, ліберально-демократичного типу суспільства супроводжується численними зовнішніми та внутрішніми негативними тенденціями в культурній сфері. Йдеться, з одного боку, про несприятливе по відношенню до культури зовнішнє середовище та локальні проблеми: брак законодавчих ініціатив, відсутність підтримки стартапів та дебютів у креативних секторах, стратегії культурної політики, лобіювання інтересів культурної сфери, слабкість творчих мереж, неprestижність професій культурного сектору, дефіцит кадрів, різну доступність до культурного продукту, застарілу систему мистецької освіти, брак комунікативних стратегій між виробниками і споживачами культурного продукту, перехід від стратегії трансляції ідеологічно заангажованих сенсів до ситуації автономного формування нових сенсів, що є передумовою розвитку громадянського суспільства [8, с. 12-13].

Ю. Трач вказує на протиріччя між сферою культури і бізнесом, недостатню економічну і маркетингову обізнаність державних установ культури, які можуть стати повноправними членами ринків культури, відсутність професійних співтовариств у творчому середовищі, брак якісних творчих продуктів [13, с. 122].

Водночас, вітчизняні науковці підкреслюють важливість ідеї «культурної децентралізації, зокрема через повернення значущості традиційним центрам української культури і створення нових» [3, с. 127], що свідчить про усвідомлення ключової ролі культури в розбудові громадянського суспільства, про її роль не просто як «надбудови» над економікою, а як основи економічного зростання міста, регіону, країни.

Аналізуючи культурні виміри суспільного розвитку в Україні, сучасні дослідники вказують також і на сприятливі фактори розвитку культури в умовах сьогодення:

1) динамічний розвиток стартапів та наявність висококваліфікованої робочої сили у галузі IT;

2) надання Україні безвізового режиму з ЄС, що дозволяє вільне пересування та обмін;

3) процес децентралізації, який забезпечує можливості для розвитку нової соціально-культурної структури на місцевому рівні;

4) популярність руху «Зроблено в Україні», підтримка урядом «національного культурного продукту» та популяризації української мови як офіційної;

5) зростання ролі громадянського суспільства в активізації життя громад та сприяння залучення населення в галузі культури. [16, С. 14-15].

Разом з тим зауважимо, що в умовах війни зміни зазнають всі сфери суспільного буття, не є винятком і культура. Про тенденції її розвитку та роль у трансформації українського суспільства, свідчить онлайн-анкетування Українського куль-

турного фонду, проведене впродовж 31 березня – 8 квітня 2022 р. Опитування виявило, що

1) представники української культурної спільноти продовжують займатися професійною діяльністю навіть в умовах вимушеного переселення та поєднують працю з волонтерською діяльністю та іншими видами допомоги нашій державі в боротьбі з російським агресором;

2) респонденти мають довіру до ЗСУ, однак об'єктивно оцінюють можливі наслідки війни – нестача фінансового та матеріального забезпечення;

3) українська культурна спільнота потребує більше інформації щодо культурних ініціатив, мистецьких акцій та інструментів на підтримку України, зокрема за кордоном;

4) на сьогодні українські митці великою мірою самостійно долають перепони у власній діяльності, що виникли внаслідок воєнних дій на території України. Основний запит – Перемога, але окрім цього є велике бажання та потреба захистити та зберегти власні напрацювання – твори мистецтва, зокрема потребують допомоги у перевезенні та зберіганні творів в захищеному місці;

5) державним установам та організаціям у своїй діяльності в умовах воєнного стану необхідно відпрацювати такі алгоритми роботи, які б дозволили культурно-мистецькій спільноті переконатись у провідній організаційній ролі держави та відчуті її потенціал як партнера. Цей новий досвід партнерства безсумнівно сприятиме процесу згуртування держави та активних представників сфери культури, а також створенню могутнього сучасного культурно-мистецького поля, яке по суті й зміцнить духовні витoki нашого народу, осучаснить їх національну складову досвідом періоду випробувань, чим створить передумови для подальшого розвитку сучасної української національної культури [14].

В умовах героїчного опору українського народу російській агресії викристалізовується українська ідентифікаційна система, творяться нові ідеали, які виступають основою ідентичності українства, об'єднавши його як націю. Вплив культурної ідентифікації на суспільний поступ переоцінити складно, адже й «реформи проходять швидше і легше у країнах з міцнішими національними ідентичностями» [15, с. 55]. Позитивним прикладом у цьому плані можна вважати Польщу, еліта якої плідно зосередила зусилля на розвитку власної національної культури чим забезпечила національну єдність, а отже – ефективну модернізацію країни.

На сучасному етапі трансформації українського суспільства Україна в тяжкій борні відстоює свою незалежність та всіляко протистойть нав'язуванню агресором культурної парадигми,

орієнтованої на цінності «радянського» світогляду (зрівнялівка, колективізм, конформізм та ін.), протиставляючи їй культурну парадигму, що утверджує цінності відкритого суспільства – свободу, активізм, самореалізацію, соціальну відповідальність тощо.

В контексті руху України до Європейського союзу важливо дбати про культурну спадщину українського народу, сприяти розвитку традиційної культури та мистецтва. Разом з тим, варто враховувати передовий західний досвід розвитку культурного і творчого сектору, переосмислити його з урахуванням власної, вітчизняної етнотентальної специфіки.

Будучи важливим чинником національної ідентифікації, культура забезпечує збереження духовності українського народу, відтворює множини духовних констант суспільства, а також уможливорює компроміс між національними і глобальними цінностями.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку.

Висновки. В роботі здійснено теоретико-методологічний аналіз соціокультурного виміру суспільної трансформації. В цьому контексті авторкою розглянуто філософсько-антропологічний підхід як методологічне підґрунтя репрезентації соціокультурного виміру суспільних перетворень.

В подальшому дослідженні соціокультурних аспектів суспільної трансформації доцільно звернути увагу на аналіз тенденцій української світоглядної традиції в плані тлумачення в ній культури як підґрунтя соціальної згуртованості, інтеграції і суспільної самоорганізації та на основі наукових розробок концептуально визначити механізми здійснення культурної політики України.

Література

1. Alexander J., Smith Ph. The Discourse of American Civil Society: A New Proposal for Cultural Studies. Theory and Society. 1993. Vol. 22, No 2. P. 151–207.
2. Fiske J. Television culture. London: Routledge, 1999. 356 p.
3. Білоус А., Пасько Я. Соціокультурні чинники громадянського суспільства: Центральна Європа та Україна. Схід. 2009. № 8 (99). С. 125–129.
4. Вооглайд Ю. Мислити як громадянин: посіб. для тих, хто хоче мислити самостійно. Таллінн, 2020. 444 с.
5. Гейзінга Й. Homo Ludens / Пер. з англ. О. Мокровського. К.: Основи, 1994. 250 с.
6. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть? К.: Знання, 1991. 240 с.
7. Губерський Л.В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. К.: Знання України, 2002. 580 с.

8. Культура та креативність для порозуміння та розвитку. Стратегія Українського культурного фонду у на 2019-2021 роки. 2019. 37 с. URL: <https://ucf.in.ua/storage/docs/12022019/Стратегія%20Українського%20культурного%20фонду.pdf>.

9. Липинський В. Листи про братів-хліборобів (про ідею й організацію українського монархізму). Писані 1919-1926 рр. Відень, 1026. 490 с.

10. Максимович М.О. Українські пісні. / Підгот. Попов. К.: Вид-во АН УРСР, 1962. 344 с.

11. Скляренко К.О. Методологічний потенціал концептуалізації повсякденності в соціологічних теоріях. *Philosophy and political science in the context of modern culture*. 2018. 1 (1-2). С. 79-86.

12. Товтин Н.І. Феномен символу в мистецтві. Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука». Випуск 1(30), 2021. С. 109-114.

13. Трач Ю. В. Креативні індустрії як міський феномен: можливості та перспективи. *Культура України*. 2018. Вип. 62. С. 116-123.

14. Українська культура в умовах російської збройної агресії. URL: <https://cases.media/article/ukrayinska-kultura-v-umovakh-rosiiskoyi-zbroinoyi-agresiyi>.

15. Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаєва: Пер. з англ. А. Іщенко. К.: Вид. дім «Академія», 2004. 362 с.

16. Фаріньє К. Розвиток культурних та креативних індустрій в Україні. 2017. 59 с. URL: https://www.culturepartnership.eu/upload/editor/2017/Research/Creative%20Industries%20Report%20for%20Ukraine_UA.pdf.

17. Шакур Н. В. Соціокультурний підхід до історії як альтернатива історичного монізму. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. № 1 (11). 2018. С. 110-115.

18. Шевченко В. І. Українська філософія в системі українознавства: Теорет.-метод. комент. до курсу філос. у вищ. навч. закл. К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. 240 с.

Анотація

Шакур Н. В. Соціокультурні аспекти сучасних суспільних трансформацій. – Стаття.

Стаття містить теоретичний аналіз культури як особливої сфери національного буття народу. Авторка проводить думку, що зміна парадигми людської діяльності, пов'язана із трансформацією суспільних реалій в умовах глобалізаційних викликів, загострює питання соціокультурного буття людини, актуалізує необхідність осмислення специфіки її соціокультурного становлення та спонукає до пошуків нових стратегій поступу українського суспільства.

Дослідження сучасних суспільних трансформацій потребує докладних студій культури як особливої сфери національного буття кожного народу. Відтак, проаналізовано ключові теоретико-методологічні підходи до тлумачення культури. Розкрито світоглядно-методологічний потенціал екзистенційно-антропологічного підходу, що артикулює принципову антропоцентричність світу культури та розглядає її як результат і спосіб зв'язку людини з дійсністю, засіб утвердження людини та прояву її сутнісних сил.

Висвітлене першорядне значення філософських питань соціокультурної визначеності особи у світлі глобалізації, артикульована важливість їх постановки в сучасному українському суспільстві в контексті потреби переосмислення статусу людини в системі національної та світової культури. Розкрито потенціал культури як рушійної сили поступу українського суспільства, каталізатора суспільних трансформацій, підстави єдності українського народу та запоруки його самовідтворення.

Показано, що дослідження культури як каталізатора суспільних перетворень, не можливе без урахування загальносвітових та вітчизняних тенденцій її розвитку. Як перші, так і другі виникають в умовах динамічних змін у комунікаційній сфері, появи глобальних інформаційних мереж, поширення технологій віртуальної реальності, які докорінним чином змінюють буття людини у суспільстві.

Обґрунтовується, що значний методологічний потенціал у справі репрезентації духовного виміру буття суспільства має філософсько-антропологічний підхід, який властивий українській світоглядній традиції і розглядає культуру як поле духовної самореалізації особистості, здійснення індивідуальних свобод людини та основу соціальної інтеграції і самоорганізації.

Ключові слова: культура, соціокультурне буття, суспільство, суспільні трансформації, самоорганізація.

Summary

Shakun N. Socio-Cultural Aspects of Modern Social Transformations. – Article.

The article contains a theoretical analysis of culture as a special sphere of national being of the people. The author suggests that the paradigm shift in human activity associated with the transformation of social realities in the face of globalization challenges exacerbates the issue of human socio-cultural existence, actualizes the need to comprehend the specifics of its socio-cultural formation and encourages the search for new strategies for the progress of Ukrainian society.

The study of modern social transformations requires detailed studies of culture as a special sphere of national being of each nation. Therefore, the key theoretical and methodological approaches to the interpretation of culture are analyzed. The ideological and methodological potential of the existential-anthropological approach is revealed, which articulates the fundamental anthropocentricity of the world of culture and considers it as a result and a way of connecting a person with reality, a means of affirming a person and manifesting his essential powers.

The primary importance of philosophical issues of socio-cultural certainty of a person in the light of globalization is highlighted, the importance of their formulation in modern Ukrainian society in the context of the need to rethink the status of a person in the system of national and world culture is articulated. The potential of culture as a driving force for the progress of Ukrainian society, a catalyst for social transformations, the basis for the unity of the Ukrainian people and a guarantee of its self-reproduction is revealed.

It is shown that the study of culture as a catalyst for social transformations is impossible without taking

into account the global and domestic trends in its development. Both the first and the second arise in the context of dynamic changes in the communication sphere, the emergence of global information networks, the spread of virtual reality technologies, which radically change the existence of a person in society.

It is substantiated that the philosophical-anthropological approach, which is inherent in the

Ukrainian worldview tradition and considers culture as a field of spiritual self-realization of the individual, the implementation of individual freedoms and the basis of social integration and self-organization, has a significant methodological potential in representing the spiritual dimension of society.

Key words: culture, socio-cultural being, society, social transformations, self-organization.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 314.15-022.326(=1:477):(438)]"364"
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.13>

І. О. Дмитрик

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1615-9660>

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та права

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

Г. О. Скидан

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5437-2885>

студентка економіко-гуманітарного факультету

ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО ПОЛЬЩІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ

З 24 лютого 2022 року українці активно мігрують до країн Європейського Союзу через повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Згідно з даними ООН, на листопад 2022 року понад 8 мільйонів українців залишили свої будинки [1]. Польща стала лідером серед країн, що відчинили кордони для біженців, прийнявши близько 1,5 мільйона осіб [2]. Очевидно, що стикання з незвичною соціокультурною ситуацією в екстремальних умовах переживання війни вимагає зусиль з пристосування. Адаптація – це складний і багатограний процес, що включає пристосування до змінних умов життя та взаємодію з новим оточенням.

Сталий інтерес вітчизняних науковців до міграційних процесів [3] після початку повномасштабної агресії РФ проти України трансформувався у дослідження перебігу і наслідків вимушеної міграції [4–9]. Наукові розвідки акцентують увагу на аспектах, пов'язаних із причинами виїзду та вибором напрямку вимушеної міграції, прогнозуванням демографічної ситуації в Україні та перспектив повернення громадян України з-за кордону, стратегіями подолання демографічної кризи. Вони допомагають з'ясувати розподіл українських біженців за просторовими та кількісними показниками. На тлі значної кількості досліджень про особливості вимушеної міграції, увага до процесів адаптації українців, які перебувають у Польщі, є закономірною і необхідною, що обумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є аналіз основних факторів адаптації та дезадаптації вимушених українських мігрантів, які виїхали до Польщі після 24 лютого 2022 року.

Розгляд стану та проблем пристосування українців до соціокультурної ситуації іншої країни

в умовах переживання травмуючого досвіду війни доречно провести відповідно до конкретних видів адаптації: мовної, культурної, професійної, психологічної, побутової.

Мовна адаптація. Одним з ключових аспектів адаптації українських біженців є мовна ситуація в Польщі. По-перше, брак знання польської мови значно ускладнює пошук роботи. Більшість вакансій передбачають знання мови, щонайменше на базовому рівні. Згідно з дослідженням Інституту праці та соціальних справ, саме відсутність мовних навичок є основною перешкодою для зайнятості серед українців. По-друге, відсутність мовних навичок ускладнює доступ до медичних та соціальних послуг. Важко спілкуватися з лікарем чи представниками державних установ, що ускладнює отримання необхідної допомоги. По-третє, це створює перешкоди для соціальної взаємодії та знайомств з місцевим населенням. Багато українських біженців відчувають себе ізольовано через неможливість спілкуватися польською мовою.

Для українців, що прибули до Польщі під час війни, пріоритетним завданням стає вивчення польської мови. Фахівці стверджують, що для приймаючих громад є сенс максимально сприяти цьому процесу через надання можливостей для безкоштовного навчання, доступу до підручників та онлайн-ресурсів. Мовна адаптація є ключовим елементом успішної інтеграції біженців у всі сфери життя польського суспільства.

Також варто відзначити, що перебування в іншому мовному оточенні призводить до певних змін у мовних практиках людей. Лінгвіст П. Левчук зазначає, що мовний портрет українських вимушених мігрантів, які перебувають у Польщі, має суттєві жіночі риси через високий відсоток

жінок серед вимушених переселенців, що складає майже 90%. Українські біженки, переважно молоді та освічені, прагнуть адаптуватися до нового мовного середовища, проте збільшення використання польської мови у публічному просторі не призвело до повної відмови від української [10]. В Польщі більшість українців щодня спілкуються українською мовою, що свідчить про збереження мовної ідентичності. Навіть ті, хто раніше спілкувався російською, переходять на вивчення та використання української [10].

Культурна адаптація. Культурна адаптація означає знайомство та усвідомлення норм, традицій та звичаїв у суспільстві, в якому особа знаходиться. Для українців, що були змушені залишити свою країну та прибули до Польщі, розуміння особливостей польської культури стає дуже важливим.

Хоча Україна та Польща мають глибокі історичні зв'язки, культурний простір кожної з цих країн є неповторним. Відмінності можуть виявитися в цінностях, традиціях та способах сприйняття світу, формуючи унікальність кожної національної культури. Наприклад, в Україні достатнє розповсюдження має колективізм, коли важливість спільності та групових зусиль підкреслюється, в той час як в Польщі індивідуалізм має переважаче значення. Українці віддають перевагу меншій відстані між людьми у структурах влади і виявляють більшу емоційність у спілкуванні, у той час як поляки керуються жорсткою ієрархією та виявляють більшу стриманість у вираженні своїх почуттів. Ці риси формують своєрідність підходів до міжособистісної комунікації та визначають специфіку сприйняття соціальних взаємин у кожній з цих країн.

Розуміння відмінностей у культурі – це ключ до уникнення непорозумінь між вимушеними переселенцями та місцевим населенням. Організація тренінгів з міжетнічної комунікації та культурних заходів є важливим кроком для зближення української та польської спільнот. Це допомагає кожній стороні краще розуміти та цінувати традиції та особливості іншої культури.

Професійна адаптація. Професійна адаптація передбачає успішну інтеграцію людини в нове ділове оточення. Для українських біженців, які потрапили до Польщі, це включає в себе виклик пошуку роботи та пристосування до нових умов. Більшість вимушених мігрантів з України знайшли роботу в Польщі з кваліфікацією, нижчою за рівень освіти, згідно з дослідженням EWL Migration Platform і Варшавського університету [11, с. 15]. Можна назвати кілька факторів, що ускладнюють професійну адаптацію:

а) мовний бар'єр призводить до ускладнень у трудовій адаптації, особливо для тих, хто не володіє польською мовою навіть на базовому рівні;

б) склад родин і проблема забезпечення догляду за дітьми в Польщі, що суттєво обмежує можливості працевлаштування жінок, які переважають у контингенті вимушених мігрантів;

в) проблеми з визнанням українських дипломів в Польщі. Визнання кваліфікації лікаря чи інженера може вимагати додаткових курсів або процедур;

г) деякі галузі, такі як ІТ, маркетинг та освіта, мають обмежену кількість вакансій через перенасиченість робочою силою. Конкуренція в цих сферах може бути особливо високою;

д) відсутність досвіду роботи в польських компаніях та брак розуміння корпоративної культури. Наприклад, відсутність знання місцевих стандартів та процедур може ускладнити адаптацію до робочого середовища.

Для полегшення професійної адаптації необхідні спеціальні програми перекваліфікації, які враховують потреби польського ринку праці. Це можуть бути курси з вивчення польської мови за професійним спрямуванням та набуття інших фахових навичок, що збільшать шанси українців на працевлаштування. Крім того, корисними можуть бути курси з основ підприємництва для тих, хто бажає розпочати власний бізнес, що сприятиме розвитку самозайнятості у новому середовищі.

Основними галузями зайнятості для українців у Польщі є сільське господарство, будівництво, готельно-ресторанний бізнес та прибирання. Це переважно робочі місця з низькою оплатою для низькокваліфікованих працівників. Українці, які легально працюють в Польщі, мають доступ до національної системи охорони здоров'я та соціального страхування. Проте ті, хто працює нелегально, лишаться поза цією системою. Труднощі в професійній адаптації спонукають частину українських мігрантів переїздити до тих країн Європи, в яких, при аналогічних вимогах до працевлаштування за фахом, можна зайняти вакансії для працівників з низькою кваліфікацією та отримувати більш високу оплату, ніж в Польщі. Показовою в цьому контексті в 2023 році є ситуація з переїздом певної частини українських біженців з Польщі до Німеччини та інших країн.

Перспективи працевлаштування українців в Польщі будуть залежати від загальної економічної ситуації та попиту на робочу силу. Інтеграція українських біженців в польський ринок праці потребує подолання багатьох перешкод, і це можливо завдяки заходам, що вживаються державними та громадськими організаціями Польщі, а також ініціативності самих вимушених мігрантів.

Психологічна адаптація. Психологічна адаптація має вирішальне значення, оскільки несподіваний виїзд з дому та перебування в умовах

невизначеності негативно впливають на психічне здоров'я людей.

Дослідження Варшавського університету свідчить, що понад 60% українських біженців відчують симптоми посттравматичного стресового розладу, тривоги та депресії [12]. Переживання психологічного плану при виїзді з України до Польщі через військові дії можуть бути дуже складними та різноманітними. Є ризик виникнення наступних проблем:

а) розлука з рідними та близькими, що залишилися в Україні, може призвести до емоційного стресу та психологічних перешкод у адаптації до нового життя;

б) стурбованість через втрату дому, майна та розрив із звичним укладом життя може сильно вплинути на психічний стан особи та викликати тривожність та депресію;

в) страх за життя родичів у рідній країні може бути джерелом постійної тривоги та психологічного напруження;

г) невизначеність щодо майбутнього та складнощі з адаптацією в новій країні можуть спричинити стрес, невпевненість, апатію;

д) відчуття самотності, відчуженості та можливої дискримінації можуть стати перешкодою в успішній адаптації та викликати емоційний дискомфорт.

Для подолання цих труднощів може знадобитись професійна психологічна підтримка, яка включає індивідуальні та групові консультації та психотерапію. Важливу роль можуть відігравати волонтери, громадські організації та взаємодопомога співвітчизників.

Варто звернути увагу на ключові аспекти соціальної взаємодії у підтримці та інтеграції українців, які переселилися до Польщі після 24 лютого 2022 року [13, 14]:

- спілкування з іншими українцями створює відчуття належності, емоційної підтримки, допомагає подолати стрес переїзду та адаптуватися на новому місці;

- взаємодія з діаспорою дозволяє отримати корисну інформацію про можливості працевлаштування, пошук житла, медичні та освітні послуги;

- взаємодія з представниками польської громади сприяє кращому розумінню місцевої культури, звичаїв, цінностей та швидшому вивченню польської мови;

- товаришування з колегами по роботі та батьками однокласників дітей допомагає почуватися більш комфортно у повсякденному житті;

- участь в культурних, освітніх та волонтерських ініціативах сприяє інтеграції та розвитку зв'язків з місцевою громадою;

- створення змішаних українсько-польських громадських організацій об'єднує представників обох культур;

- комунікація в соціальних мережах дозволяє отримати підтримку та поради від співвітчизників онлайн.

Соціальні мережі, зокрема Facebook, Telegram, Viber, стали важливим фактором об'єднання українців у Польщі. Вони допомагають спільно там за інтересами обмінюватися корисною інформацією та знаходити підтримку. Серед українців, які знаходяться в Польщі, набули популярності україномовні групи у Facebook, такі як «Українці у Варшаві», «Українці у Кракові» та інші. Окрім цього, активно формуються групи за професійними інтересами, такими як медики чи IT-фахівці. У соціальних мережах українці часто шукають інформацію про житло, роботу та отримання допомоги. Вони звертаються за порадою стосовно процедур оформлення документів та пристосування до нового місця проживання. Багато груп присвячені пошуку зниклих зв'язків з друзями, родичами або близькими через військові дії. Учасники розміщують оголошення, фотографії, описують свої історії розлуки. Також активно формуються україномовні спільноти за інтересами, такі як групи для матерів з дітьми, музикантів чи спортсменів. Соціальні мережі відіграють важливу роль у спільноті українців у Польщі, сприяючи комунікації та наданню підтримки.

Побутова адаптація охоплює організацію повсякденного життя в іншій країні: пошук житла, доступ до медичної допомоги, можливість користування громадським транспортом, доступ до соціальної та медичної допомоги, банківських та інших послуг.

Найбільш вагомим є житлове питання. Більшість новоприбулих до Польщі внаслідок війни українців спочатку розселяються у пунктах прийому біженців, гуртожитках або готелях. Пізніше виникає потреба в довгостроковому житлі, наприклад, в оренді квартири чи окремої кімнати, що потребує додаткових фінансових ресурсів.

Українці-мігранти мають право на доступ до базової медичної допомоги, зазвичай він забезпечується польською Національною Службою Здоров'я (NFZ). Є можливість скористатися невідкладною медичною допомогою, але для отримання планових консультацій рекомендується укласти договори з польськими лікарнями або медичними установами. Може виникати необхідність у страховому покритті для більш широкого спектру медичних послуг [15]

Ще одним чинником побутової адаптації є фізична, технічна та фінансова спроможність використання транспортної інфраструктури. Українцям потрібно розібратися у системі громадського транспорту великих міст, визначити, як придбати проїзний квиток або скористатися послугами оренди автомобіля.

Вимушені мігранти мають з'ясувати, які види соціальної підтримки, фінансової допомоги та пільг доступні в Польщі та як їх можна отримати. Це питання особливо актуальне, зважаючи на якісні показники вимушеної міграції. На відміну від трудової міграції, домінуючу частку вимушеної міграції складають жінки з дітьми.

Окремим завданням є проходження різноманітних бюрократичних процедур для отримання певних документів і статусів. Серед іншого – відкриття банківського рахунку та оформлення платіжної картки.

Допоміжним чинником побутової адаптації є отримання допомоги від волонтерів у вигляді продуктів харчування, одягу та предметів побуту. Він не тільки допомагає протриматись у скрутній фінансовій ситуації, але й дозволяє знизити психологічну напруженість.

Побутова адаптація українців вимагає вирішення низки питань, пов'язаних з повсякденним життям. Її можна спростити шляхом надання фахівцями консультацій, підтримки волонтерами, громадськими організаціями та місцевими владними структурами.

Чинники адаптації та дезадаптації українців, які вимушені були мігрувати в Польщу після 24 лютого 2022 року, носять внутрішній та зовнішній характер, тобто формуються внаслідок емоційного сприйняття та поведінкових практик як самих вимушених мігрантів, так і приймаючих польських громад. Варто виділити наступні тенденції:

- незважаючи на загальне позитивне ставлення, іноді спостерігаються випадки дискримінації, що стає викликом для українців;
- тенденція до самоорганізації та формування спільнот, в які українці об'єднуються для надання взаємодопомоги та спільного розв'язання проблем, виявляється однією з найбільш актуальних реакцій на адаптаційну кризу;
- більшість українців демонструє бажання швидко пристосуватися до посадових обов'язків, інколи вище або нижче від власної кваліфікації, щоб уникнути відчуття соціальної відчуженості;
- високий рівень співпраці та бажання допомагати серед українських волонтерів у Польщі свідчить про активність спільноти у складних умовах переселення;
- деякі вимушені мігранти не поспішають вивчати польську мову, маючи сподівання на швидке повернення додому, що стає фактором, який унеможливує їхню інтеграцію;
- певна частина українців стикається з неприязню через сприйняття поляками конкуренції на ринку праці, що стає складністю у процесі адаптації;
- діти українських переселенців проявляють вищий рівень адаптованості та активності

у шкільному середовищі, порівняно зі старшими поколіннями в їхньому колі комунікації;

- релігійні громади активно включаються у допомогу українцям, навіть якщо вони належать до різних віросповідань, що свідчить про готовність надавати підтримку попри конфесійні межі.

Отже, теоретичний аналіз позитивного та негативного досвіду адаптації українських вимушених мігрантів у Польщі свідчить про бажаність удосконалення певних практик і наявних програм:

1. Зменшення бюрократичних перешкод у визнанні українських дипломів та кваліфікацій, що може включати в себе більш швидке визнання професійної компетентності відповідно до вимог польського ринку праці.

2. Розширення можливостей для вивчення польської мови, що може включати безкоштовні курси на різних рівнях для дорослих та дітей, що стане основою для успішної комунікації та інтеграції українських мігрантів у польське суспільство.

3. Забезпечення доступу до якісних програм адаптації та інформації про права, послуги та освіту може допомогти мігрантам.

4. Надання психологічної та соціальної підтримки вразливим групам мігрантів, таким як діти, літні люди та інваліди, є важливим для забезпечення їхнього благополуччя та успішної адаптації.

5. Посилення інформування польської громадськості про позитивний внесок мігрантів у розвиток польської економіки може сприяти усвідомленню цінності їхнього вкладу.

6. Стимулювання розвитку українсько-польських бізнес-ініціатив та культурних проєктів може сприяти побудові взаємодії між обома спільнотами та сприяти взаємному розумінню та співпраці.

Безперечно, важливою є самоорганізація українських спільнот у Польщі для подолання труднощів адаптації. Успіх цього процесу значною мірою залежить від загальної економічної ситуації, ефективності державних програм та бажання самих українців організовувати своє життя в іншій країні, а також довгострокових життєвих планів вимушених мігрантів.

Перспективою подальших досліджень може стати проведення глибинних інтерв'ю з українцями, які після 24 лютого 2022 року мігрували до Польщі, з метою з'ясування особливостей адаптаційних стратегій та їх результатів.

Література

1. UNHCR. Ukraine refugee situation. URL: <https://reporting.unhcr.org/operational/situations/ukraine-situation> (дата звернення: 23.12.2023).

2. У Польщі перебуває понад 1,5 млн біженців з України. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3609629-u-polsi-nini-perebuvaut-ponad-miljon-bizenciv-iz-ukraini.html> (дата звернення: 23.12.2023).

3. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання / У. Я. Садова, О. С. Гринькевич, Н. П. Бортник та ін; за заг. ред. У. Я. Садової. Львів, 2019. 110 с.

4. Шевчук С. Україні потрібно буде залучати мінімум 300 000 мігрантів щороку. Соціологиня Елла Лібанова про екзистенційні проблеми з демографією і що можна зробити? Forbes Україна. 2023. URL: <https://forbes.ua/war-in-ukraine/35-mln-ukraintsiv-u-2033-mu-nadzvichayno-optimistichniy-stsenariy-sotsiologinya-ella-libanova-pro-veliki-problemi-z-demografieyu-v-ukraini-yaki-zarodilisya-shche-doviyni-shcho-z-tsim-robiti-25092023-16201> (дата звернення: 23.12.2023).

5. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Левицька О. О. Сучасні детермінанти актуалізації міграції молоді України та її регулювання: превоєнний контекст. *Академічні візії*. 2023. Вип. 24. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/663/604> (дата звернення: 23.12.2023).

6. Біль М. М. Вимушена міграція в умовах високої соціальної вразливості населення. *Migration & Law*. 2023. Вип. 2 (5-6). С. 31-43.

7. Супруновський А.І. Вимушена міграція українських громадян в умовах російського вторгнення в Україну. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 7. С. 475-479.

8. Кисельова О.І. Війна в Україні та вимушена міграція як чинники впливу на міграційну політику ЄС. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. С. 137-144.

9. Вишлінський Г., Самойлюк М., Михайлишина Д., Томіліна М. Біженці в Україні: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. Центр економічної стратегії. 2023. 120 с.

10. Левчук П. Запит на українську зростає: мовний портрет українських біженців очима польського дослідника. *Суспільне культура*. 2022. 16 вересня. URL: <https://susplne.media/culture/281979-zapit-na-ukrainsku-zrostaє-movnij-portret-ukrainskih-bizenciv-ocima-polskogo-doslidnika/> (дата звернення: 23.12.2023).

11. Міграційна політика України щодо іноземців з урахуванням перспективи повоєнного відновлення. Аналітичне дослідження. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/0a0603868eedd18b6e233f03ba508a998fe7fa3e_original.pdf (дата звернення: 23.12.2023).

12. Tyurina M. Labor Market Inequalities: The Case of Ukrainian Refugees in Poland. *Problems of Post-Communism*. 2022. P. 1-14.

13. Психологічна підтримка для українців далеко від рідного дому – важливі контакти. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/psihologichna-pidtrimka-dla-ukrainciv-daleko-vid-ridnogo-domu-vazlivi-kontakti-10786> (дата звернення: 23.12.2023).

14. Важливість соціальної підтримки для психічного благополуччя біженців. *Блог Фундація Україна*. 2023. 11 вересня. URL: <https://fundacijaukraina.eu/>

uk/znaczenie-wsparcia-spoiecznego-dla-dobrostanu-psychicznego-uchodzcow/ (дата звернення: 23.12.2023).

15. Для українців, які переїхали до Польщі: 100 відповідей на найпоширеніші запитання. *ЮНІСЕФ Спільно*. URL: <https://spilnoinpl.org/article/poradnyk-dlia-ukraintsiv-iaki-znaishly-prykhystok-u-polschi#> (дата звернення: 23.12.2023).

Анотація

Дмитрик І. О., Скидан Г. О. Вимушена міграція українців до Польщі в умовах воєнного стану: проблема адаптації. – Стаття.

У статті розглядаються чинники адаптації та дезадаптації українців, які після 24 лютого 2022 року мігрували до Польщі. Аналізуються ключові фактори, що характеризують процес адаптації та інтеграції вимушених мігрантів.

Визначення стану та проблем пристосування до соціокультурної ситуації іншої країни в умовах переживання травмуючого досвіду війни проводиться відповідно до конкретних видів адаптації: мовної, культурної, професійної, психологічної, побутової.

Значна увага приділяється мовній адаптації, яка є ключовим елементом успішної інтеграції біженців у всі сфери життя польського суспільства. Незнання польської мови значно звужує можливості працевлаштування, ускладнює доступ до медичних, освітніх і соціальних послуг, блокує соціальну взаємодію поза межами україномовної/російськомовної спільноти.

Важливою для матеріального забезпечення, а також для відповідного внеску в економічний розвиток приймаючої громади є професійна адаптація українців. Основними перешкодами на шляху успішного працевлаштування за фахом є мовний бар'єр, проблеми з визнанням українських дипломів та кваліфікацій в Польщі, конкуренція на ринку праці з польськими спеціалістами. Труднощі в професійній адаптації спонукають частину українських мігрантів переїздити до тих країн Європи, в яких, при аналогічних вимогах до працевлаштування за фахом, можна зайняти вакансії для працівників з низькою кваліфікацією та отримувати більш високу оплату, ніж в Польщі. Показовою в цьому контексті в 2023 році є ситуація з переїздом певної частини українських біженців з Польщі до Німеччини та інших країн.

Широкий спектр негативних емоцій, пов'язаних із травмою війни, втратою близьких та/або житла, роз'єднанням родин, вимушеністю прийняття рішення про виїзд в умовах небезпеки, а також фінансові, побутові та соціокультурні проблеми в чужій країні, зумовлюють складність психологічної адаптації. Соціальні мережі відіграють важливу роль у спільноті українців у Польщі, сприяючи комунікації та наданню підтримки, вирішенню нагальних потреб.

З'ясовано, що чинники адаптації та дезадаптації українців, які вимушені були мігрувати в Польщу після 24 лютого 2022 року, носять внутрішній та зовнішній характер, тобто формуються внаслідок емоційного сприйняття та поведінкових практик як самих вимушених мігрантів, так і приймаючих польських громад.

Теоретичний аналіз позитивного та негативного досвіду адаптації українських вимушених мігрантів у

Польщі свідчить про бажаність удосконалення певних практик і наявних програм.

Ключові слова: адаптація, українці, Польща, вимушена міграція, мова, культура, професійна адаптація, дезадаптація.

Summary

Dmytryk I. O., Skydan H. O. Forced migration of Ukrainians to Poland under martial law: the problem of adaptation. – Article.

The article analyzes the factors that influence the adaptation and maladaptation of Ukrainians who migrated to Poland after February 24, 2022. Key factors that characterize the process of adaptation and integration of forced migrants are analyzed.

The determination of the state and problems of adaptation to the sociocultural situation of another country in the context of experiencing the traumatic experience of war is undertaken according to the specific types of adaptation: linguistic, cultural, professional, psychological, and domestic.

Considerable attention is paid to language adaptation, which is a key element of successful integration of refugees into all spheres of Polish society. Lack of knowledge of Polish significantly limits employment opportunities, complicates access to medical, educational

and social services, and blocks social interaction outside the Ukrainian/Russian-speaking community.

The professional adaptation of Ukrainians is important for their financial security and for their contribution to the economic development of the host community. Language, diploma issues, and Polish competition block Ukrainians career paths. Job struggles push some Ukrainian migrants to lower-skilled work in other European countries for higher pay. In this context, the situation with the migration of a certain number of Ukrainian refugees from Poland to Germany and other countries in 2023 is illustrative.

War trauma, loss, forced exodus, and foreign troubles hinder Ukrainians mental adjustment in Poland. Social media play an important role in the community of Ukrainians in Poland, facilitating communication and providing support, addressing urgent needs.

It is found that Ukrainian adaptation in Poland depends on both refugees emotions/behavior and Polish community response.

The theoretical analysis of the positive and negative experience of adaptation of Ukrainian forced migrants in Poland shows that it is desirable to improve certain practices and existing programmes.

Key words: adaptation, Ukrainians, Poland, forced migration, language, culture, professional adaptation, maladaptation.

УДК 316.2:327

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.14>**Л. М. Хижняк**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4966-3203>

доктор соціологічних наук, професор,
професорка кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій; професорка кафедри
міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ПЛЮРАЛІЗМ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. О. Їжак і Г. Мерніков, провівши аналіз стану, викликів, загроз, можливих сценаріїв розвитку сучасної системи міжнародних відносин ще до повномасштабної російсько-української війни, дійшли висновку, що фактором геополітики стають інформаційні технології, і як наслідок, «формування необхідного смислового поля в масовій свідомості поступово витісняє традиційні механізми реалізації внутрішньої і зовнішньої політики» [1, с. 7]. Наразі виправдався їх прогноз щодо зміни геополітичного протистояння у світі: «... лінія розлому між провідними світовими гравцями лежить не в ідеологічній, а в технологічній площині» [Там само, с. 3]. Додамо, що не можна ігнорувати також соціально-технологічні зрушення, тобто розробку науково обґрунтованих соціальних технологій впливу на міжнародні відносини (наприклад, комунікативних технологій міжнародної і глобальної PR-діяльності через ребрендинг іміджу країн та лідерів, лобіювання, рекламування тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Протягом тривалого часу науковці прагнуть вирішити низку проблем. Наведемо деякі з них: 1) термінологічна неусталеність щодо самого поняття «плюралізм». Зрештою визнається, що плюралізм охоплює духовний, соціальний і матеріальний світи; трактується як принцип суспільного розвитку; як теоретико-методологічний принцип розвитку соціальних наук, у тому числі соціології і, зокрема, соціології міжнародних відносин; 2) виокремлення та характеристики видів плюралізму, а також співвідношення плюралізму з низкою понять, насамперед таких як «прагматизм», «релятивізм», «критицизм» та ін. [2; 3]; 3) визначення природи плюралістичного підходу, акцентування на тому, що «... плюралізм, в різних його проявах, являє собою характерну ознаку постмодернізму» [4, с. 81].

В умовах глобалізації і культурного розмаїття в сучасному світі підвищується роль культурного релятивізму. Заслугує на увагу проведене І. Печеранським теоретичне дослідження потенціалу плюралізації культурного релятивізму

та його спільних рис. Цьому сприяло критичне переосмислення таких підходів, як «... дифузійнізм, індуктивізм й синтетизм Ф. Боаса; етнопсихологічний «конфігураціонізм» Р. Бенедикт; психологізм М. Мід; «етнософія» М. Герсковіца, ґрунтована на філософському синтезі емпіричних методів вивчення історико-психологічних механізмів людської поведінки та макроетнографічного аналізу культурних систем» [5, с. 85].

Наразі мова йде про тотальний плюралізм у вивченні міжнародних відносин і світової політики. Звичайно, це привертає увагу до проблеми, який методологічний вплив на дослідження міжнародних відносин мають загальнонаукові теорії. О. Коппель і О. Пархомчук, узагальнивши основні методологічні підходи, дійшли висновку: по-перше, оскільки міжнародні відносини є різновидом соціальних відносин, теорія повинна давати змогу досліджувати їх суть, специфічні характеристики, рушійні сили їх розвитку; по-друге, потенціал має соціологічне знання, спираючись на яке можна визначати основні тренди та динаміку міжнародних відносин; по-третє, в межах політологічного знання можна фіксувати стан і перспективи розвитку існуючих систем міжнародних відносин, проводити евалюацію державних політик в різних сферах суспільного життя; по-четверте, історичне знання дозволяє пояснити стан міжнародних відносин на основі виявлення аналогій та винятків на різних етапах їх розвитку; по-п'яте, праксеологія як наука про цілеспрямований вплив на міжнародні процеси [6, с. 50]. Науковці доводять, що «... дослідження міжнародних відносин потребує сполучення підходів, що спираються на філософію як на теоретичний світогляд, який досліджує світ як цілісність, дає найбільш загальні уявлення про світ, про принципи буття, закономірності розвитку природи, суспільства, властивості мислення людини» [Там само, с. 50].

Наразі плюралізація теоретичних підходів у дослідженні сучасних міжнародних відносин обумовлена неможливістю 1) виокремити як домінуючу одну сферу міжнародної суспільної діяльності; 2) звести регулювання міжнародних відносин

до одного з регуляторів; 3) подолати відмінності у термінології та методах дослідження міжнародних відносин в міждисциплінарному дискурсі для досягнення порозуміння; 4) обмежити джерельну базу для аналітики міжнародних відносин. Зрештою, міжнародні відносини вивчаються в таких вимірах: філософському; історичному; просторовому (географічному); політологічному; соціологічному; соціально-психологічному, а також в системі «глобальне – глокальне – локальне». Однак залишається питання щодо потенціалу плюралізму в соціальних відносинах (у тому числі міжнародних) та системоутворюючого механізму його реалізації в теорії міжнародних відносин та у різних соціальних практиках і на різних рівнях.

Мета статті – узагальнити чинники, що визначають плюралізацію теоретичних підходів у дослідженні сучасних міжнародних відносин та плюральність в соціології міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Т. Кушерець акцентує увагу на двох моментах наукового пізнання, які потребують плюралістичного підходу, а саме: по-перше, на спробі деяких науковців заміщення, використання замість «суспільство» терміну «соціальна реальність»; по-друге, на «... множинності уявлень про соціальну реальність як таку. Формування останніх здійснюється нині на основі різних теоретико-методологічних підходів, що відкриває нову дослідницьку перспективу розгляду специфіки кожної побудованої на їх основі картини соціального життя, врахування переваг та недоліків кожної з них» [7, с. 47].

Актуалізують плюральність в соціології міжнародних відносин множинність уявлень про соціальну реальність, що є передумовою розвитку соціологічної теорії взагалі [Там само, с. 47]. Затребуваним стає плюралізм соціологічних знань про соціальну реальність, адже «... соціологічна наука демонструє свої постійні зусилля відповідати реальним соціально-історичним змінам на основі ревізії і коригування теорії, розробки нової системи понять і нового бачення свого дослідницького поля, орієнтуючись на вивчення процесів глобалізації та її соціальних наслідків. Плюралізм уявлень про соціальну реальність є запорукою її успіхів на цьому шляху» [Там само, с. 51]. Наприклад, для сучасного українського суспільства актуалізовані дослідження миру. Однак їх теоретичні перспективи плюральні, адже «наявні сьогодні наукові теорії та підходи мають власний концепт миру» [8, с. 104].

Зазначимо, що плюральністю відзначаються не лише теоретичні уявлення, а й практичні системні підходи, а саме: «В українській нації є три паралельні можливості політичного та воєнного посилення: перша пов'язана з максимальним нарощуванням конвенційного оборонного потенціалу,

друга передбачає отримання повного членства в НАТО, третя означає участь у створенні нового світового порядку з відчутним посиленням національної ролі в усіх геополітичних процесах. Усі ці можливості взаємопов'язані та не заперечують одна одну» [9, с. 9].

Вважається, що Постмодерн як новий світогляд виник у постіндустріальному суспільстві як відповідь на кризу попередніх епох, «його становлення та розвиток забезпечили соціокультурне різноманіття, відмову від канонів у культурі, тоталітаризму у мисленні, впровадження принципів меритократії у життя суспільства...плюралізм стає провідною філософською течією» [10, с. 229].

Щодо соціологічного знання В. Судаков відзначив два аспекти. Один аспект стосується потреби в теоретичному плюралізмі: «В умовах глобальних та регіональних соціальних трансформацій розширюється дисциплінарне поле соціологічного пізнання. Саме тому виникає необхідність наукового осмислення феномену теоретичного плюралізму в соціології та дослідження різних типів теоретичного синтезу як фундаментальної умови забезпечення підвищення практичної ефективності наукового потенціалу соціологічного знання» [11, с. 10].

Другий аспект пов'язаний з засадами фундаментальних та прикладних соціологічних досліджень, на які у XXI столітті вплинули чотири новітні соціальні зміни, значно розширивши дослідницьке поле соціології: «1) наслідки закінчення Другої світової війни (розвиток миротворчих та ненасильницьких рухів, руйнація світової колоніальної системи, утвердження принципів захисту прав людини та мирного співіснування, посилення ролі міжнародного права, суттєве послаблення соціального впливу ідеології нацизму, соціал-дарвіністських та расистських теорій, у яких агресія та насилля тлумачились як атрибутивні засади організації суспільного життя); 2) науково-технічна революція (... становлення та утвердження нової соціально-історичної системи – суспільства постіндустріального типу); 3) криза комуністичної ідеології та руйнація світової соціалістичної системи (ці зміни довели неможливість існування єдиної перспективної універсальної моделі співіснування людей, яка б виступала символом «щасливого життя для усіх»; 4) глобалізація (ця революційна соціальна зміна призводить до масштабної інтернаціоналізації суспільного життя, появи і посилення впливу транснаціональних суб'єктів і, водночас, до ресурсної поляризації, перетворення більшої частини людства на соціальне гетто)» [12, с. 12-13].

Серед «пасток плюралізму» варто назвати такі.

По-перше, складність взаємодоповнення й узгодження результатів застосування плюральності у вивченні в міждисциплінарному дискурсі

суспільних, у тому числі міжнародних, явищ, процесів, спільнот, інститутів. Одна з вагомих причин цього – багатоманітність його форм. Так, О. Остапенко виокремив такі основні прояви багатоманітності як форми плюралізму в різних сферах суспільства: «... багатоманітність виявляється в економічній сфері через існування форм власності, їхню взаємодію й здатність конкурувати між собою, у соціальній – через наявність різних соціальних груп, їхніх соціальних інтересів і розшарування (стратифікації) суспільства, у культурній – у розвитку різних напрямів і форм вияву самобутності людей, у формі гласності, свободі висловлювань, дискусій, різноманітності поглядів і думок, у духовній – через відсутність єдиного світогляду, повагу до духовного вибору людини та деідеологізацію суспільства» [13, с. 73].

По-друге, в умовах турбулентних соціальних відносин, поглиблення традиційних і появи нових соціальних нерівностей загострюється міждисциплінарність дискусії про монізм і плюралізм, адже «... методологічний плюралізм здатен розкрити та пояснити фрагментацію, ... розширює інтерпретативне поле значень» [14, с. 271].

По-третє, існує певна загроза з боку заміщення плюралізму релятивізмом, на що звертає увагу М. Чорна: «Коли плюралізм трансформується в релятивізм, то суспільство занурюється в хаос. Постмодерна сумбурність і багатовекторність наштовхує людину на потребу пошуку власного шляху і «власної істини». Це становить реальну загрозу для здорового суспільства, адже в таких умовах абсолютна меншість шукає цілковиту Істину, тоді як більшість обирає простий шлях – насолоду, гедонізм та безтурботність» [2].

По-четверте, В умовах плюралізму і дефіциту соціальної відповідальності існує загроза з боку маніпулятивних технологій, фейків та дезінформації. На необхідність забезпечення різноманітності та плюралізму медіа вказує Маріус Лукошіунас. Він вважає, що справжній плюралізм та різноманітність думок і джерел звучуться, все більше заражаються дезінформацією, взагалі «відбувається руйнування інформації. Отже, дезінформація – це те, що завдає великої шкоди плюралізму, руйнує плюралізм ізсередини... Фейкові новини перешкоджають реальному плюралізму думок» [15]. Це – предмет спеціального дослідження.

По-п'яте, нерозробленість інструментів дотримання принципів плюралізму у віртуальному комунікативному просторі, особливо медіа. Так, «у всьому світі також немає згоди щодо того, яким має бути правильний підхід (-и) для забезпечення того, щоб стандарти, встановлені для захисту свободи вираження поглядів і медіа-плюралізму в традиційних медіа-системах, також дотримувалися онлайн, та/або чи потрібні нові стандарти.

Немає згоди щодо того, що має передбачати найкраща економічна політика для стимулювання різноманітних і стійких бізнес-моделей в Інтернеті, що дозволяє пропонувати громадянам яскравий і різноманітний контент. Нарешті, немає згоди щодо заходів, які мають бути використані, щоб гарантувати громадянам чесні політичні дебати в Інтернеті [16].

Наведемо основні напрямки практичної реалізації плюралістичного підходу в сучасному суспільстві, де актуалізований пошук нового соціального порядку.

1. Сфера світогляду. Плюралізм сприяє формуванню уявлення про місце і роль окремих акторів міжнародних відносин та механізми їх взаємодії (партнерство, діалог).

2. Сфера прийняття управлінських рішень (у тому числі колегіальних) щодо проблем міжнародних відносин і світової політики.

3. Освітні практики. Наразі важливо за допомогою системи освіти «зрозуміти й визначити різноманітність, толерантність і плюралізм» [17, с. 2]. Підставою стає те, що «... плюралізм означає не лише позірне прийняття відмінностей у соціальному середовищі, а й визнання того, що такі відмінності поліпшать соціальний порядок. Плюральний порядок – це такий порядок, за якого множинність груп покращить соціальну систему. Плюралізм часто асоціюється з демократією, оскільки це умова демократичної системи: різноманітність у соціальних і політичних питаннях зробить систему більш легітимною та ефективною. Деякі демократичні системи дозволяють пряме функціонування плюралізму, надаючи зацікавленим групам доступ до законодавчої сфери, а отже, дозволяючи їх відмінним поглядам стати частиною успішного соціального і політичного ладу» [Там само, с. 4].

4. Практики солідаризації суспільства. Тема національної ідеї як консолідуючого механізму в українському суспільстві не нова, однак відноситься до гостро дискусійних. Ми поділяємо тезу О. Остапенко, який вказує на «пов'язаність принципів плюралізму з формуванням української національної ідеї, подальшою демократизацією суспільства та реалізації соціально-економічних реформ» [13, с. 72] і визначає низку порушень принципів політичного й ідеологічного плюралізму в Україні [Там само, с. 75-77].

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Наразі поширюється розуміння плюралізму як цінності громадянського суспільства. Саме функціонування й розвиток суспільства на засадах плюралізму, плюралістичної демократії робить це суспільство здоровим, здатним використовувати новітні досягнення, а у цифровому суспільстві передусім інформаційно-комунікативні технології.

Україна як незалежна держава розвиває власну міжнародну політику, дипломатичні служби та інші атрибути держави як актора міжнародних відносин, а для цього необхідно «... створення системи підготовки кадрів, які б поставляли належного рівня інформацію про іноземні держави й етноси, надавали відповідний мовний супровід для міжнародної діяльності» [19, с. 207]. Кадри, що зайняті у цій сфері, повинні мати уявлення про сучасний світ та тренди й суперечності його розвитку, міжнародні актори, міжнародний світовий порядок з позицій плюралістичного підходу. Не випадково підготовка фахівців-міжнародників (наприклад, в освітніх програмах Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна) включає викладання курсу «Соціологія міжнародних відносин».

Власне, виходячи з предметної специфіки соціології міжнародних відносин, можна передбачити в якості виходу з ситуацій, що породжують проблемність, пов'язану з «пастками плюралізму», поширення в освітній і науковій діяльності плюралізму соціологічних теоретико-методологічних підходів до вивчення стану, проблем і перспектив розвитку міжнародних відносин. Адже «процеси глобалізації та зближення світу, які поступово ведуть до формування глобального суспільства, створюють для соціології міжнародних відносин нове поле для досліджень, адже саме соціологічний метод дозволить найбільш ефективно проаналізувати ці процеси» [19, с. 29].

Перспективою пошуків у даному науковому напрямку є подальша розробка 1) аналітичного потенціалу принципу плюралізму в теорії і практиці міжнародних відносин з урахуванням вразливості соціальних аналітиків, на яку ми звертаємо увагу [20]; 2) комунікативного супроводу розвитку міжнародних відносин та світової політики в умовах плюралізму; 3) технології забезпечення проактивності плюралізму як способу взаємодії акторів міжнародних відносин на засадах толерантності і соціального діалогу.

Література

1. Іжак О. І., Мерніков Г. І. Сучасна система міжнародних відносин – стан, виклики, загрози, можливі сценарії. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 2. С. 3-29.
2. Чорна М. Плюралізм та релятивізм. <https://c4u.org.ua/plyuralizm-ta-reliatyvizm/>
3. Шавріна І. В. Релігійний плюралізм: сучасні погляди в епоху глобалізації. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. К., 2021. Випуск 165 (№ 10) Філософські науки. Політичні науки. С. 35-39.
4. Омельчук І. В. Проблеми концептуалізації ідей плюралізму в філософії постмодернізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 40. С. 78-83.
5. Печеранський І. П. Культурний релятивізм як методологічний підхід в межах американської антропологічної традиції вивчення культури (кінець XIX – 70-ті рр. XX століття). *Питання культурології*. 2022. № 39. С. 78–91. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256903>
6. Коппель О. А., Пархомчук О. С. Методологічний вплив загальнонаукових теорій на дослідження міжнародних відносин. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 20. С. 50-54.
7. Кушерець Т. В. Плюралізм уявлень про соціальну реальність як передумова розвитку соціологічної теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 47-52.
8. Паніна І. Г. Дослідження миру: основні теоретичні перспективи. *Політичне життя*. 2022. № 1. С. 92-107.
9. Горбулін В. П., Бадрак В. В. Україна в умовах побудови нового світопорядку. Пошук місця в системі координат. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 9. С. 3-11.
10. Bashynska, I., and Dyskina, A. (2018). The overview-analytical document of the international experience of building smart city. *Business: Theory and Practice*. no.19. p. 228-241.
11. Судаков В. І. Теоретичний синтез в соціології як рефлексивний процес та логіко-гносеологічна процедура. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2019 № 4. С. 4-12.
12. Судаков В. І. Тенденції епістемологічного розвитку сучасної соціології та концептуальні суперечності систематизації соціологічного знання. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2018. № 3-4. С. 5-14.
13. Остапенко О. Принципи політичного й ідеологічного плюралізму: проблеми реалізації в Україні. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 72-80. http://yurvisnyk.in.ua/v4_2019/12.pdf
14. Поплавська М. В. Право в дискусії cultural studies: монізм versus плюралізм. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 266-275. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.40.2022.269384>
15. Шестакова Ю. Конференція ОБСЄ: Дезінформація руйнує плюралізм ізсередини. 2018. <https://detector.media/infospace/article/138943/2018-06-29-konferentsiya-obsie-dezinformatsiya-ruynuie-plyuralizm-izsередyny/>
16. Monitoring Media. <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/67828/MPM2020-PolicyReport.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
17. Освіта заради справедливості. Серія університетських модулів. Добросесність та етика. Модуль 5. Етика, різноманітність і плюралізм / Організація Об'єднаних Націй. Відень, 2021. 26 с. https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_5_final_UKR.pdf
18. Васьків М. С. Системність підготовки фахівців-міжнародників у різних сферах діяльності як нагальна вимога сучасності. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Випуск 4. С. 201-212. <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/177650/177497>
19. Іванець Т. М. Особливості становлення та перспективи розвитку соціології міжнародних відносин. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. 86. С. 22-30.

20. Хижняк Л.М. Сичова В. В., Хижняк О.В. Вразливість уяви соціальних аналітиків про війни: можливості подолання. *Український соціум*. 2022. № 2. С. 85-99.

Анотація

Хижняк Л. М. Плюралізм теоретичних підходів у сучасних дослідженнях міжнародних відносин і світової політики. – Стаття.

У статті авторка виділила основні чинники, що визначають плюралізацію теоретичних підходів у дослідженні сучасних міжнародних відносин: 1. Практики міжнародних відносин різноманітні, їх неможливо обмежити однією сферою суспільної діяльності, вони охоплюють різні види людської діяльності. 2. Регулювання міжнародних відносин не можна звести до одного з регуляторів – правового, морального, культурного (в широкому сенсі). Норми міжнародного права та моралі не можуть бути універсальним інструментом регулювання взаємовідносин між державами, оскільки вони мають суб'єктивний характер в аспекті сприйняття й використання і чинні лише у випадку консенсусу між ними. 3. Відмінності у принципах та методах дослідження міжнародних відносин в рамках різних теоретичних підходів. 4. Дослідження міжнародних відносин спираються на широку палітру методів (як загальнонаукових, так і спеціальних). Широка джерельна база міжнародних відносин потребує при їх дослідженні різних теоретичних підходів, у тому числі міждисциплінарних. 5. Різні тлумачення понять, які описують міжнародні відносини. Обґрунтовано, що міжнародні відносини доцільно вивчати в таких основних вимірах: філософському; історичному; просторовому (географічному); політологічному; соціологічному; соціально-психологічному. В умовах тотального плюралізму у вивченні міжнародних відносин і світової політики серед соціальних факторів розвитку міжнародних відносин наразі актуалізовані такі як: соціальна нерівність, асиметричність міжнародних відносин як різновиду соціальних відносин, статусні претензії, розходження в моральних оцінках, соціокультурні відмінності, пошуки ідентичності, відстоювання цінностей, індивідуальні якості лідерів.

Ключові слова: міжнародні відносини, соціологія міжнародних відносин, соціальні фактори розвитку міжнародних відносин, принципи дослідження міжнародних відносин, методи дослідження міжнародних відносин.

Summary

Khyzhniak L. M. Pluralism of theoretical approaches in modern research of international relations and world politics. – Article.

In the article, the author have identified the main factors that determine the pluralism of theoretical approaches in the study of modern international relations: 1. Practices of international relations are diverse, they can not be limited to one area of social activity, they cover different types of human activity. 2. Regulation of international relations can not be reduced to one of the regulators – legal, moral, cultural (in a broad sense). Norms of international law and morality cannot be a universal tool for regulating relations between states, as they are subjective and valid only in the case of consensus between them. 3. Differences in the principles and methods of studying international relations within different theoretical approaches. 4. Studies of international relations are based on a wide range of methods (both general and special). A wide source base of international relations requires in their study of various theoretical approaches, including interdisciplinary. 5. Different interpretations of concepts that describe international relations. It is substantiated that it is expedient to study international relations in the following basic dimensions: philosophical; historical; spatial (geographical); political science; sociological; socio-psychological. Among the social factors in the development of international relations there are currently relevant the following: social inequality, asymmetry of international relations as a type of social relations, status claims, differences in moral assessments, socio-cultural differences, the search for identity, advocacy, individual qualities of leaders.

Key words: international relations, sociology of international relations, social factors of development of international relations, principles of research of international relations, methods of research of international relations.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 32.019.5

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.15>

І. М. Андросчук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0566-0676>

кандидат політичних наук, доцент

кафедри міжнародних відносин

Рівненського державного гуманітарного університету

**ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
НА ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У статті досліджується динаміка впливу чеських засобів масової інформації на громадську думку щодо російсько-української війни. Аналіз охоплює ключові етапи, включаючи анексію Криму, війну на сході України та широкомасштабну війну після вторгнення Російської Федерації. У дослідженні підкреслюється трансформаційна роль медійних наративів, визнається перехід чеських засобів масової інформації від проросійської позиції до рішучої проукраїнської. Ця трансформація розглядається через призму суспільних настроїв, висвітлення у ЗМІ та ключових подій, виявляючи взаємозв'язок між впливом засобів масової інформації та колективним сприйняттям.

Це дослідження заглиблюється у багатограний вплив чеських засобів масової інформації на громадську думку щодо російсько-української війни. Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що засоби масової інформації мають значний вплив на суспільне сприйняття, формуючи таким чином ставлення, цінності та реакції. Колективне сприйняття може бути предметом маніпуляцій на рівні окремих індивідів або ж суспільства.

Метою цієї статті є здійснення комплексного аналізу еволюції ролі засобів масової інформації у формуванні громадської думки щодо російсько-української війни, простежити перехід від проросійської позиції до рішучого проукраїнського наративу, а також дослідити ключові моменти та динаміку, що вплинули на цю трансформацію.

Виклад основного матеріалу. У сучасну епоху засоби масової інформації (ЗМІ) є потужною і впливовою силою, що формує і спрямовує колективне сприйняття суспільства. Основними аспектами впливу ЗМІ на суспільну свідомість є вплив на потреби населення, зміна свідомості через повторення певної інформації та зменшення особистого простору, де люди залишаються поза

впливом реклами чи цільових повідомлень. При цьому ЗМІ часто володіють глибоким розумінням того, які новини потрібні людям, часто перевершуючи в цьому відношенні самих людей. Вони мають значний вплив, здійснюючи значний контроль над суспільною свідомістю, оскільки люди можуть без особливих зусиль знаходити новини, що відповідають їхнім інтересам, лише кількома натисканнями клавіш на смартфоні.

На думку В. В. Карлової, для донесення інформації до громадськості засоби масової інформації використовують різні механізми та стратегії, такі як навіювання, переконання, психічне зараження, техніки переконання, захоплення аудиторії та аргументація. Важливо визнати, що численні медіа-технології, попри їхню ефективність, можуть вважатися неетичними та неналежними. Крім того, необхідно визнати, що засоби масової інформації, позбавлені незалежності, завжди є власниками і спонсорами, кожен з яких переслідує власні цілі та інтереси. [33] Зважаючи на необхідність конкретизації об'єкта досліджень звернемося до визначення поняття «засоби масової інформації». Слід зазначити, що чеське законодавство прямо не визначає таку дефініцію, як і українське. Найбільш наближене визначення можемо знайти у ч. 3 ст. 1 Закону Чеської Республіки «Про регулювання реклами та про внесення змін і доповнень до Закону № 468/1991 Зб. про функціонування радіо- та телевізійного мовлення зі змінами», яка в контексті реклами визначає, що до засобів масової інформації можуть належати періодичні друковані та неперіодичні видання, радіо- та телевізійне мовлення, аудіовізуальні медіа-послуги, послуги платформи для обміну відеозаписами, аудіовізуальною продукцією, комп'ютерними мережами, носіями аудіовізуальних творів, плакатами та листівками. [30]

На думку автора, таке визначення відображає найбільш точно позицію щодо розуміння засобів масової інформації як у науковій спільноті, так

і серед громадськості, що зумовлює доцільність здійснення дослідження у контексті визначення чеського законодавця. У контексті російсько-української війни дослідники виділяють 3 основні етапи:

- Анексія Криму (лютий-березень 2014 року) – військове вторгнення російських військ до Криму, що призвело до початку тимчасової окупації півострова Росією 20 лютого 2014 року.

- Війна на сході України (квітень 2014 року – 23 лютого 2022 року) – створення так званих Донецької та Луганської «народних республік» російськими спецслужбами під виглядом «народних» протестів.

- Широкомасштабна війна (24 лютого 2022 року – дотепер) вторгнення Росії в Україну після тривалого нарощування військової присутності та визнання Росією своїх утворень «ДНР» і «ЛНР» незалежними державами. [17]

Слід зазначити, що висвітлення різних етапів війни в чеських ЗМІ суттєво відрізнялось протягом усього періоду. Одним із перших на ситуацію в Криму відреагувало державне чеське телебачення (Česká televize), яке 20 лютого 2014 року у статті з бурхливим заголовком «Період напіврозпаду? Крим не виключає виходу зі складу України» повідомило про те, що проросійське керівництво Криму не виключає можливості відокремлення від України на тлі ескалації напруженості з посиланням на голову кримського парламенту Володимира Константинова. При цьому значна увага була приділена проросійським наративам, підкреслюючи минуле Криму у складі Росії до 1954 року. Медіа висвітлювало звернення Константинова до президента Росії Путіна за захистом та підкреслило невизначеність щодо майбутнього України в її нинішньому вигляді. Продовження проросійської позиції з боку Česká televize знайшло своє місце і в подальших статтях на тематику Криму. [19]

21 лютого 2022 року була опублікована стаття «Назад в обійми Росії? Крим хоче скасувати свою передачу Україні». У матеріалі йшлося про розгляд Кримським парламентом можливості скасування рішення 1954 року про передачу Криму до складу України, посилаючись на побоювання щодо можливого розпаду України. При цьому підкреслювалась конфронтація між позицією голови Кримського парламенту Володимира Константинова (прихильник відокремлення) та головою уряду Криму Анатолія Могильова (прихильник територіальної цілісності). [32]

01 березня 2014 року чеський медіа-ресурс Lidovky.cz опублікував статтю у якій назвав анексію Криму кризою та порівняв її з діями Гітлера перед захопленням Чехословацьких Судет. Основна увага автора приділялась зображенню Росії як захисника етнічних росіян в Україні та

застереженням про можливість нової холодної війни, якщо Росія вдасться до подальших військових дій. Неоднозначна стратегія Путіна викликала занепокоєння на тлі прогнозів щодо зміцнення кордонів України з боку НАТО. Зважаючи на це ЗМІ повідомляло про посилення міжнародної напруженості у зв'язку з перевіркою військової готовності Росії. При цьому чеський медіа-ресурс висловлював занепокоєння щодо виконання зобов'язань за Будапештським меморандумом 1994 року у відповідь на «кризу». [12]

Протягом березня здійснювались підготування до незаконного референдуму щодо статусу Криму, який відбувся 16 березня 2014 року. За результатами фальсифікації референдуму 96.77 % підтримали «возз'єднання» з Російською Федерацією. [35] Уже 18 березня 2014 року між президентом Росії Володимиром Путіним та представниками самопроголошеної адміністрації Криму був підписаний відповідний договір про прийняття Криму до складу Росії. [14] Після кількох днів запеклих дискусій парламент Чеської Республіки 25 березня 2014 року все ж прийняв резолюцію по Криму у якій засудив анексію та визнав її порушенням міжнародного права. [26] Реакція засобів масової інформації була доволі неоднозначною. Уже згадане Česká televize 18 березня 2014 року опублікувало статтю в якій приділило більше уваги міркуваннями щодо наслідків виключення Росії з G8 та накладених санкцій, ніж факту незаконної анексії півострову, що вкотре продемонструвало проросійську позицію державного медіа Чеської Республіки на початку російсько-української війни. [22] Інше видання Idnes 21 березня 2014 року опублікувало новину про анексію, згадавши про наміри представників України та Росії подавати позови до суду про фінансові компенсації. Жодного засудження анексії чи згадки про незаконність з боку чеського медіа не було. [13] 27 березня 2014 року медіа-ресурс Ecomia, а.с. нерішуче повідомило про засудження анексії Криму з боку Організації Об'єднаних Націй (100 голосів – «за», 11 – «проти», 58 – «утримались»), згадавши про те, що в Російській Федерації вважають це моральною перемогою, оскільки очікували на більш жорстку реакцію світу. Переважна частина статті була присвячена питанням виборів в Україні та нового кредитного траншу від Міжнародного валютного фонду. [1]

Деякі ЗМІ публікували відверто проросійські матеріали у яких заявляли про підтримку анексії Криму. Видання Reflex.cz 15 березня 2014 року опублікувало матеріал у якому висловлювало занепокоєння щодо зростання кількості громадян, які почали симпатизувати російському імперіалізму. Справедливо відзначити, що Reflex.cz продемонстрували уривки з публікацій громадян держави, які висловлювали власну ненависть

до Америки, Європейського Союзу, лібералів та євреїв, однак, зрештою, засудили такі дії/ [10]

Czech Free Press 18 березня 2014 року виступило з критикою ЄС і США за їхню участь в Україні, звинувачуючи їх у підтримці фашистів і нацистів. Такі висловлювання свідчать про упереджене ставлення до дій Заходу, ставлять під сумнів демократичні принципи ЄС і США та висловлюють занепокоєння щодо можливості Третьої світової війни, покладаючи провину на західні держави. [17]

Системний аналіз позиції чеських ЗМІ у перший місяць війни свідчить про дещо проросійську позицію щодо анексії Криму. Медіа-ресурси наголошували на історичних зв'язках, висвітлюючи суперечливі погляди кримського керівництва. У більшості випадків новинні ресурси не виступали з критикою анексії, а повідомляли про неї «з сторони», ігноруючи факт порушення міжнародного права. На думку автора, така політика була цілеспрямованою для того, щоб сформувати у чеського суспільства байдужість до протизаконної діяльності Росії, акцентуючи увагу на можливих економічних та політичних наслідках. Доволі показовим є і той факт, що жоден медіа-ресурс не вжив слово «війна» при публікації власних матеріалів.

Дослідження журналістів, проведені у березні 2014 року демонструють, що російська пропаганда змогла досягнути часткового успіху. Поширення російських наративів через чеські ЗМІ та онлайн-платформи, вплинуло на те, що деякі чехи сприймали Путіна як миротворця, а українців – негативно. Вплив таких статей призвели до применшення у свідомості громадян Чеської Республіки значення анексії Криму, жорсткої критики Заходу, сприяючи поляризованому сприйняттю конфлікту в Україні. [34]

Додатковим підтвердженням впливу ЗМІ на формування суспільної думки серед громадян Чеської Республіки слугують і результати анкетування, проведеного у березні 2014 року Центром дослідження громадської думки Інституту соціології Академії наук. Згідно з ними 64 % населення активно стежили за подіями в Україні, відзначивши їх як кризову зовнішньополітичну подію десятиліття. Попри це значній частині громадянської було важко сформулювати чітку думку або зайняти рішучу позицію з цього питання. На думку чеських громадян, дане питання найбільше потребує залучення ООН (55 %), лише 47 % відзначило, що Європейський Союз повинен долучатись до вирішення ситуації. За активну участь Чехії в підтримці України виступили лише 14 % респондентів. [20] Помітні зрушення у сприйнятті чеських медіа спостерігаються уже під час другого етапу війни у квітні 2014 року, коли стало зрозуміло, що Росія не збирається

зупинятись на анексії Криму, однак висвітлення в ЗМІ новин з України залишалось змішаним, часто з прихильністю до Російської Федерації. 12 квітня 2014 року медіа-ресурс Eonomia a.s. назвав бойовиків, які захоплювали урядові будівлі у Слов'янську та Краматорську проросійськими сепаратистами. [29] 13 квітня 2014 року видання Blesk.cz використали слово «війна» для опису подій, які розгортались на сході України. У своїй статті вони зазначали, що український спецназ розпочав операцію проти сепаратистів у Слов'янську. Особливої уваги заслуговує і те, що офіційно Україна оголосила про статус Антитерористичної операції, відповідно до указу Президента України № 405/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»». [36] Зважаючи на це, редакція Blesk.cz використала власне визначення до подій в Україні, спираючись на наявну у них інформацію. [27]

18 квітня 2014 року медіа-ресурс Eonomia, a.s. опублікував матеріал «Пропаганда про Україну. Один конфлікт, дві правди» у якому повідомив про наявність двох пропагандистських поглядів на «конфлікт» з боку його сторін. У той же час автор статті детально висвітлив точку зору Російської Федерації, врахувавши погляди керівництва держави-агресора, однак цілковито ігноруючи українську точку зору. Таким чином читачі ресурсу змогли отримати опис подій лише у парадигмі держави-агресора, що потенційно могло вплинути на негативне сприйняття України.

Окремі уваги заслуговують і заяви колишнього президента Чеської Республіки Мілоша Земана. 5 вересня 2014 року він назвав війну в Україні громадянською, заперечував вторгнення Росії та участь її збройних сил. [28]

26 вересня 2014 року Мілош Земан заявив про необхідність зняти санкції з Російської Федерації, применшивши значення «кризи» в Україні. [31] У листопаді 2014 року лідер Чеської Республіки у інтерв'ю російського медіа зазначив наступне: «Ми не повинні займатися жодними мріями про підтримку, в тому числі й про економічну підтримку України, тому що в умовах громадянської війни економічна підтримка – це повна нісенітниця» [2]. Аналогічні заяви у дусі російських наративів продовжувались з боку Мілоша Земана і надалі, хоча й супроводжувались критикою з боку чеських активістів. Ключовий момент полягав у тому, що представники уряду та парламенту утримувались від негативних висловлювань в адресу президента, а обурення суспільства було незначним. Подальші статті під час «гібридної» війни на Донбасі також свідчать про невідзначеність у сприйнятті ЗМІ Чеської Республіки

російсько-української війни. У статті від 2 грудня 2014 року, транслуючи слова прем'єр-міністра Словаччини Роберта Фіцо, Česká televize цитували «Дуже ймовірно, що в Україні вибухне військовий конфлікт, і в цьому випадку постраждає Словаччина. Я говорю про прямий військовий конфлікт. Я не говорю про російсько-український конфлікт, а про великий конфлікт». Таке відображення у медіа демонструє, що попри декілька місяців протягом яких тривали запеклі бої, європейські політики та їхні ЗМІ все ще не вважали ці події війною, чи навіть значним конфліктом, що у свою чергу зумовлювало і ставлення суспільства. [8] Негативне ставлення до України в контексті російсько-української війни відобразилось і у матеріалі Lidovky.cz від 8 червня 2015 року. У ньому медіа-ресурс повідомив про чесько-словацький підрозділ, який діяв на сході України у складі інтернаціональної бригади самопроголошеної Донецької народної республіки, займаючись диверсійною та розвідувальною діяльністю. Підрозділ складався з чотирьох чехів і чотирьох словаків. Мотивами участі були побудова кар'єри в армії, відраза до споживацтва і почуття обов'язку захищати російське населення. Показовим фактом у контексті цієї статті є те, що у ній видання висвітлювало для аудиторії історію підрозділу, який обрав сторону агресора таким чином, схилиючи читачів до прихильності ворогу України. [15]

Більш позитивне ставлення до України у чеських ЗМІ почало простежуватись у 2016-17 роках. У жовтні 2016 року медіа-ресурс Idnez.cz, який до цього висвітлював більш проросійську позицію, повідомив про запуск чеської версії веб-порталу StopFake.org, спрямованого на перевірку фактів та протидію дезінформації про події в Україні. Портал StopFake, який був запущений в Україні у 2014 році після Анексії Криму, поширився на різні країни, а чеськомовна версія стала дев'ятою за рахунком. Ціль проекту полягала у розвінчуванні тверджень, пов'язаних з Україною, з метою підвищення обізнаності про російську пропаганду та підвищення медіаграмотності в Чеській Республіці. На думку автора, запуск такого проекту в державі став офіційним визнанням того, що Чеська Республіка та її громадяни значною мірою були під впливом фейкових новин російської пропаганди у перші роки війни. [4]

З цього моменту серед чеського суспільства прискорилося посилення проукраїнських позицій. Уже в червні 2017 року ЗМІ повідомляли про висунуті звинувачення для першого чеха, який воював на боці сепаратистів в Україні. [18] Іншим прикладом позитивної динаміки серед чеського суспільства слугує ситуація в суспільстві щодо скандальних заяв Мілоша Земана. У 2017 році, виступаючи перед Парламентською Асамблеєю Ради Європи він заявив, що вважає Крим «фак-

том, що здійснився» і закликав до діалогу про компенсацію або у фінансовій формі або через нафту або газ. [3] Після цієї заяви уряд та парламент Земана виступив з критикою в його адресу, стверджуючи, що така позиція не відповідає зовнішній політиці Чеської Республіки. [16]

Подальша риторика чеських ЗМІ уже була явно проукраїнською. Навіть державне Česká televize у статті, присвяченій Паризьким переговорам у форматі Нормандської четвірки в грудні 2019 року використало термін «війна» до подій на Сході України, зазначивши, що в ній беруть участь російські бойовики та донбаські сепаратисти. Території Донецької та Луганської області було окреслено як тимчасово окуповані, що відповідало юридичному статусу, впровадженому в Україні. [25]

Позитивна динаміка відбулась також і в сприйнятті чеським суспільством України. Згідно з результатами анкетування проведеного у листопаді-грудні 2021 року Центром дослідження громадської думки Інституту соціології Академії наук щодо симпатії громадян окремим країнам, Україна продемонструвала найвищий показник за всі роки незалежності. Слід зазначити, що такий рівень прихильності зростає у той час, як рівень прихильності чехів до Росії знижується. Для прикладу, після року війни, індекс прихильності до Росії складав 27, України – 24, у той час, як в 2021 для України він склав 37, для Росії знизився до 25 (див. Таблиця 1).

Зважаючи на це, станом на початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року Україна мала історично високий рівень симпатій з боку громадян Чехії.

Після розгортання широкомасштабного вторгнення чеські ЗМІ висвітлювали діаметрально протилежну позицію порівняно з анексією Криму. 24 лютого 2022 року Мілош Земан звернувся до держави, зазначивши, що Росія вчинила злочин проти миру, закликавши «ізолювати божевільних». [21] Численні медіа-канали держави опублікували проукраїнські статті, у яких спростовували міфи російської пропаганди. Видання Deník.cz повідомляючи про події у Києві 25 лютого 2022 року зазначило неправдивими заяви Кремля про те, що удари завдаються виключно по державній військовій інфраструктурі. [5]

27 лютого 2022 року Echo24.cz з посиланням на прем'єр-міністра Петра Фіала повідомило про новий пакет військової допомоги від Чеської Республіки. При цьому чеська влада через довгих 8 років визнала війну в Україні війною Європи: «Україна – це поле бою, ми воюємо». [6] Окремим доказом прихильності та нового сприйняття російсько-української війни стала стаття iRozhlas від 27 лютого 2022 року, у якій мова йшла про особливості з дітьми про війну в Україні. При цьому

Таблиця 1

Симпатія чеських громадян до окремих країн – часове порівняння 1991-2021 рр.

	1991	1995	2001	2010	2013	2015	2016	2017	2019	2021
Словаччина	-	64	83	84	87	89	86	83	86	88
Австрія	68	82	62	66	73	74	74	66	74	80
Франція	-	86	81	72	81	73	69	59	65	71
Великобританія	-	80	69	68	75	70	67	66	63	69
Угорщина	21	41	63	41	53	61	58	45	58	67
Польща	18	44	67	57	50	60	53	45	55	65
Німеччина	49	48	53	52	54	50	50	41	48	59
США	67	75	54	56	60	50	47	41	48	52
Україна	-	31	24	17	20	24	22	19	22	37
Ізраїль	-	-	26	16	20	17	18	21	21	38
Туреччина	-	-	-	-	31	15	14	12	16	26
Росія	22	24	26	23	23	27	26	20	21	25
Китай	-	-	23	16	13	26	20	15	15	21

Джерело: складено автором на основі [24]

поширювалась позиція про необхідність розвінчування міфів російської пропаганди та використання надійних джерел. У такому образі віддзеркалюється довіра чеської спільноти до нашої держави та більш чітке зайняття проукраїнської позиції. [9] Прихильність чеського суспільства виражалась у численних мітингах на підтримку України, послідовній політиці держави з питань захисту біженців та проукраїнському висвітленню подій у ЗМІ. У комплексі такі дії лише забезпечили покращення громадської думки у Чеській Республіці. У жовтні 2022 року Denik.cz опублікувало статтю під назвою «Ми не такі як словаки», у якій повідомило про результати анкетування серед аудиторії, зауваживши, що 75.1 % респондентів бажають перемоги Україні, 15.9 % – Російській Федерації, 9 % – утримались. Зазначена стаття стала відповіддю словацькому суспільству, де результати анкетування засвідчили, що більшість опитуваних бажають перемоги Росії. [11]

Опитування, проведені у липні 2023 року виданням Esonomia, a.s. також засвідчили, що понад 54 % громадян Чеської Республіки бажають перемоги Україні, у той час, як 7 % – Росії. Щоправда, аналіз результатів анкетування свідчить про значну кількість прихильників сценарію тимчасового миру з можливою ескалацією у майбутньому – 26.7 %, що, на думку автора, вказує на можливу втому від тривалої війни та підтримки України. На оцінку конфлікту вплинув також рівень освіти. Особи, які закінчили школу без отримання атестату, демонструють найбільшу підтримку Росії. Цікавою закономірністю, що серед цієї групи менше половини висловлюють надію на перемогу України. І навпаки, студенти демонструють найсильнішу підтримку країни, на яку напали. Серед усіх опитаних груп студенти найменше схильні бажати перемоги Росії. [23] Системний аналіз свідчить, що протягом остан-

ніх років позиція чеських ЗМІ є чітко проукраїнською і характеризується однозначним і відвертим висвітленням російсько-української війни. Прагнення ЗМІ до підтримки України відображається в їхньому висвітленні новин, де спостерігається послідовний проукраїнський наратив. Впливова роль ЗМІ у формуванні громадської думки щодо російсько-української війни підкреслюється узгодженістю їхнього висвітлення з позицією підтримки України серед чеського суспільства.

Висновки. У сучасну епоху засоби масової інформації є могутньою силою, що впливає на колективні уявлення в суспільстві. Цей вплив є багатограним, формуючи суспільні потреби, змінюючи свідомість через повторювану інформацію та зменшуючи особистий простір. Незважаючи на глибоке розуміння суспільних запитів, ЗМІ часто мають значний контроль над суспільною свідомістю, орієнтуючи індивідів на новини, що відповідають їхнім.

Аналізуючи російсько-українську війну в чеських ЗМІ, можна виокремити кілька етапів: анексія Криму, війна на сході України та широкомасштабна війна. Варто зазначити, що висвітлення подій у ЗМІ на цих етапах суттєво відрізнялося. Початкова реакція демонструвала проросійську позицію щодо Криму, що знайшло своє відображення у проросійських наративах, історичних зв'язках та економічних наслідках, применшуючи порушення міжнародного права. Ця тенденція, у поєднанні з публікацією деякими ЗМІ відверто проросійських матеріалів, продемонструвала частковий успіх російської пропаганди у формуванні чеського сприйняття.

Зрушення у сприйнятті ЗМІ відбулися у 2016-17 роках, коли з'явилася чеська версія StopFake.org, покликана протидіяти дезінформації про Україну. До 2021 року громадська симпатія до України досягла історичного максимуму, що свідчить про позитивну трансформацію. Зокрема,

проукраїнська позиція ЗМІ набрала обертів під час повномасштабного російського вторгнення у 2022 році. Медіа, включно з державними каналами, прийняли проукраїнський наратив, спростовуючи російську пропаганду та зосередившись на підтримці підтримуючи України. Суспільна думка, відображена в опитуваннях, вказувала на переважну симпатію Україні, що свідчить про значні зміни у сприйнятті війни чеським суспільством. Протягом усієї російсько-української війни чітко простежується поступова еволюція висвітлення ЗМІ Чеської Республіки новин з боку проукраїнської позиції. Впливова роль ЗМІ у формуванні громадської думки в поєднанні зі зміною суспільних настроїв висвітлює динамічну взаємодію між медійними наративами та колективним сприйняттям, підкреслюючи ключову роль ЗМІ у формуванні громадської думки під час російсько-української війни.

Література

1. Aktuálně.cz. OSN odsoudilo anexi Krymu, Rusko mluví o morální výhře | Aktuálně.cz. Aktuálně.cz – Víte, co se právě děje. URL: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/zive-rusko-ukrajina-konflikt-krym/r~e871de1ab58511e387f2002590604f2e/> (дата звернення: 19.10.2023).
2. Albertov 2014: Dav Zemana vypískal a v zduchem létala vajíčka. ČT24 – Nejdůvěryhodnější zpravodajský web v ČR – Česká televize. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1008985-albertov-2014-dav-zemana-vypiskal-a-vzduchem-letala-vajicka> (дата звернення: 22.10.2023).
3. Anexe Krymu je hotová záležitost. Rusko by ji mohlo kompenzovat penězi nebo plynem, řekl Zeman. iROZHLAS. URL: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/anexe-krymu-je-hotova-zalezitost-rusko-ji-mohlo-kompenzovat-penezi-nebo-plynem_1710101341_pj (дата звернення: 23.10.2023).
4. Česká verze „StopFake“ vyvrací dezinformace o dění na Ukrajině – iDNES.cz. iDNES.cz. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/nato/vyvraci-dezinformace-o-ukrajine.A161019_064115_zpr_nato_inc (дата звернення: 22.10.2023).
5. ČTK L. R. R. M. R. Rusko napadlo Ukrajinu. Sabotéři pronikli do Kyjeva, Zelenský hlásí mobilizaci. Deník.cz. URL: <https://www.denik.cz/staty-mimo-eu/rusko-ukrajina-putin-vojenska-operace-20220224.html> (дата звернення: 24.10.2023).
6. Echo24. „Jsme ve válce.“ Fiala chce proti Rusku sankce „na hraně myslitelného“. Echo24.cz. URL: <https://echo24.cz/a/SW9ur/jsme-ve-valce-fiala-chce-proti-rusku-sankce-na-hrane-myslitelneho> (дата звернення: 23.10.2023).
7. EU a USA po boku fašistů na Ukrajině dali za pravdu komunistům. Czech Free Press. URL: <http://www.czechfreepress.cz/dalsi-blogy/eu-a-usa-po-boku-fasistu-na-ukrajine-dali-za-pravdu-komunistum.html> (дата звернення: 19.10.2023).
8. Fico: Pokud vypukne na Ukrajině válka, Slovensko bude velmi trpět. Česká televize. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1006698-fico-pokud-vypukne-na-ukrajine-valka-slovensko-bude-velmi-trpet> (дата звернення: 22.10.2023).
9. Jak mluvit s dětmi o válce na Ukrajině? Radiožurnál vysílal debatu s psychologem. iROZHLAS. URL: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/deti-informace-o-valce-na-ukrajine-jak-s-nimi-mluvit-dezinformace_202271900_mim (дата звернення: 23.10.2023).
10. JAN JANDOUREK: Český sliz v nejlepší formě: Putine, máte naši podporu!. Reflex.cz. URL: <https://www.reflex.cz/clanek/komentare/55218/jan-jandourek-cesky-sliz-v-nejlepsi-forme-putine-mate-nasi-podporu.html> (дата звернення: 19.10.2023).
11. Janko M. Nejsme jako Slováci. Vítězství ve válce přeje Rusku jen 16 procent čtenářů. Deník.cz. URL: <https://www.denik.cz/cesi-v-cislech/rusko-ukrajina-putin-valka-nazory-anketa-vitezstvi-vinik-ano-spd-20221012.html> (дата звернення: 24.10.2023).
12. Krize na Krymu připomíná Sudety před Mnichovem, píše v zahraničí | Svět | Lidovky.cz. Lidovky.cz. URL: https://www.lidovky.cz/svet/krize-na-krymu-pripomina-sudety-pred-mnichovem-pisi-v-zahranici.A140301_121553_ln_domov_vsv (дата звернення: 18.10.2023).
13. Krym je definitivně ruský, Putin anexi stvrdil svým podpisem – iDNES.cz. iDNES.cz. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/zahranici/rusky-prezident-vladimir-putin-podepsal-smlouvu-o-anexi-krymu.A140321_125222_zahranici_im (дата звернення: 19.10.2023).
14. LB.ua. Договір між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим. LB.ua. URL: https://lb.ua/news/2014/03/18/259848_dogovor_mezhdu_rossiyskoy_federatsiey.html (дата звернення: 18.10.2023).
15. Na Donbasu působí česko-slovenská jednotka, říká Slovák. Prý provádí diverze | Svět | Lidovky.cz. Lidovky.cz. URL: https://www.lidovky.cz/svet/na-donbasu-pusobi-cesko-slovenska-jednotka-tvrdi-web-pry-provadi-diverze.A150608_200517_ln_zahranici_ele (дата звернення: 22.10.2023).
16. Odmítáme Zemanovy postoje, ozývá se z vlády. Prezidentovy výroky se dostaly i na program Senátu. iROZHLAS. URL: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/odmitame-zemanovy-postoje-ozyva-se-z-vlady-prezidentovy-vyroky-se-dostaly-i-na_1710111127_dp (дата звернення: 23.10.2023).
17. Poberezhets V. Healthcare crisis in Ukraine – worrying consequences of the Russian-Ukrainian war. Croat Med J. 2022. T. 63, № 4. C. 315–316. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9468730/> (дата звернення: 18.10.2023).
18. Policie obvinila prvního Čecha, který na Ukrajině bojoval na straně separatistů | Domov | Lidovky.cz. Lidovky.cz. URL: https://www.lidovky.cz/domov/police-obvinila-prvniho-cecha-ktery-na-ukrajine-bojoval-na-strane-separatistu.A170611_190248_ln_domov_pev (дата звернення: 23.10.2023).
19. Poločas rozpadu? Krym nevylučuje odtržení od Ukrajiny. Česká televize. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1047397-polocas-rozpadu-krym-nevylucuje-odtrzeni-od-ukrajiny> (дата звернення: 18.10.2023).
20. Postoj české veřejnosti k dění na Ukrajině – březen 2014. URL: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a1724/f9/pm140321.pdf (дата звернення: 20.10.2023).
21. Prezident Zeman k útoku na Ukrajinu: Rusko se dopouští zločinu proti míru. Šilence je nutné izolovat. iROZHLAS. URL: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/milos-zeman-prezident-rusko-ukrajina-valka-invaze-projev_202241107_ako (дата звернення: 24.10.2023).
22. Putin schválil připojení Krymu, skupina G8 se rozpadla. Česká televize. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1043143-putin-schvalil-pripojeni-krymu-skupina-g8-se-rozpadla> (дата звернення: 19.10.2023).
23. Štěpán V. Průzkum: Jak dopadne válka na Ukrajině? Jen malá část Čechů doufá ve vítězství Ruska | Aktuálně.cz. Aktuálně.cz – Víte, co se právě děje. URL: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/pruzkum-jak-dopadne-valka-na-ukrajine/r~91f56db02a04>

11eebe29ac1f6b220ee8/ (дата звернення: 24.10.2023).

24. Sympatie české veřejnosti k některým zemím – listopad/prosinec 2021. Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR. URL: https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5499/f9/pm220202.pdf (дата звернення: 23.10.2023).

25. Ukrajina a Rusko souhlasily v Paříži s příměřím do konce roku. Zásadní neshody trvají. Česká televize. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/3000212-putin-zelenskyj-merkelova-a-macron-jednaji-o-rusko-ukrajinske-valce> (дата звернення: 23.10.2023).

26. Usnesení ke Krymu (25.03.2014). Logo Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky. URL: <https://www.psp.cz/sqw/cms.sqw?z=6212> (дата звернення: 18.10.2023).

27. Válka na Ukrajině: Střelba bez varování, vzbouřenci se kryjí civilisty. Blesk.cz. URL: <https://www.blesk.cz/clanek/zpravy-udalosti/245642/valka-na-ukrajine-strelba-bez-varovani-vzbourenci-se-kryji-civilisty.html> (дата звернення: 21.10.2023).

28. Žádná invaze, zbytečné sankce, tvrdil Zeman. Ve Walesu mluvil jinak – iDNES.cz. iDNES.cz. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zeman-o-rusech-na-ukrajine.A140905_114819_domaci_jw (дата звернення: 22.10.2023).

29. Zahraníči. Separatisté obsazují úřady, Kyjev přiletí podpořit Biden | Aktuálně.cz. Aktuálně.cz – Víte, co se právě děje. URL: <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/zive-sobota-ukrajina-rusko-krize/r~796ec3c4c22411e3b26d002590604f2e/> (дата звернення: 20.10.2023).

30. Zákon o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání, ve znění pozdějších předpisů : Zákon від 14.03.1995 р. № ч. 40/1995 Sb. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1995-40#f1592499> (дата звернення: 17.10.2023).

31. Zeman bagatelizoval krizi na Ukrajině. Zrušme sankce, vyzval rusky – iDNES.cz. iDNES.cz. URL: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/zemanuv-projev-na-rhodosu.A140926_193843_domaci_wlk (дата звернення: 22.10.2023).

32. Zpět do ruské nárúce? Krym chce anulovat své předání Ukrajině. Česká televize. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/1047240-zpet-do-ruske-naruce-krym-chce-anulovat-sve-predani-ukrajine> (дата звернення: 19.10.2023).

33. Карлова В. Вплив засобів масової інформації на формування української національної свідомості. 2013. URL: <https://web.archive.org/web/20131216021827/http://www.academy.gov.ua/ej/ej6/txts/07kvvunc.htm> (дата звернення: 17.10.2023).

34. Кренців А. Чому дехто з чехів вважає Путіна «миротворцем», а українців – «бандерівцями». Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25305196.html> (дата звернення: 20.10.2023).

35. Підсумки референдуму: За входження Криму до складу Росії проголосували 96,77% виборців. Кореспондент. net. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3320437-pidsumky-referendumu-za-vkhodzhennia-krymu-do-skladu-rosii-proholosuvaty-9677-vybortsiv> (дата звернення: 19.10.2023).

36. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України" : Указ від 14.04.2014 р. № 405/2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886> (дата звернення: 21.10.2023).

Анотація

Андрощук І. М. Вплив засобів масової інформації Чеської Республіки на формування суспільної думки щодо російсько-української війни. – Стаття.

У статті представлено комплексний аналіз того, як чеські медіа впливали на суспільну думку на різних етапах російсько-українського конфлікту. Спочатку у статті простежуються витoki війни, починаючи з анексії Криму у 2014 році, потім конфлікту на сході України, і закінчуючи широкомасштабною війною, яка розпочалася з вторгнення Росії у 2022 році. Важливим аспектом цього дослідження є його фокус на еволюції медійних наративів у Чеській Республіці. Спочатку чеські ЗМІ демонстрували проросійську позицію, що особливо проявилось під час анексії Криму. Цей етап був відзначений висвітленням, яке підкреслювало історичні зв'язки з Росією та применшувало порушення міжнародного права. Цікаво, що в цей період чеські ЗМІ також уникали використання терміну «війна», відображаючи більш нейтральний або байдужий підхід до подій, що розгортаються.

Однак приблизно у 2016-17 роках відбулися помітні зрушення, зокрема із запровадженням чеської версії StopFake.org, платформи, присвяченої розвінчуванню дезінформації про Україну. Ця зміна означає зростання обізнаності та реакції на російську пропаганду. До 2021 року серед громадян Чехії помітно зросла суспільна симпатія до України, що різко контрастує з попередніми роками конфлікту. Дослідження підкреслює роль засобів масової інформації у формуванні суспільних потреб та зміні свідомості за допомогою повторюваної інформації. Він вказує на значний контроль ЗМІ над суспільною свідомістю, часто розуміючи суспільні потреби краще, ніж самі люди. Обговорюється використання засобами масової інформації різних методів, таких як навіювання і переконання, визнаючи етичні дилеми, які можуть представляти ці методи. Системний аналіз статті виявляє чітку проукраїнську позицію останніх років, яка характеризується однозначним і прозорим висвітленням війни. Ця еволюція медійного наративу тісно пов'язана зі зміною сприйняття в чеському суспільстві, демонструючи динамічну взаємодію між впливом ЗМІ та громадською думкою. Дослідження підкреслює значний вплив медіа на колективне сприйняття, особливо у формуванні ставлення до великих міжнародних конфліктів, таких як російсько-українська війна.

Загалом у статті робиться висновок, що медіа в Чеській Республіці пройшли трансформаційний шлях у висвітленні російсько-української війни. Від періоду проросійських наративів та дещо байдужої позиції відбувся помітний перехід до рішуче проукраїнської позиції. Ця еволюція в перспективі ЗМІ відображає ширші зміни суспільних настроїв, ілюструючи потужну роль ЗМІ у впливі та формуванні громадської думки.

Ключові слова: Чеська Республіка, Україна, засоби масової інформації, російсько-українська війна, вплив медіа, еволюція поглядів, громадська думка.

Summary

Androshchuk I. M. The influence of the mass media of the Czech Republic on the formation of public opinion regarding the Russian-Ukrainian war. – Article.

The article presents a comprehensive analysis of how the Czech media influenced public opinion at different stages of the Russian-Ukrainian conflict. First, the article traces the origins of the war, starting with the annexation of Crimea in 2014, then the conflict in eastern Ukraine, and ending with the large-scale war that began with Russia's invasion in 2022. An important aspect of this study is its focus on the evolution of media narratives in the Czech Republic. Initially, the Czech media demonstrated a pro-Russian position, which was especially evident during the annexation of Crimea. This stage was marked by coverage that emphasized historical ties with Russia and downplayed violations of international law. Interestingly, during this period, the Czech media also avoided using the term "war", reflecting a more neutral or indifferent approach to the unfolding events.

However, around 2016-17, there were notable shifts, in particular with the introduction of the Czech version of StopFake.org, a platform dedicated to debunking disinformation about Ukraine. This change means an increase in awareness and reaction to Russian propaganda. By 2021, public sympathy for Ukraine had increased markedly among Czech citizens, which contrasted sharply with previous years of the conflict. The study highlights

the role of the media in shaping societal needs and changing consciousness through repetitive information. He points to the media's considerable control over public consciousness, often understanding societal needs better than the people themselves. The use of various methods by the media, such as suggestion and persuasion, is discussed, recognizing the ethical dilemmas that these methods can present. A systematic analysis of the article reveals a clear pro-Ukrainian position of recent years, which is characterized by unambiguous and transparent coverage of the war. This evolution of the media narrative is closely linked to the changing perceptions in Czech society, demonstrating the dynamic interaction between media influence and public opinion. The study highlights the significant influence of media on collective perception, especially in shaping attitudes towards major international conflicts, such as the Russian-Ukrainian war.

In general, the article concludes that the media in the Czech Republic have gone through a transformational path in covering the Russian-Ukrainian war. From a period of pro-Russian narratives and a somewhat indifferent position, there has been a noticeable transition to a decidedly pro-Ukrainian position. This evolution in the media perspective reflects broader changes in public sentiment, illustrating the media's powerful role in influencing and shaping public opinion.

Key words: Czech Republic, Ukraine, mass media, Russian-Ukrainian war, media influence, evolution of views, public opinion.

УДК 322.3

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.16>

А. Р. Кобетяк

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6899-0571>

доктор політичних наук,

доцент кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

РЕКЛАМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІЖКОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Питання вироблення механізму правового регулювання утворення нової помісної автокефальної церкви систематично поставало перед європейською православною спільнотою. Особливо актуальним воно було в другій половині XIX – XX ст., коли більшість визнаних православних церков у Європі отримали власну незалежність. Через геополітичні, військові та державницькі трансформації XX ст. на європейській арені з'явилася низка держав, які прагнули мати власну незалежну церкву. Політичні процеси, які відбувалися у балканських країнах не могли оминути церковного життя. Незважаючи на закріплений принцип відокремлення церкви від держави та взаємне невтручання у внутрішні справи одна одної, кожна із новопроголошених держав порушила питання про церковну автокефалію.

Однак, процес набуття церковної незалежності набув автоматичного характеру. Після 1991 р. Україна не набула незалежності церковної. Багатовіковий вплив Російської церковної імперії наклав відбиток на релігійне життя несформованого українського суспільства. Проблема релігійної самоідентифікації гостро відобразилася на розбудові нової демократичної України. За роки державної незалежності Україна так і не здобула міжконфесійного миру та припинення конфліктів на релігійному підґрунті. Наша країна одна з найбільших православних держав світу, тому надання довгоочікуваного Томосу українській церкві – історична та канонічна справедливість. Тому питання проголошення автокефалії було стратегічним завданням усієї української нації. Нині це одна з найактуальніших проблем європейського співтовариства. Всі державницькі інституції України долучилися до формування законодавства і державної ідеології у релігійній сфері з метою проголошення та майбутнього утвердження власної незалежної церкви. В тій чи іншій мірі всі православні церкви, і навіть Ватикан, долучилися до обговорення української церковної ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки обраної теми сьогодні неоднозначний. З одного боку наявна значна кількість

публічних заяв, виступів та офіційних листів ієрархів та богословів від різних Помісних церков, однак більшість з них мають полемічний або політичний характер. З іншого – значно активізувався інтерес громадськості до питання не/єдності православних церков при умовах цивілізаційних викликів. Такий сплеск інтересу до проблеми автокефалії безумовно пов'язаний із проголошенням 15 у диптиху автокефальної церкви, а саме ПЦУ.

Актуальною сьогодні є праця відомого борця за незалежність української церкви митрополита Олександра (Драбинко) «Українська церква: шлях до автокефалії», в якій автор поглиблено розкриває спосіб реалізації різних концепцій автокефалії Української церкви у XX ст. Необхідно згадати напрацювання архімандрита, доктора наук Кирила Говоруна про юрисдикцію українського православ'я та можливості канонічного становлення Помісної церкви та М. Гергелюка про канонічні й еkleзіологічні основи автокефального устрою церков в Вселенського православ'я. Необхідною для дослідження є робота керівника ДЕСС Віктора Єленського «Релігія після комунізму», в якій розкривається саме європейський контекст міжконфесійних відносин в Україні, та інші.

До проблеми розділення українського православ'я і політичного впливу на ці процеси зверталися відомі вітчизняні філософи-релігієзнавці В. Єленський, С. Здіорук, А. Колодний, П. Кралюк, О. Саган, Л. Филипович, Ю. Чорноморець та інші. Всі вони одноставно відстоюють ідею необхідності надання незалежності українській церкві. Крім того, вчені вважають, що становлення молоді української держави, розбудова громадянського суспільства та припинення війни неможливе без автокефальної церковної організації. Важливими є публікації, заяви та інтерв'ю провідних українських ієрархів. Окремо варто згадати патріарха Філарета, митрополитів Епіфанія, Онуфрія та Макарія, блаженнішого Святослава (Шевчука). Завжди актуальними є праці митрополита Олександра (Драбинко), архієпископа Євстратія (Зорі), та інших ієрархів різних церковних юрисдикцій, які постійно виступають із заявами та офіційними документами в різних

мас-медіа. Що стосується ієрархів Помісних церков, то більшість предстоятелів та відомих богословів вже висловились стосовно українського питання. Перш за все, це стосується патріарха Варфоломія, патріарха Кирила, митрополита Іларіона (Алфеева), архієпископа Даниїла (екзарха в Україні) та інших церковних лідерів світу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно засвідчити вагомий науковий, політичний та теологічний аспект актуальності обраної проблеми, а також наявність низки ґрунтовних праць з теми. Однак, сьогодні проблема набуття автокефального статусу, політичного регулювання цього процесу та чіткого визначення межі канонічної та адміністративної території впливу кожної із Помісних церков залишається відкритою. Європейський спосіб життя, який базується на феномені мультикультуралізму та полірелігійності, наразі не зовсім прийнятний і зрозумілий мешканцям України. Значний рівень міжконфесійних протистоянь та конфліктів на релігійному та політичному ґрунті свідчить про неготовність вітчизняного суспільства до конструктивного діалогу. Цей феномен практично не досліджений у вітчизняній історіографії. Тому, вивчення пропаганди мультикультуралізму та впливу Європейського мислення та способу життя на процес врегулювання міжконфесійних взаємин в Україні це справа найближчого наукового майбутнього вітчизняних філософів, політологів, релігієзнавців, соціологів, культурологів та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні причин та наслідків розділення українського православ'я на різні юрисдикції у контексті євроінтеграційних процесів нашої держави. Реклама та пропаганда європейського способу життя значною мірою утвердила поняття мультикультуралізму та полірелігійності. Здорова конкуренція і мирне співіснування різних релігійних утворень – фундамент релігійного життя сучасної Європи. Увагу дослідження зосереджено на спробах державного регулювання та спроби налагодження міжконфесійних та державно-церковних відносин. **Завданням дослідження** є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми впливу європейської політики у сфері релігії та пропаганди полікофнесійності та загальної рівності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За період існування Православної церкви України сформувалося два протилежні табори Помісних церков, які мають протилежні погляди на українське питання. Крім того, одним із важливих завдань нашого дослідження є політичний аналіз основних положень формування ідеї незалежної Української церкви у ХХІ ст. та прогнозування

варіантів світової взаємодії на Всеправославній нараді.

Перші роки незалежності України визначаються «процесом релігійного відродження», який супроводжувався відновленням релігійної традиції та її подальшим розвитком і набуттям нових особливостей та характеристик. Конфігурація релігійної мережі України сьогодні пов'язана з політичними процесами Європи, яка була розділена на два релігійні макрорегіони: «Лінія розлому між цивілізаціями, що відокремлює Захід від православ'я, проходить прямо її центром ось уже декілька століть» (Novorun, 2016: 284).

У 1991 р. за нормами церковного права сформувалися усі необхідні умови для проголошення незалежності Української церкви в межах існування давньої Київської митрополії. Церква отримала значні перспективи для інституціалізації та подальшого розвитку.

За роки державної незалежності українське суспільство періодично порушувало питання автокефалії. І 6 січня 2019 р. Українська церква офіційно отримала історичний документ, що заклав підвалини до формування нового громадянського суспільства. До того ж, це один із невід'ємних елементів утвердження державності та підняття авторитету самої України на міжнародній арені. Особливо актуальним це стало в часи військового протистояння з Росією та анексії Криму, після чого всі три гілки православ'я, особливо УПЦ МП, мали неабиякий поштовх для відокремлення від Москви, але не скористалася цим (Tunick, 2022: 287). Сьогодні, незалежність нової української церкви – уже сформований елемент українського буття й історична об'єктивність. Водночас, юрисдикційне розділення у світовому православ'ї продовжується. Тривалий час в Україні функціонувало декілька православних церков, які були схожими сутнісно, але різними за формою. Тому дослідження історії поділу православних церков в Україні на різні юрисдикції допоможе зрозуміти політичну складову такого становища, що сприятиме об'єднанню усіх православних вірян і гілок навколо визнаної Православної церкви України. Безперечно, надзвичайно важливим чинником було отримання Томосу й декларація її існування, але досягти повного визнання без входження до нової церковної структури більшості українських парафій буде складно.

Для глибшого розуміння проблеми юрисдикційного розділення сучасного православ'я в Україні необхідно проаналізувати політичний контекст утворення кожної із трьох основних церков. Принагідно зауважимо, що в Україні існують й інші, менш численні православні утворення, наприклад Українська дійсна автокефальна православна церква, Українська незалежна апостольська церква, Українська православна церква патріарха Кулика

та ще низка інших, однак усі вони разом не становлять навіть 0,1 % від загальної чисельності українських парафій або ж існують номінально у вигляді парафії-приходу її засновника. Тож далі в дослідженні йтиметься лише про УАПЦ, УПЦ МП і УПЦ КП.

Першою православною конфесією в Україні була Українська автокефальна православна церква, яка утворилася на Всеукраїнському православному соборі в Києві 1921 р. (Stan, 2007: 152). Основною проблемою, з якою зіткнулися учасники установчого Собору, було рукопокладення перших ієрархів новоутвореної церкви. Новообраного митрополита Київського і всієї України, відомого релігійно-громадського діяча та борця за незалежність протоієрея Василя Липківського, РПЦ відмовилася благословляти на це служіння. Тому Собор ухвалює рішення самостійно, без єпископату, посиляючись на практику Олександрійської церкви перших століть, висвятити свого першоієрарха (Sahan, 2004: 207). Наступні хіротонії духовенства звершувалися традиційно (двадцять єпископи рукопокладають нового).

Сам Собор утвердив і визнав факт, що особливості першої хіротонії зумовлені політичними обставинами. Однак це стало основною перешкодою на шляху до визнання УАПЦ світовим православ'ям. Крім того, шалений супротив новоутвореній церковній структурі створював митрополит Михайло (Єрмаков), екзарх Московського патріарха в Україні. Загалом УАПЦ у XX ст. пройшла складний шлях свого становлення, так і не здобувши визнання у православному світі. У часи радянщини влада жорстко контролювала її діяльність. Період церковних розділень 20–30-х рр. не сприяв її становленню та інституалізації, частина духовенства відійшла та повернулася до РПЦ. Не отримавши світового визнання, багато священнослужителів виїздило за кордон. Тому УАПЦ у XX ст. так і не сформувалася як монолітна структура. У 1936 р. після арешту митрополита Івана Павловського та кількох єпископів УАПЦ припиняє свою діяльність (Sahan, 2004: 328).

Своє відродження УАПЦ пов'язує вже з 1989 р., коли 16 лютого було створено відповідний Комітет у Києві. На Соборах у Львові та Києві було обрано нового патріарха Київського і всієї України Мстислава (Скрипника) (Паркова, 2011: 142). Радянська влада протидіяла відродженню УАПЦ, вважаючи цей процес частиною ідейно-політичної боротьби українського народу за незалежність. Після здобуття Україною незалежності тиск на УАПЦ значно зменшився і відроджена структура розпочала власну широкомасштабну інституалізацію по всій території України. Однак боротьба цієї церкви за православне визнання не увінчалась успіхом. Москва всіляко чинила опір відокремленню незалежної

церкви, оскільки кількість парафій в Україні становить половину загальної кількості приходів усієї РПЦ. Крім того, імперські амбіції Росії, утілені в ідеях «Третього Риму» та «Русского мира», не могли дозволити відділення жодної з колишніх республік навіть у духовному плані. Це могло б спричинити ланцюгову реакцію, адже Молдова, Естонія та Білорусь постійно порушували питання про утворення незалежних церковних юрисдикцій саме на хвилях національного відродження і державної незалежності. Офіційно церква зареєстрована відповідними державними органами 1995 р. Станом на 1 січня 2018 р. в Україні було зареєстровано 1167 парафій УАПЦ, 101 з яких уже не діяла (Novogun, 2019: 361).

Найчисельнішою православною структурою в Україні є Українська православна церква, яка перебуває в єдності з Московським патріархатом. Її історичний шлях розпочинається із Всеросійського православного собору 1918 р., коли їй було надано автономію в канонічному єднанні із РПЦ. Згодом, у 1922 р. патріарх Московський Тихон підтвердив цей статус. Але в радянський період керівництво РПЦ робило вигляд, що ніякої автономії не існує (Lucian, 2008: 430). Церква в Україні існувала як екзархат РПЦ, причому впродовж 60 років не збирали собор українських єпископів, який повинен був обрати свого першоієрарха. Екзархи призначалися в Москві з числа етнічних росіян. Уперше у 1968 р. цю посаду обійняв українець – митрополит Філарет (Денисенко).

Український екзархат Московського патріархату канонічно включав у себе єпархії з парафіями та монастирями, які розташовані на території Української РСР. «Українська православна церква» – офіційна назва, а титул екзарха звучав як митрополит Київський і Галицький, патріарший екзарх всієї України. Так уперше з'являється назва «Українська православна церква», яка має Синод екзархату – найвищий законодавчий, виконавчий і судовий орган влади в межах визначених канонами і Статутом РПЦ. Синод екзархату був повністю незалежний на території України, хоча й був підзвітний Священному Синоду РПЦ (Politics, 1994: 182).

На позачерговому Архієрейському соборі РПЦ 25–27 жовтня 1990 р., обговорювалося питання про розширення самостійності й самоуправління УПЦ. Українську церковну ситуацію досліджувала спеціальна комісія під головуванням митрополита Крутицького та Коломенського Ювеналія. Було ухвалено рішення про надання УПЦ статусу автономії із широкими правами. Собор сформував «Визначення про УПЦ»: «УПЦ надається незалежність і самостійність в її управлінні, предстоятель УПЦ обирається українським єпископатом і благословляється Московським патріархом, митрополит Київський і всієї України, як пред-

стоятель УПЦ, є постійним членом Священного Синоду РПЦ». Того ж року патріарх Московський Алексій II вручив митрополиту Філарету Грамоту про незалежність. Крім того, Алексій II направив офіційний лист міністрові юстиції України В. Онопенку. У документі йшлося, що УПЦ незалежна й самостійна в управлінні, а РПЦ не претендує на все рухоме і нерухоме церковне майно на території незалежної України, адже воно автоматично переходить до УПЦ. Немає ніякої адміністративно-фінансової підзвітності Московській патріархії (Паркова, 2011: 208).

На момент надання статусу автономії УПЦ володіла 20 єпархіями, 29 монастирями (включно з Києво-Печерською і Почаївською лаврами), Одеською семінарією (згодом відкрилися Київська і Волинська, а в 1992 р. – і Київська духовна академія) та 5031 релігійними громадами. Кількість архієреїв Української православної церкви становила 20 правлячих, один вікарний та один заштатний архіпастир (Sahan, 2004: 721). Така потужна мережа парафій, найбільша для України, сформувалася й була реєстрована тому, що в «доперебудовні» часи в країні легально діяли лише Український екзархат РПЦ (УПЦ стала його правонаступницею) та об'єднання євангельських християн-баптистів України – складова частина ВРЄХБ.

За роки незалежності України УПЦ Московського патріархату декілька разів мала змогу здобути власну автокефалію, але проросійська частина архієреїв завжди блокувала це питання, тому собори українських архієреїв, ухвалювали рішення про «недоцільність постановки питання про досягнення автокефалії найближчим часом». Схоже рішення схвалили на Соборі 28 липня 2000 р. Так і не здобувши повної незалежності, станом на 1 січня 2018 р. УПЦ була найбільшою релігійною організацією в Україні. Кількість чинних парафій – 12064 (Novorun, 2019: 261).

Після надання Томосу для ПЦУ та її структурного оформлення, масових переходів з Московського патріархату, як це анонсувалося, не відбулось. Державний реєстраційний орган у новому статистичному звіті на початок 2021 р. вказує, що УПЦ МП залишається панівною православною конфесією: сьогодні зареєстровано 12406 її парафій, тоді як ПЦУ після об'єднання має 7188 громад.

Наймолодшою з-поміж православних конфесій в Україні є Українська православна церква Київського патріархату. Її ідейним лідером був патріарх Філарет (Денисенко). Після проголошення державної незалежності України автокефальні настрої активно поширюються в православному середовищі. Тоді митрополит Київський і всієї України Філарет (УПЦ МП) виступив за повну автокефалію Київської митрополії. Однак Росія

всіляко намагалася втримати у власному силовому полі церковний Київ. Створювався шалений тиск на проукраїнську ієрархію. Архієрейський собор РПЦ змушує Філарета дати обіцянку про зречення митрополичої кафедри. Харківський собор проходив без участі митрополита Філарета, що призвело до обрання нового предстоятеля УПЦ МП – митрополита Володимира (Сабодана). У відповідь на такі дії 25–26 червня 1992 р. у Києві відбувся об'єднавчий собор УАПЦ та частини УПЦ МП, яка залишилася вірною митрополиту Філарету. Нова церковна структура отримала назву УПЦ КП.

Незвичною є ситуація, коли більшість автохтонного єпископату залишаються в «чужій» кіріархальній церкві, а незначна частина утворює нову автокефальну структуру. Саме так відбулося в 1992 р., коли на Соборі українські єпископи просили не визнати вже проголошену в РПЦ автокефалію, а лише проголосити її. Напевно це була основна стратегічна помилка в історичному русі та боротьбі за церковну незалежність (Novorun, 2019: 297).

Предстоятелем був обраний Патріарх Мстислав (Скрипник), який очолював недавно відроджену УАПЦ. Після смерті Мстислава в 1993 р. УАПЦ знову відділяється, а її очільником стає патріарх Димитрій (Ярема). У 1993–1995 рр. УПЦ КП очолював патріарх Володимир (Романюк). Саме він відродив ідею Києвоцентричності слов'янських земель, наголосивши, що «Київ – другий Єрусалим». З 1995 р. УПЦ КП очолює патріарх Філарет. Важливим моментом новаторства у світовому православ'ї є започаткування Філаретом так званого «паралельного диптиха». Завдяки власним контактам зі світовими православними лідерами новообраний Київський патріарх започатковує євхаристичне спілкування з іншими світовими церквами, які не мають світового визнання, наприклад з, опозиційною церквою Болгарії, Македонською ПЦ, церквою Чорногорії та іншими церковними утвореннями, які прагнули незалежності та світового визнання. Станом на 1 січня 2018 р. чинними є 4807 громад (Ishchuk, 2020: 21).

Отже, із 1995 р. офіційно зареєстрованими, сформованими та чинними на території всієї України є три конфесії: УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ. УАПЦ та УПЦ КП ідейно близькі, оскільки в основі їхнього служіння лежить ідея Києвоцентризму та загально православного визнання. Водночас численні об'єднавчі собори та комісії цих двох церков, які постійно «діяли», до моменту створення ПЦУ так і не відбулися. Варто зазначити, що й УПЦ МП за період незалежності декілька разів створювала відповідну комісію для діалогу з УАПЦ та УПЦ КП, але далі паперу справа не рухалась.

Важливою ознакою поліконфесійності релігійних організацій в Україні є їхня консолідація в інституційні об'єднання міжрелігійного і міжконфесійного характеру. Такі об'єднання утворюються в Україні з 1991 по 2015 рр., і їх було близько десяти. До них належні православні церкви різних юрисдикцій, а також всі християнські конфесії. Зазначені об'єднання утворюються з метою відображення консолідованої позиції та відстоювання спільних інтересів їхніх членів у сфері міжрелігійних і міжконфесійних відносин, а також у відносинах між державою і релігійними організаціями (Herheliuk, 2014: 85).

Багаторічний шлях об'єднання пройшли й проукраїнські УАПЦ та УПЦ КП. Численні об'єднавчі собори та засідання давали надію на подальше утвердження єдності. Один із останніх прикладів – документ про утворення Помісної Української православної церкви влітку 2015 р. Цей документ так і не був втіленим у життя, але він свідчив про регулярне обговорення процесу об'єднання церковної структури.

Тому утворення Православної церкви України завжди було основним вектором руху згуртування гілок українського православ'я навколо ідеї автокефалії та злиття заради проголошення Помісної церкви. Тому Вселенське визнання цього процесу – логічне завершення важливої справи становлення незалежності України загалом.

Що стосується новоутвореної Православної церкви в Україні, то її інституційне оформлення наразі триває. Процес її становлення як юридичної особи лише розпочато. Не визначено остаточно єдиної назви конфесії, адже самі очільники називають її «Православною церквою України» або ж допускається «ПЦ в Україні». У Томосі, підписаному Вселенським патріархом Варфоломієм, ужито назву «Святіша церква України». Крім того, на місцях епархій УПЦ КП та УАПЦ не відбувається об'єднавчих зборів духовенства, спільних богослужінь священства неіснуючих церков.

Важливим кроком до примирення і водночас свідченням відкритості до діалогу є утворення Православною церквою України на засідання Священного Синоду від 5 грудня 2019 р. Комісії з міжхристиянських відносин (Herheliuk, 2014: 104). Відзначимо, що схожі комісії у свого часу створювалися під егідою УПЦ МП, УАПЦ та УПЦ КП, але конструктивної діяльності вони не продемонстрували. Тому надзвичайно важливо, щоб новоутворена інституція працювала на благо примирення українських церков. Це можливо виключно на основі толерантності та діалогу. Якщо діяльність Комісії вийде за межі формального існування, тоді можна буде говорити про реальні результати, які необхідні українській спільноті заради досягнення миру й консолідації нашого суспільства.

Сьогодні, провідні науковці, зокрема Ю. Чорноморець, стверджують, що релігійний чинник стане важливою ланкою об'єднання усього українського суспільства. Націоналістичні гасла часто подобаються одним і дратують інших, адже територія України велика й тривалий час була розділена між різними, інколи ворогуючими імперіями. Тому релігійні слова молитви, звернені до Всевишнього Бога, який не має партійної належності, не викликають людського супротиву (Novorup, 2016: 290). Крім того, саме Церква користується сьогодні найвищим ступенем довіри в населення, повною мірою присутня в усіх містах та селах України й виконує переважно конструктивну та миротворчу функцію. Усунення політичного протистояння між україно-орієнтованими церквами якраз і стане основою помісності новоутвореної української церкви. Більшість науковців, громадських діячів та керівництво держави переконані в майбутніх серйозних трансформаціях і в УПЦ Московського патріархату. Сьогодні спостерігаємо перші переходи та перереєстрації статутів громад. Цей процес у найближчому майбутньому набуватиме все більших обертів. Це сприятиме швидкому утвердженню новоствореної ПЦУ на світовій арені.

Нова Помісна Українська церква постала через низку об'єктивних історичних обставин. Однією з них є відновлення історичної справедливості, якої український народ прагнув ще з часів Богдана Хмельницького. Нового дихання ця ідея набула після 1991 р. на хвилях національного відродження. Шлях до самоутвердження та релігійної самоідентифікації української нації, як світового православного народу неминуче лежить через утвердження власної церкви. Фундаментальну роль у створенні ПЦУ відіграла й нинішня українська влада та особисто Президент П. Порошенко. Крім того, головним ідеологом процесу був Вселенський патріарх.

Ключову роль у становленні нової автокефальної церкви в Україні відіграла держава. У попередніх розділах ми зверталися до питання державно-церковних відносин та політичного впливу на процес автокефалізації. Україна не стала винятком. Активна позиція керівництва країни та особисто президента П. Порошенка зумовили ініціювання Вселенським патріархом надання Томосу Українській церкві. Одним із перших офіційних документів стало Звернення Верховної Ради України від 16 червня 2016 р. до Вселенського Патріарха Константинопольського з проханням визнати автокефалію Української Православної Церкви, сприяти подоланню внутрішніх розділень серед українських православних, визнати нечинним акт 1686 р., за яким Київська православна митрополія фак-

тично переходила під владу Московського патріарха (Sanderson, 2005: 173).

Упродовж 2016–2019 р.р. було проведено низку зустрічей та ухвалено кілька офіційних документів – «Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні», «Про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні». Без участі держави на міжнародній політичній арені підписання Томосу могло б відтермінуватися на невизначений період. Крім того, влада й надалі сприяє зміцненню авторитету нової церкви. Про це свідчать офіційні делегації й візити українських посадовців до очільників Помісних церков. Одним із останніх відбувся візит Прем'єр-міністра Д. Шмигала до Грузинського патріарха Іллі II, який відбувся 3 червня 2021 р. у резиденції ієрарха. На цій та подібних зустрічах порушується головне питання – найшвидше визнання Помісними церквами Православної церкви України та внесення її до загального диптиху. Насамперед це питання утвердження самобутності української нації, її повної незалежності і, врешті-решт, міжнародного престижу. Отже, сьогодні Українська держава відіграла значну роль у становленні незалежної української церкви, що прямо впливає на національну безпеку та цілісність нашої території.

Події на сході України лише загострили «протистояння патріархатів». Російська православна церква, яка представлена в країні Українською православною церквою, формує світоглядні погляди мільйонів українців. Ідеї «руського мира» та «триєдиної Русі» відкрито пропагуються з амвона. Провідні вітчизняні науковці (В. Єленський, А. Колодний, Л. Филипович, Ю. Чорноморець) однозначно стверджують, що війні на сході країни сприяла присутність РПЦ в Україні. Часто діяльність священнослужителів східного регіону несе відверто деструктивний елемент і гальмує припинення конфлікту.

Насправді гібридна війна РФ проти України розпочалася ще до 2014 р. Свою історію вона бере ще з 1991 р., коли Москва активно розпочала протидіяти Собору Української православної церкви, який проголосив про необхідність автокефалії (Rudych, 2002: 307). За роки незалежності, які збіглися зі служінням митрополита Володимира (Сабодана) українська церква неодноразово висловлювала бажання бути незалежною, але всі ці пориви відразу ж присікалися. Це вже прихована війна, протидія всьому українському та національному. Відкритою військовою агресією стала вже під час анексії Криму, але свідомо частина

української ієрархії в складі УПЦ МП відчувала тиск набагато раніше.

Сьогодні, в оновленій Україні, відбувається активний процес формування громадянського суспільства. Велика роль у цьому процесі належить Церкві. В умовах нових реалій Церква активно сприяє процесу духовного й національного відродження, розширює сферу свого соціального служіння. Неупереджений аналіз релігійної ситуації в Україні свідчить, що за наявності доброї волі церков і політичної волі державної влади негативні тенденції церковно-релігійних процесів можна подолати, і Церква в Україні буде відігравати притаманну їй роль потужної інституції громадянського суспільства. На новому етапі суспільного розвитку, пов'язаному з формуванням громадянського суспільства та правової держави, постає потреба розробки та впровадження нових концептуальних засад державно-церковних відносин.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Формування догматично-канонічного ладу християнства відбувалось в умовах жорсткої боротьби за лідерство (очевидно і за вплив) між древніми кафедрами – римською, олександрійською, антиохійською та константинопольською. Однак, сьогодні геополітичний вимір та світова кон'юнктура змінила вектор протистояння на Москва-Константинополь. Поступово сформувалось два протилежні табори Помісних церков, які провадять власну церковну політику.

З огляду на вищезазначене, новопроголошена і вже незалежна Українська церква має значний потенціал. Це історичний виклик: чи зможе вона згуртувати суспільство, чи буде привабливою для молоді, чи відійдуть на другий план внутрішні ієрархічні міжусобиці та «боротьба за сфери впливу», що вже століттями не дозволяють бути єдиними і незалежними. Час допоможе розсудити, але сьогодні як ніколи Київська церква отримала великий кредит довіри в очах Вселенського патріарха. Сьогодні необхідно об'єднатися заради майбутнього визнання українського статусу іншими Помісними церквами. Консолідована Київська митрополія може стати найбільшою національною православною церквою світу, що значно змінить баланс у структурі Вселенського православ'я. Це є основною причиною супротиву РПЦ та окремих Помісних церков українському об'єднанню.

Процес впровадження Європейського життя в Україні лише розпочато. Відкрита агресія Росії стала контрольним маркером українських громадян. Можливо ідея мультикультуралізму наразі не зовсім близька українцям, але точно є зрозумілою і доступною. Перспектива вивчення цього феномену і його впровадження в життя – це питання українського наукового майбутнього.

Література

1. Гергелюк М. Канонічні та еклезіологічні засади автокефального устрою церков у структурі Вселенського православ'я: історичний контекст : дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук спец. 09.00.11. Чернівці, 2014. 199 с.
2. Говорун С. Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку : дис. на здобуття наук. ступеня д. філософ. наук спец. 09.00.14. Київ, 2019. 623 с.
3. Документи Святого і Великого Собору Православної Церкви. Крит, 2016. Київ: Відкритий Православний Університет Святої Софії Премудрості, ДУХ І ЛІТЕРАТУРА, 2016. 112 с.
4. Олександр (Драбинко), митрополит. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 684 с.
5. Рудич Ф. (керівник), Балабан Р., Дергачов О. та ін. Україна у сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: монографія. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Київ: МАУП, 2002. 487 с.
6. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. Київ: Світ Знань, 2004. 912 с.
7. Ishchuk N., Sagan O. Confrontation of Orthodox Churches in Modern Ukraine: Reasons, Trends and Prospects of Reconciliation. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 40: Iss. 3, Article 4. P. 8–33.
8. Hovorun C. Is the Byzantine «Symphony» Possible in Our Days? *Journal of Church and State*. January 2016. P. 280–296.
9. Lucian N. Leustean. Orthodoxy and Political Myths in Balkan National Identities. *National Identities* 10. №. 4 (2008). P. 421–432.
10. Papkova I. The Orthodox Church and Russian Politics. New York: Oxford University Press, 2011. 265 p.
11. Politics and Religion in Central and Eastern Europe: Traditions and Transitions. Edited by William H. Swatos. Westport: Praeger Publishers, 1994. 230p.
12. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.
13. Stan L. Religion and Politics in Post-Communist Romania. Oxford: Oxford University Press, 2007. 270 p.
14. Tunick M. Religious Freedom and Toleration: A Liberal Pluralist Approach to Conflicts over Religious Displays. *Journal of Church and State*. Volume 64. Issue 2. Spring 2022. P. 280–300.

Анотація

Кобетяк А. Р. Реклама європейського мультикультуралізму та його вплив на міжконфесійні відносини в Україні. – Стаття.

У статті запропоновано дослідження державно-церковних та міжконфесійних відносин в Україні за період незалежності в контексті політичних процесів сучасної Європи. Розкрито сучасні вектори

політики держави у сфері релігії та свободи совісті. Наруга у міжконфесійних відносинах значною мірою викликана саме непродуманою та непослідовною політикою влади у цій сфері. Встановлено, що сучасна політична ситуація в Україні свідчить про глибоку кризу у відносинах у багатьох сферах суспільного життя. Відкрита агресія Росії спричинила нову хвилю загострення національної самоідентифікації та церковного вектору в Україні. Мета статті полягає у висвітленні проблеми політичного та духовного впливу Європи на сучасне православ'я в Україні, яке перебуває у стані розділеності на різні юрисдикції. Доведено, що об'єднання розділених гілок українського православ'я сприятиме консолідації українського суспільства, особливо в умовах наявності відкритої війни. Формування Єдиної церкви має відбуватися на базі конструктивного діалогу між владою, конфесіями та суспільством.

Досліджено, гілки розділеного українського православ'я перебувають під активним політичним впливом геополітичного протистояння Європейського масштабу. Реклама та пропагування мультикультуралізму та полірелігійності, які притаманні країнам Західної Європи, вимагають відповідної свободи віросповідання та наявності мультирелігійного складника і в Україні, яка відкрито демонструє обраний вектор євроінтеграції.

З іншого боку встановлено, що статус Єдиної незалежної церкви впливає на питання національної безпеки, міжнародного визнання, геополітичного впливу, консолідації українського суспільства, уніфікації самоідентифікації українських громадян та важливий конфліктогенний чинник. Тому питання утвердження Єдиної незалежної Української церкви залишається сьогодні надактуальним.

Ключові слова: Євроінтеграція, політичний вплив, реклама, політтехнології, міжнародні відносини, соціальний контекст, ідентичність.

Summary

Kobetiak A. R. Advertisement of European multiculturalism and its impact on interfaith relations in Ukraine. – Article.

The article proposes a study of state-church and inter-religious relations in Ukraine during the period of independence in the context of political processes in modern Europe. The modern vectors of state policy in the sphere of religion and freedom of conscience are revealed. The insult in interfaith relations is largely caused by the ill-conceived and inconsistent policy of the government in this area. It has been established that the current political situation in Ukraine indicates a deep crisis in relations in many spheres of social life. Russia's open aggression caused a new wave of aggravation of national self-identification and the church vector in Ukraine. The purpose of the article is to highlight the problem of the political and spiritual influence of Europe on modern Orthodoxy in Ukraine, which is in a state of division into different jurisdictions. It has been proven that the unification of the divided branches of Ukrainian Orthodoxy will contribute to the consolidation of Ukrainian society, especially in conditions of open war. The formation of the United Church should take

place on the basis of a constructive dialogue between the authorities, denominations and society.

The research shows that the branches of the divided Ukrainian Orthodoxy are under the active political influence of the geopolitical confrontation of the European scale. Advertising and promotion of multiculturalism and polyreligiosity, which are characteristic of the countries of Western Europe, require corresponding freedom of religion and the presence of a multi-religious component in Ukraine, which openly demonstrates the chosen vector of European integration.

On the other hand, it was established that the status of the United Independent Church affects issues of national security, international recognition, geopolitical influence, consolidation of Ukrainian society, unification of self-identification of Ukrainian citizens and is an important conflict-causing factor. Therefore, the issue of establishing the United Independent Ukrainian Church remains topical today.

Key words: European integration, political influence, advertising, political technologies, international relations, social context, identity.

УДК 32-027.21

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.17>**П. Л. Лисянський**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3997-9335>аспірант 3 курсу денної форми навчання
кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

А. Р. СаліховORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3997-9335>аспірант 1 курсу заочної форми навчання
кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ У ВІЙСЬКОВИЙ ТА ПОСТВІЙСЬКОВИЙ ЧАС

Сучасна політична наука виявляє значний інтерес до проблем політичної комунікації через актуальність цієї тематики для розвитку сучасного суспільства. Особливо нагальним з точки зору пріоритетів теорії та практики політичної комунікації виступає аспект політичної маніпуляції свідомістю та техніки управління поведінкою індивідів та груп для формування у останніх певних ціннісних вподобань. Прикладний напрям у дослідженні політичної поведінки, який був започаткований роботами П. Лазарсфельда та Р. Мертон на початку ХХІ століття – набуває нового змісту, а діяльність із перетворення свідомості з політичною метою стає технологізованою та індустріалізованою, що посилює вплив на формування системи цінностей у індивідів перед проведенням виборчого процесу. Проте в країнах де відбувалися військові конфлікти, більш потужно працювали системи пропаганди, інформаційно-психологічних операцій та ін., що в свою чергу посилювало діяльність з перетворення свідомості громадян. Військова агресія рф проти України триває майже два роки і на даний час не має навіть приблизного прогнозу закінчення або призупинення військової агресії проти України. За час військової агресії рф проти України, громадяни України пройшли чи малі випробування. Українці, які залишилися на окупованих рф територіях України пройшли через «фільтрацію» та репресії [1, с. 47-49] силових органів окупаційних адміністрацій рф. Через здійснення масованих ракетних обстрілів окупаційною армією рф цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури, численна кількість українців залишилась без своїх квартир та будинків, тому, що у наслідок ворожих обстрілів було завдано руйнуванню багатоповерхові житлові будинки. Частина громадян України вимушена була поїхати в інші країни через намагання зберегти життя собі та своїй сім'ї. Військова агресія рф проти України завдає великої шкоди українському народу, який ціною життів військових

і цивільних громадян України стримує імперську агресію РФ [2, с. 258-268]. Відповідно можна констатувати, що через військову агресію РФ проти України, набули розвитку громадсько-політичні процеси, які повністю змінили систему цінностей електоральних вподобань громадян України. Слід розуміти, що у військовій агресії рф, диктаторський режим Кремля хоче знищити не тільки Україну, а ще й показати світовому демократичному співтовариству знищення молодії демократії на пострадянському просторі. Тому для українців та громадського суспільства України крім протидії військової агресії рф, а також збереження держави та нації стоїть завдання по збереженню демократичних процесів навіть у військовий та пост військовий часи. Саме тому потрібно розуміти, які виклики перед Україною будуть у пост військовий час, та які наслідки вони можуть нести за собою. Ми вважаємо, що аксіологічний аналіз – це один із інструментів прогнозування та моделювання ситуації на основі отриманих даних про зміну цінностей громадян України під час наступних виборів. Слід зазначити, що саме запит та настрої суспільства будуть впливати на формування пердвибірчих програм політичними партіями України. Окремі аспекти проблематики що стосується електоральної поведінки знайшли свої відображення у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як Ю.Г. Барабаш, А.М. Васильєв, А.П. Голод, Л. М. Ісаєв, А.В. Коротаєв, Д.О. Ляшенко, М.В. Мирош, В.В. Путренко, С.Г. Серьогіна та інших. Також роботи теорії електоральної поведінки досліджені в роботах Б. Берельсона, Х. Года, П. Лазарсфельда, С. Ліпсет, В. Макфі, С. Роккан та ін. Основи соціально-психологічної теорії вибору розкриті в дослідженнях Е. Кемпбелла, В. Міллера, Д. Стоукса, Ф. Конверса тощо. У дослідженнях Д. Б'юкенена, Е. Даунса, Г. Таллока, М. Фіорини закладено основи раціонального підходу до прийняття рішення виборцями. Проблема електо-

ральної поведінки з позицій вивчення політичної участі, політичних партій, виборів і виборчих систем в Україні досліджували Р. Балабан, О. Вишняк, І. Кононов, С. Рябов, О. Сушко, В. Шаповал, О. Яременко та ін. «Електоральна поведінка» – це форма прояву політичної поведінки людей, яка пов'язана з реалізацією ними соціальних функцій виборців (делегування повноважень) [3, с. 615]. У більш широкому трактуванні до змісту поняття «електоральної поведінки» включають не лише сам акт делегування повноважень (на етапі голосування), але й процес прийняття рішень та соціальні фактори, що впливають на модель голосування. У кожній країні електоральна поведінка громадян може бути охарактеризована певними особливостями та визначається рівнем політичної культури суспільства, виборчим правом, статусною та майновою специфікою електорату, механізмами реалізації громадянських свобод тощо.

Політична діяльність завжди детермінована цінностями суб'єкта політики, відтак курс її розвитку держави, результати виборів та інші політичні процеси є вираженням домінуючої системи цінностей [3, с. 144]. На думку доктора соціологічних наук Погрібної Вікторії: «У суспільній свідомості цілком природно закріплена позиція громадян про те, що влада несе відповідальність за все, що відбувається в державі та суспільстві» [4, с. 161]. Майже 100 років тому французький історик і соціолог Моріс Хальбвакс увів до наукового обігу і запропонував проведення дослідження феномену *колективної пам'яті*. Учений зазначав, що індивіду доступні два типи пам'яті – індивідуальна та колективна. *Індивідуальні спогади* детермінуються особливостями особистого життя, і навіть ті з них, які індивід поділяє з іншими, він розглядає лише настільки, наскільки вони зачіпають його особисто. *Колективні спогади* відповідають за ті моменти, коли індивід здатний вести себе просто як член групи, викликаючи в пам'яті і підтримуючи спогади в тій мірі, в якій вони зачіпають його групу. Ці два види пам'яті часто проникають одна в одну, індивідуальна пам'ять може спиратися на пам'ять колективну, щоб підтвердити або уточнити той чи інший спогад або навіть, щоб заповнити деякі прогалини, однак вона йде власним шляхом. «Колективна же пам'ять обертається навколо індивідуальних пам'ятей, але не змішується з ними. Вона розвивається за власними законами, і навіть якщо іноді до неї потрапляють деякі індивідуальні спогади, вони відразу видозмінюються, бо вже не перебувають під впливом свідомості особистості» [5, с. 8]. Якщо аналізувати виборчі кампанії минулого, то можна прийти до висновку, що виборці зазвичай більше реагують на минуле, ніж на розпливчате майбутнє, яке обіцяють претенденти на владні посади, а отже можна стверджувати, що у вибор-

ців спрацьовує «електоральна пам'ять» або «політика пам'яті». Поняття «**політика пам'яті**» виникло в кінці ХХ ст. в постмодерністських теоріях мови і влади (Р. Барт, Ю. Крістева, Ж. Дерріда, М. Фуко). Постмодерністи висунули тезу про конструювання владою потрібних уявлень про минуле і соціально-групової ідентичності. Електоральна пам'ять формується та змінюється під впливом зовнішніх обставин (історичних, політико-правових, соціально-економічних, культурних, освітніх, науково-технічних тощо), інформаційного простору, соціального середовища та комунікативних зв'язків виборців. Під час виборчих кампаній електоральна пам'ять фіксує найбільш значущі події (як позитивні, так і негативні) в житті суспільства, посилюючи або, навпаки, послаблюючи його консолідацію, та мотивує і спрямовує електоральну поведінку виборців. Тобто розкриваючи сутність терміну «електоральна пам'ять» ми приходимо до висновку, що трансформація цінностей виборців з мирного часу у пост військовий період неминуха, а отже електоральна поведінка виборців буде кардинально змінена. Для розуміння можливих змін політичних цінностей виборців, потрібно розуміти, які цінності домінують у мирний час, а які у пост військовий. Проблему цінностей у соціальній та політичній сфері досліджували В. Ольшанський, А. Здравомислов, Б. Грушин, І. Федякін, Л. Коган, В. Ядов Г. Головних, Г. Дашутін, М. Михальченко, С. Катаєв, С. Кримський, Ю. Ірхін та ін., проте не достатньо вивченим залишається питання трансформації цінностей виборців у пост військовий період. В сучасних дослідженнях, зокрема, в роботах Б.С. Братуся, Г.Є. Залеського, Е.І. Головахи, Г.Л. Будинайте, С.С. Бубнові Т.В. Корнилової та ін. [6], цінності розглядаються як складна ієрархічна система, що займає важливе місце в структурі особистості та світоглядних структур свідомості, виконуючи функції регулятора активності людини. Система стійких ціннісних орієнтацій особистості є показником того, що можна чекати від індивіда. Слід зазначити, що політичні цінності – це об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності [7, с. 719]. Сукупність політичних цінностей створює певну систему, яка виступає однією з ключових ланок політичних відносин суспільства і втілюється у комплексі його політичних інститутів. Вона формується через специфічні політичні процеси і в свою чергу справляє на ці процеси потужний вплив. Для визначення сутності необхідно зважити на те, що останні завжди є складовими цінностями певного соціуму, тобто мають соціальний характер. Соціальні цінності виступають, як такі, що характеризують спіль-

ноти різного масштабу. Вони є продуктом суспільної свідомості, формуються на основі групового, соціального, яке охоплює і узагальнює діяльність багатьох поколінь, а також враховує своєрідність різних соціальних груп. Також слід зазначити, що існують великі труднощі у побудові типології політичних цінностей. Однією з найбільш цікавих спроб створення структури політичних цінностей була здійсненна польськими політологами М. Карватом і В. Мілановським. Вони вирізняють такі типи політичних цінностей, які тісно скорельовані і синхронізовані і в той же час утворюють діахронічну послідовність наслідування і визначення [8, с. 54]:

- ціннісні уявлення про зв'язок між людьми, який ґрунтується на глибоко вкоріненій потребі у групових зв'язках;
- зв'язок між людьми обумовлює виникнення уявлень про відповідні їм політичні відносини (майбутні та існуючі на даному етапі);
- уявлення про типи політичних інститутів сприяють реалізації поставлених цілей;
- ідеї політичних інститутів встановлюють каталог політичних благ і предмет бажання суб'єкта які можуть бути досягнуті функціонуванню названих інститутів.

О.С. Бакумов у своїй статті: «Електоральна поведінка виборців у 2010-2014 рр. Кластерний аналіз» [9, с. 24], зазначає про те, що однією з найбільш перспективних методик кількісної оцінки та подальшої типологізації тих чи інших феноменів в рамках виборчого права є кластерний аналіз», який на думку автора дозволяє оцінити електоральну поведінку громадян протягом останніх кількох років з позиції кількісних методів дослідження. Аксіологічний аналіз виборчого процесу дозволяє оцінити електоральні цінності виборців, за якими в майбутньому можна буде провести й кластерний аналіз. Потрібно розуміти, що після військового вторгнення РФ в Україну, політичні цінності громадян України кардинально змінилися, а отже перед проведенням досліджень за допомогою різних методологій, ми вважаємо, що спочатку потрібно провести саме аксіологічний аналіз, який направлений на виявлення зміни цінностей у виборців. Отже, цінності та ціннісні орієнтації як усталені елементи масової свідомості населення є вагомим чинником електоральної активності і виборчих пререференцій населення. Ціннісні уявлення, орієнтації, пріоритети становлять на індивідуальному рівні так званий орієнтаційний потенціал громадян, який виявляється в їхній практичній діяльності, поведінці, сприйнятті та тлумаченні суспільних явищ і подій. Генеза цього потенціалу залежить і від потреб, інтересів, життєвої ситуації громадян, і від особистісної культурної ідентичності, що формується під впливом сім'ї, школи, медіа,

загальної культури суспільства та його цінностей. Протягом життя орієнтаційний потенціал громадян опосередковується ціннісними змінами, які відбуваються на макросоціальному і індивідуально-особистісному рівнях. Причому ці рівні перебувають між собою не стільки у причинно-наслідковій, скільки в коеволютивній залежності. Це означає, що, з одного боку, ціннісні зміни на макрорівні впливають на зміну ціннісних пріоритетів на індивідуально-особистісному рівні, а з другого, – ціннісні пріоритети громадян впливають на характер і спрямованість ціннісних змін на макрорівні. Проте цінності є одним з найконсервативніших елементів суспільної системи. Потреби людей в політиці репрезентують в структурі мотивації життєвий світ людини, вони динамічні, оскільки змінюються відповідно до стану життєвих відносин суб'єкта. Політичні цінності представляють внутрішній світ людини. Вони віддзеркалюють не стільки динамічні аспекти індивідуального досвіду, скільки інваріантні аспекти досвіду політичного, що засвоюється індивідом. Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій протягом тривалого часу є предметом вивчення низки наук про людину й суспільство, зокрема філософії, соціології, психології та педагогіки. Не існує єдиного, універсального, стандартного для всіх набору цінностей навіть у високорозвинених державах, оскільки вони визначаються духовною культурою, формуються в процесі взаємодії індивіда з суспільством, є відображенням у свідомості особистості певних потреб та інтересів спільності. Але необхідною умовою стабільності політичного режиму, відносної стабільності влади є створення системи загальноприйнятих, позитивних, домінуючих у даному суспільстві цінностей. У мирні часи серед виборців домінують такі цінності, як: право на гідну працю, соціальна захищеність, право на захист та Верховенство права, громадянські права (право на віросповідання, відсутність дискримінації та ін.), свобода слова, право на мітинги та мирні протести та інші. У пост-військовий час політичні цінності виборців проходять через механізм трансформації з мирного часу у пост-військовий. Головними цінностями для громадян України, які пережили військову агресію РФ проти України вирогідніше за все будуть домінувати такі цінності, як: право на життя, безпека, право на вільне пересування, захист соціально-економічних прав військовослужбовців, ветеранів та їх сімей, захист соціально-економічних прав переселенців, право повернення на Батьківщину з еміграції, право на перехід з військової служби на цивільну (демобілізація), інтеграція демобілізованих військових у мирне життя. Результатом такої трансформації є радикальна зміна політичних цінностей виборців. Головним трансформуючим фактором, є загроза життю та особистої

безпеки, яка створена внаслідок військової агресії РФ. Бажання збереження свого життя, призводить до внутрішнього переселення мешканців до інших регіонів, міграції до інших країн, що у свою чергу негативно відбивається на економіці країни та особистому добробуті громадян. Отже політичні цінності виборців з мирного на пост військовий час проходять трансформацію де соціально-економічний добробут, як домінуюча цінність у мирний час відходить на другий план у пост військовий час. Головною політичною цінністю виборців у пост військовий час визначається через безпековий фактор, тобто все що пов'язано із збереженням життя та відсутністю загрози життю (ракетні обстріли, ймовірність окупації регіону та ін.). Враховуючи трансформацію політичних цінностей виборців з мирного на пост військовий час можна прийти до висновку, що Виборець орієнтуватиметься на ті політичні сили, які гарантуватимуть безпеку країни, особисту безпеку та економічну безпеку. Під терміном «безпека» ми маємо на увазі – відсутність загрози військового характеру життю людини.

Військова агресія РФ проти України принесла багато горя громадянам і мешканцям України. Територія України зазнала руйнувань критичної інфраструктури, житлових та промислових об'єктів, що в свою чергу вплинуло на погіршення соціально-економічної ситуації в Україні. Через військову агресію РФ, кожного дня на протязі майже двох років в Україні гинули військові та цивільні. Проте військова агресія РФ проти України стала консолідуючим фактором для Української нації, мета якої полягала у здоланні військового агресора та окупанта. Спільна мета Українців привела підйому національної свідомості громадян України. Але погіршення соціально-економічного становища громадян України, актуалізують питання соціальної справедливості в Українському суспільстві, яка зумовлена зниженням доходів населення, обмеження прав для більшості населення, як результат військової агресії РФ проти України. Проте головною політичною цінністю для громадян України у пост військовий час буде безпековий фактор, який буде гарантувати Українцям збереження їхнього життя від військової загрози.

Література

1. Шапавалова А.О. «Фільтрація» як інструмент геноциду українського народу. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених: «Наука в умовах воєнного стану: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (3 травня 2023 року). Дніпро: 2023, с. 47-49.
2. Здіорук Сергій, Василь Яблонський. "Проект «Русского мира» як механізм імперської агресії Росії проти України." Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України. Київ: 2017 (№ 74) с. 258-268.

3. Космій Олена. «Чесність у політиці: аксіологічний аспект». Політика і духовність в умовах глобальних викликів. 2014. № 3. С. 144.

4. Погрібна Вікторія, Сахань Олена. Електоральна пам'ять українців як соціально-політичний феномен: аксіологічний та онтологічний аналіз. Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого, серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2021. № 48. С. 160-184.

5. Хальбвас М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2-3. С. 8-27.

6. Молчанов С. В. Особливості ціннісних орієнтацій особистості в підлітковому та юнацькому віках / С. В. Молчанов // Психологічна наука та освіта. 2005. № 3. С. 16-25.

7. Шемшученка Ю., Бабкіна В., Горбатенко В. Політичний енциклопедичний словник. 2004. С. 736.

8. Семенченко Ф. "Політичні цінності в системі політичних відносин: формування, зміст і функції політичних цінностей. 2010. № 37. С. 54-57.

9. Бакумов, О. "Електоральна поведінка українських виборців в 2010–2014 рр.: кластерний аналіз." 2016. С. 19-24. Електронний ресурс. – режим доступу: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a13e6ebd-ab8b-4a36-8d88-6fdcf3dd7cd5/content>

Анотація

Лисянський П. Л., Саліхов А. Р. Аксіологічний аналіз виборчого процесу у військовий та поствійськовий час. – Стаття.

У статті розглядаються та аналізуються процеси аксіологічних змін під час виборчого процесу в Україні під час військового та пост військового часу. Доведено необхідність вивчення зміни аксіологічних процесів виборчого періоду в Україні у військовий та пост військовий час. У статті проаналізовано фактори, які впливають на зміну ціннісних пріоритетів виборців з числа громадян України. Проведено порівняльний аналіз між ціннісними пріоритетами виборців у довоєнний та пост військовий час, який дозволяє зробити висновки щодо зміни електоральних вподобань громадян України, що в свою чергу може здійснювати вплив на програми політичних партій через запит виборців сформований через негативні наслідки, військової агресії РФ проти України. Також прослідкована велика ймовірність «тектонічних» змін в ідеологічних переконаннях більшості населення. З однієї сторони підйом національної свідомості громадян України, зокрема використання Української мови у повсякденному житті, популяризація Української культури, демонтаж історичних пам'яток та символів часів радянської епохи та російської імперії. Але разом з цим актуалізація питань щодо соціальної справедливості в Українському суспільстві, яка зумовлена зниженням доходів населення, обмеження прав для більшості населення, як результат військової агресії РФ проти України. Автори статті приходять до висновку, що існує велика ймовірність виникнення нових політичних сил, або трансформація існуючих з метою поєднання лівої (соціалізма) та правої (націоналізма) з метою задоволення ідео-

логічних потреб громадян України у пост військовий період.

Ключові слова: аксіологічний аналіз, виборчий процес, пост військовий час, політична система, політичні партії, ціннісні пріоритети, демократія, верховенство права, безпека

Summary

Lysiansky P. L., Salikhov A. R. Axiological analysis of the electoral process in military and post-military times. – Article.

This article explores and analyzes the processes of axiological changes during the electoral process in Ukraine in both military and post-military times. The necessity of studying the changes in axiological processes during the electoral period in Ukraine in military and post-military times is substantiated. The article analyzes the factors influencing the change in the value priorities of voters among the citizens of Ukraine. A comparative analysis is conducted between the value priorities of voters in the pre-war and post-military periods, allowing conclusions to be drawn regarding the changes in electoral preferences of the citizens of Ukraine, which, in turn,

can influence the political party programs through the voters' demands shaped by the negative consequences of Russia's military aggression against Ukraine. A high probability of "tectonic" changes in the ideological beliefs of the majority of the population is also explored. On the one hand, there is a rise in the national consciousness of the citizens of Ukraine, including the use of the Ukrainian language in everyday life, the popularization of Ukrainian culture, and the dismantling of historical monuments and symbols from the times of the Soviet era and the Russian Empire. However, along with this, there is an activation of questions regarding social justice in Ukrainian society, driven by a decrease in the income of the population, restrictions on rights for the majority, as a result of Russia's military aggression against Ukraine. The authors of the article conclude that there is a high probability of the emergence of new political forces or the transformation of existing ones with the aim of combining left-wing (socialism) and right-wing (nationalism) ideologies to satisfy the ideological needs of the citizens of Ukraine in the post-military period.

Key words: axiological analysis, electoral process, post-military period, political system, political parties, value priorities, democracy, rule of law, security.

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.18>**В. А. Ястребова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3997-9335>

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНСПІРОВАНО-ЗОВНІШНІЙ СЕПАРАТИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ В КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

В умовах сьогодення на світовій арені досить гостро постає така невирішена проблема, як квазідержавні утворення, мета їх створення, наслідки існування та ін. В сучасному світі нараховується досить значна кількість квазідержавних утворень, які вважаються «сірими зонами», через те, що на територіях квазідержавних утворень не діє міжнародне законодавство, а утримують владний контроль невизнані збройні формування, які називають себе урядом. Найбільшою актуальною проблемою перед нами постає кількісне збільшення квазідержавних утворень. Проте, також важливою проблемою є технологія створення квазідержавних утворень. Також слід зазначити, що потрібно акцентувати увагу на розподіленні термінів невизнана держава та квазідержавне утворення. Етнополітичний словник визначає державоподібні утворення (квазідержави) як особливий вид суб'єктів міжнародного права, що мають певні ознаки держав, але не є такими в загальноприйнятому розумінні [1]. Квазідержавні утворення виникають, як результат політичної кризи в регіоні певної країни. Але початок вищезазначених політичних криз створюється як проект, направлений блокування тих чи інших дій урядами держав. Більшість квазідержавних утворень (на пострадянському просторі) утворилися внаслідок сепаратизму та участі в цьому процесі сусідніх держав, зацікавлених в етнополітичній дезінтеграції та підтриманні етнополітичної нестабільності [2]. Слід зазначити, що головним центром, який створює політичні кризи в інших країнах, слід вважати Російську Федерацію. Після розпаду СРСР, політичні еліти РФ активно просували ідеї відродження «радянської імперії», які мали на меті тримання проросійського курсу країнами, які раніше входили до СРСР (Україна, Грузія, Азербайджан, Молдова та ін.). Експерти сходяться на думці, що у випадку Придністров'я, Південної Осетії та Абхазії йдеться про блокування держав, до яких належали ці території – Грузії та Молдови, – в євроінтеграційному, євроатлантичному поступі; у випадку Нагірного Карабаху – у послабленні енергетично потужного Азербайджану на користь енергозалежної від Росії Вірменії. Тобто, розглядати квазідержавні утворення на пострадянському просторі можливо,

як проекти РФ, котрі направлені на дестабілізацію політичної ситуації в певній країні. Але, квазідержавне утворення – це фактично проміжний результат, який дозволяє дестабілізувати політичну ситуацію в певній країні, а для того, щоб створити квазідержавне утворення потрібно реалізувати певну кількість дій, щоб викликати підтримку у місцевого населення або створити ілюзію підтримки місцевого населення через місцеві засоби масової інформації. Якщо досліджувати історію виникнення квазідержавних утворень на пострадянському просторі, то можна прийти до висновку, що у всіх випадках створення, відбувались процеси сепаратизму, які були інспіровані ззовні. Зовнішньо-інспірований сепаратизм, як явище розглядається у статті П.Л. Лисянського та Е.В. Мамонтовій, де автори статті приходять до висновку: «Відповідно до цього можна стверджувати, що сепаратизм в Україні є інспірованим зовнішніми політичними силами, а його джерело слід шукати у центрах прийняття рішень зацікавлених країн. Таким чином з огляду на природу регіонального сепаратизму в Україні, яка криється у поєднанні зовнішнього та штучного факторів ми пропонуємо визначити його як зовнішньо-інспірований сепаратизм» [3]. Також Лисянський П.Л. аналізує можливість впливу регіонального сепаратизму країн сусідів, на політичну ситуацію в Україні та, як приклад приводе ситуацію зі спробою створення квазідержавного утворення у західних районах Одеської області, під назвою «Бесарадська народна республіка»: «Приклад з політичними процесами регіонального сепаратизму у Молдові, наявний приклад того, як політичні процеси країни сусіда, інспіровані ззовні можуть негативно вплинути на політичну ситуацію в межуючому регіоні України, де в 2015 році вже була спроба дестабілізації політичної ситуації» [4]. Окремі дослідники розглядають сепаратизм, як складне багато-планове явище соціально-політичної дійсності [5]. Якщо аналізувати випадки виникнення сепаратизму в окремих країнах, то можна прийти до висновку, що підвищення або посилення сепаратистських настроїв серед населення країн може бути або інспіровано зовнішніми чинниками, або набути через бажання етнічної групи громадян певного регіону країни

до реалізації права на самовизначення народів. Експерти та політологи різних країн сходяться в баченні того, що однією з головних причин сепаратистських конфліктів є недолік міжнародного законодавства. Так в ст. 1 п. 3 Статуту Організації Об'єднаних Націй закріплене «право народів на самовизначення», а у ст. 2 п. 4 «непорушність кордонів кожної країни члена ООН». Дані пункти суперечать між собою та створюють протиріччя, які призводять до політичних і військових конфліктів між державами та націями.

Квазідержавні утворення, які виникли унаслідок політичної дестабілізації в певній країні (на пострадянському просторі) виконували роль де стабілізаційного фактору, а у 2022 році, навіть стали причиною військової агресії РФ проти України. Для того, щоб зрозуміти основну мету створення квазідержавних утворень потрібно розглянути декілька прикладів існування квазідержавних утворень на пострадянському просторі. Після розпаду радянського союзу Молдова, як незалежна держава зіткнулася одразу з двома сепаратистськими конфліктами, один з них виник у Придністров'ї, а інший в Гагаузії. Негативні наслідки сепаратистських процесів у Молдові, а також їх вплив на Україну досліджували Українські науковці Н. Нічаєва-Юрійчук, Б. Левик, Ю. Мателешко, Н. Антонюк, І. Зінько та ін. Аспекти сепаратизму у Молдові у різних ракурсах розглядали західні експерти та науковці, такі як В. Кроутер, К. Калущ, Ч. Кинг, І. Вольфшвенгер, П. Клейв та ін. У 1989 році, частину території Молдови, яка входила до радянського союзу на правах однієї з 15 республік охопили сепаратистські настрої. Зокрема 19 серпня 1990 року відбувся перший з'їзд депутатів усіх рівнів з п'яти районів півдня Молдови, на якому була проголошена Гагаузька Автономна Радянська Соціалістична Республіка. 25 жовтня 1990 року відбулися перші вибори Верховної Ради Республіки Гагаузії, а 1 грудня 1990 року відбулися вибори президента невизнаної Республіки Гагаузії. Радянське керівництво Молдови не влаштовував такий розвиток подій. Тому з метою придушення сепаратистський настроїв південної частини Молдови, а також відокремлення Гагаузії від Молдови партійне керівництво вирішує здійснити спробу силового вирішення цього питання. 26 жовтня в Комрат спрямовуються радянські війська Болградської дивізії, а 30 грудня і радянські спецназівці. Але задля мирного врегулювання конфлікту уряд Молдови вимушений був поступитися та відвести війська з території невизнаної республіки Гагаузії. В період з 1990 по 1994 роки тривали перемовини між Молдовою та невизнаною республікою Гагаузією щодо врегулювання територіального спору мирним шляхом. А 23 грудня 1994 року парламент Молдови прийняв закон про

особливий статус Гагаузії, який наділив мешканців та території, котрі входили до складу невизнаної республіки Гагаузія правами автономії у складі Молдови. Одночасно з політичними процесами направленими на відокремлення Гагаузії від Молдови, практично дзеркальні процеси відбуваються в іншій частині Молдови Придністров'ї. 2 вересня 1990 року в місті Тирасполь відбувся II надзвичайний з'їзд депутатів усіх рівнів Придністров'я, на якому була проголошена Придністровська Молдавська Радянська Соціалістична Республіка, як радянська республіка в складі СРСР. Таку політичний процес можна вважати результатом конфлікту інтересів політичної еліти центру Молдови та місцевими політичними елітами, який виник через перебудову СРСР та МРСР. Після розпаду СРСР, 5 листопада 1991 року ПМРСР була перейменована в Придністровську Молдавську Республіку. У 1992 році конфлікт між ПМР та Молдовою перейшов у військове протистояння між збройними силами Молдови з одного боку, та російськими військовими і сепаратистами ПМР з іншого. На даний час Автономне територіальне утворення Гагаузія входить в склад Молдови на правах автономії. Придністровська молдавська республіка, має статус квазідержавного утворення і не входить до складу Молдови, а очільники так званої ПМР активно критикують курс уряду Молдови на зближення з ЄС. Також слід зазначити, що на території ПМР розташований оперативна група військ РФ. Також на території квазідержавного утворення ПМР у селищі Колбасна, розташований склад боєприпасів, який у радянські часи був основним складом західного військового округу СРСР. Також слід зазначити, що ПМР має спільний кодон з Україною протяжністю 400 км у Одеській та Вінницькій областях. Після того, як РФ здійснила 24 лютого 2024 року повномасштабне військове вторгнення в Україну, засоби масової інформації неодноразово повідомляли про намагання Москви залучити до військової агресії сили ПМР [6]. Керівництво автономного територіального утворення Гагаузія, яке входить до складу Молдови на правах автономії, після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, зайняло проросійські позиції. Після набуття Республікою Молдова статусу кандидата в члени ЄС, перший заступник голови комітету Держдуми з міжнародних справ, голова правління фонду «Російський світ» В'ячеслав Ніконов заявив: «Дії Кишинєва можуть призвести до загрози територіальній цілісності Молдови». У той самий час, на території Молдови, зокрема у м. Комрат пройшов установчий з'їзд громадсько-політичного руху «Народний Союз Гагаузія». Потрібно зазначити, що політичні дії автономного територіального утворення Гагаузія, яке входить до складу Молдови, завжди мали стійкий діалог з РФ, наприклад

25 січня 2022 року під час установчого засідання депутатів Народної ради Гагаузії було ухвалено рішення про формування делегації для переговорів щодо надання допомоги населенню АТУ Гагаузія у зв'язку з кризовою ситуацією в енергосекторі Молдови. До складу делегації увійшли депутати Народних Зборів Гагаузії Віктор Петров (керівник Делегації), Леонід Кіюся та Олена Юрченко. Під час установчого з'їзду громадсько-політичного руху «Народний Союз Гагаузія» 23 червня 2022 року було проголошено резолюцію у фінальній частині якої було зазначено: «Приймаємо рішення об'єднати сили гагаузького народу, який проживає в автономії, в інших регіонах Республіки Молдова так і за межами країни і оголошуємо про створення в республіці суспільно-політичного руху «Gagauz Halk Birlii / Народний Союз Гагаузії». Суспільно-політичний рух очолив Віктор Петров, який є депутатом Народних зборів Гагаузії та був очільником вищезгаданої делегації депутатів АТО Гагаузія до Москви. Під час установчого з'їзду вищезгаданого союзу, була проголошена резолюція та заклик для мешканців Гагаузії та гагаузів, які мешкають в інших країнах на підтримку добрих стосунків з РФ. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року [7], на території Одеської області проживають 27,6 тисяч гагаузів, які компактно розміщені у Болградському, Ренійському, Тарутинському, Кілійському, Арцизьському районах. Враховуючи етнотериторіальні відмінності населених пунктів, які розташовані в західно-південних регіонах Одеської області, та знаходяться у транскордонному просторі України та Молдови і межують з населеними пунктами автономно територіального утворення Гагаузія, є ризик того, що заклики громадсько-політичних рухів Гагаузії на підтримку стосунків з РФ до своїх співгромадян, які мешкають на території Одеської області можуть спричинити утворення негативних політичних процесів в Україні. Під негативними політичними процесами слід розуміти – підвищення рівня сепаратистських настроїв серед місцевого населення етнічної частини Одеської області, а також посилення процесів інспірованого сепаратизму.

Якщо узагальнювати географію сепаратистських процесів у країнах пострадянського простору то можна прийти до висновку, що практично кожна країна, яка входила до складу колишнього СРСР зіштовхнулася з проблемами сепаратизму, які мали наслідки масштабних заворушень або створення військового конфлікту:

Узбекистан – зафіксовані процеси сепаратизму на території республіки Каракалпакстан;

Киргизія – зафіксовані процеси сепаратизму на територіях Ошської та Джалал-Абадська області;

Таджикистан – зафіксовані процеси сепаратизму на території Гірничо-Бадахшанська області;

Азербайджан – зафіксовані процеси сепаратизму на територіях Нагірно-Карабахської республіки та Талиш-Муганської автономної республіки;

Грузія – зафіксовані процеси сепаратизму на територіях Аджарії, Абхазії, Південної Осетії, Самцхе-Джакахеїї;

Російська федерація – зафіксовані процеси сепаратизму на територіях Чечні, Татарстану, Кадарській зоні, Свердловській області;

Молдова – зафіксовані процеси сепаратизму на територіях Гагаузії та Придністров'я;

Україна – зафіксовані процеси сепаратизму на територіях Луганської, Донецької, Одеської та Закарпатської областях.

Військові конфлікти на ґрунті сепаратизму виникли в Україні (2014 рік Луганська та Донецька Области), в Молдові (Придністров'є Тірасполь), Грузія (Абхазія та Південна Осетія), Російська федерація (Чечня), Азербайджан (Нагірно-Карабахська республіка). Слід зазначити, що перші сепаратистські конфлікти у Грузії виникли у 1991-1993 роках, а в 2008 році РФ здійснила повномасштабне вторгнення у Грузію, з метою захисту місцевих мешканців та громадян РФ. Але слід зазначити, що за кілька місяців перед повномасштабним вторгненням на території Абхазії та Південної Осетії роздавались паспорти громадян РФ місцевим мешканцям. Приблизно такий самий сценарій виник в Україні, квазідержавні утворення «ЛНР» та «ДНР» виникли у 2014 році. Очільниками квазідержавних утворень «ЛНР» та «ДНР» виступили громадяни РФ (в «ЛНР» т.з. уряд очолював Марат Баширов (політихнолог), в «ДНР» Олександр Бородай (політехнолог, нині діючий депутат держдуми рф). У військовому плані підтримку місцевих еліт та сепаратистів здійснювали козаки (Все великое войско Донское) и загони так званих добровольців, до яких входив славнозвісний Ігор Стрелков-Гіркин, який в минулому був полковником ФСБ РФ.

Одним з головних інструментів втілення технології інспіровано-зовнішнього сепаратизму є військова підтримка сепаратистських рухів. Військові дії на території Придністров'я 1992-го року велися між молдавськими військами (а також силами МВС та спецслужб Республіки Молдова), з одного боку, і, озброєними формуваннями невизнаної Придністровської Молдавської Республіки, які активно підтримувала Російська Федерація. Ще на початку 1992 р. до Придністров'я стали приїжджати добровольці з Росії, серед них велика кількість було козаків-добровольців, у зв'язку з тим, що на території Придністров'я було проголошено відтворення Чорноморського козачого війська, російські козаки та козаці загони стали прибувати до Придністров'я. представники Забайкальського, Донського, Оренбурзького, Всекубанського козацьких військ. Під

час Грузино-абхазського військового конфлікту на боці Абхазії виступили добровольчі підрозділи «Кубанського козачого війська» з РФ. У бойових діях брало участь понад півтори тисячі козаків, переважно кубанців. Переважна більшість росіян, що воювали в ході грузино-абхазського конфлікту перебували у козацьких загонах. Громадянська війна в Таджикистані, вважається, як збройний внутрішньо етнічний конфлікт у Таджикистані між прихильниками центральної влади і різними угрупованнями в особі Об'єднаної таджицької опозиції, що послідував за проголошенням незалежності країни після розпаду СРСР. У червні 1991 року, в момент загострення ситуації в Таджикистані ще до початку фази активних бойових дій на території Таджикистану була створена козацька громада – "Амудар'їнська лінія" (з 1996 р. вона структурно увійшла до складу 1-го відділу Оренбурзького козачого війська Союзу) члени якої надалі брали участь у бойових діях, обстоюючи інтереси Російської Федерації в даному конфлікті. В даний час козацька громада "Амудар'їнська лінія" входить на правах колективного члена в Російську громаду республіки з самого її утворення і є однією з ланок першого відділу Оренбурзького козачого війська "Союзу козаків Росії".

Також слід акцентувати увагу на проектах інспіровано-зовнішнього сепаратизму, які не вдалося реалізувати. даткового вичення. У 2015 році спецслужби РФ здійснили спробу по дестабілізації ситуацію в південних регіонах України, через реалізацію проектів «Народна рада Миколаєва», «Одеська народна республіка» та «Бесарабська народна республіка», останню Уряд України визнав терористичною організацією [8, с. 196]. 28-29 жовтня 2015 року у місті Білгород-Дністровський Одеської області відбувся з'їзд «Народної Ради Бессарабії» на якому учасники заходу проголосували за декларацію в якій, йдеться про возз'єднання української Бессарабії з молдавською Гагаузією і відтворення республіки Буджак [3]. Одночасно з подіями у Білгород-Дністровському, на території Молдови поблизу м. Комрат, яке входить до автономного територіального утворення Гагаузія, 29 жовтня 2015 року відбувся молодіжний мітинг у підтримку створення «Бесарабської республіки Буджак». Причетність РФ до реалізації вищезгаданих проектів підтверджується тим, що за координацію та організацію заходів сепаратистського спрямування відповідали громадяни РФ. Згідно з заявою Василя Грицака, який був головою СБУ у 2015-2019 рр., проектом «Бессарабія» керував Інал Ардзінба заступник радника президента РФ Путіна Владислава Суркова і син бойовика Бату Ардзінба, що воював в Абхазії проти Грузії, а одним із координаторів вищезгаданих антиукраїнських проектів був громадянин

РФ Дмитро Соїн, який очолює громадську організацію «Союз придністровців України», мешкає на території РФ, а також вважається науковим та політичним діячем ПМР [4, с. 17-18]. що дає вагомі підстави для висновку про причетність спецслужб РФ до організації антиукраїнських проектів в південних регіонах України. У червні 2015 року, Служба безпеки України повідомила про повну ліквідацію та затримання членів незаконних організацій «Народна рада Миколаєва» та «Бесарабська народна республіка». Слід зазначити, що на пострадянському просторі незважаючи на розгортання сепаратистських конфліктів інспірованих з зовні, тільки правлячому режимі в Казахстані вдалося не допустити створення квазідержавного утворення на території країни.

Створення квазідержавних утворень в країнах пострадянського простору, автор статті пропонує розглядати, як проекти «федерального центру» (Російська Федерація) за для постійного контролю геополітичних намірів країн, які раніше входили до СРСР. Квазідержавні утворення створюються на території інших країн за для штучного створення політичних криз та швидкого введення парамілітарних утворень РФ для загострення ситуації та переведення її з політичного на військовий конфлікти. Отже сепаратистські конфлікти на території України не можна вважати природними, у зв'язку з тим, що у Луганській та Донецькій областях ніколи не було етнічних або релігійних конфліктів. Випадки створення квазідержавних утворень в Луганську та Донецьку у 2014 році можна вважати реалізацією інспіровано-зовнішнього сепаратизму, який був реалізований за допомогою РФ. Аналогічні дії РФ по створенню квазідержавних утворень в Україні та Молдові у 2015 році, закінчилися поразкою та ліквідацією незаконних формувань. Якщо аналізувати діяльність квазідержавних утворень на пострадянському просторі, то можна прийти до висновку, що всі ці квазідержавні формування активно співпрацюють з РФ, також вони мають військову підтримку з РФ, як наприклад оперативна група військ РФ у Придністров'ї. Також слід зазначити, що військове вторгнення РФ в Україну, сталося під приводом захисту громадян РФ та російськомовного населення на території «ЛНР» та «ДНР», хоча слід зазначити, що в супереч «Мінським домовленостям» в РФ прийняли закони направлені на поліпшення видачі паспортів РФ мешканцям окупованих територій Луганської та Донецької областей і на протязі 2019-2021 року видавали паспорти громадян РФ, а в 2022 році під приводом захисту «громадян рф» почали повномасштабне вторгнення. Підводячи підсумки, автор приходить до висновку, що квазідержавні утворення, які були створені через інструменти інспіровано-зовнішнього сепаратизму, потрібні

зацікавленій країні (Російській Федерації), як території на яких не діє міжнародне законодавство, де не має незалежних медіа та правозахисних організацій, а от же дуже важко дізнатися, що коїться на цих територіях. Таким чином зацікавлена країна, яка дестабілізувала ситуацію, може використовувати територію та населення, яке на ній мешкає на власний розсуд. Наприклад можна загадати приклад, який наведений у даній статті про заклики громадських діячів Гагаузії про необхідність налагоджувати діалог з РФ, або втягування військових формувань ПМР до військового протистояння з Україною на боці РФ. Інспіровано-зовнішній сепаратизм на пострадянському просторі, це інструмент по створенню квазідержавних утворень в країнах колишнього СРСР, а створенні квазідержави є проектом зацікавленої країни по дестабілізації ситуації в окремому регіоні іншої держави, за для блокування приєднання цієї держави до демократичного співтовариства та блокування розвитку демократії в цілому.

Література

1. Невизнані держави. [Електронний ресурс] / Великий юридичний словник онлайн. – Режим доступу: <http://lawenc.net/word/gosudarstvopodobnyeh-obrazovaniya-kvazigosudarstva-1390.html>.
2. Асланов С. Невизнані квазідержавні утворення як фактор етнополітичної нестабільності в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України. Київ: 2015. № 1. С. 207-216.
3. Мамонтова Е.В., Лисянський П.Л. Інспірований сепаратизм в Україні як політичне явище та наукова категорія. Актуальні проблеми політики. Одеса: 2022. № 70. С. 49-54.
4. Лисянський П.Л. Регіональний сепаратизм Молдови, як інструмент впливу РФ на дестабілізацію ситуації в Україні. Одеса: Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. № 39. С. 147-151.
5. Хилько М.І. Сепаратизм: походження, сутність, різновиди. «Гілея». Політичні науки. 2019. № 144. С. 128.
6. Чим Придністров'я погрожує Україні. [Електронний ресурс] / Новий час. Режим доступу: <https://nv.ua/ukraine/politics/skolko-voysk-v-pridnestroveschem-oni-grozyat-karta-boevyh-deystviy-novosti-ukrainy-50237181.html>
7. [Електронний ресурс]. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія: «Гагаузи в Україні» URL: <https://uk.wikipedia.org> (13.01.2023 року).
8. Хойнацька Л.М. Тероризм як соціально-політичне явище. Матеріали III підсумкової науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: 2019, с. 196.
9. [Електронний ресурс]. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія : «Бесарабська народна республіка» URL: <https://uk.wikipedia.org> (13.01.2023 року).
10. Шандра А., Сілі Р. Внутрішня кухня гібридної війни РФ проти України. Аналітичний звіт: Київ. 2019. С. 17-18.

Анотація

Ястребова В. А. Інспіровано-зовнішній сепаратизм як інструмент створення квазідержавних утворень в країнах пострадянського простору. – Стаття.

У статті розглядається та аналізується застосування технології зовнішньо-інспірованого сепаратизму, як інструмента дестабілізації політичної ситуації в окремій країні, а також просування штучно створених наративів, з метою їх використання в ідеологічному обґрунтуванні та поясненні місцевому населенню про «необхідність» створення квазідержавного утворення в регіоні окремо взятій країні. Проведено порівняльний аналіз покрокових алгоритмів під час спроби створення квазідержавних утворень в Україні, Грузії, Молдові. В процесі порівняльного аналізу було виявлено застосування інспіровано-зовнішнішньої технології розповсюдження сепаратистських настроїв в Україні, Грузії та Молдові. Проведено детальний аналіз по створенню та реалізації сценаріїв політичної дестабілізації на території України у 2014 та 2015 роках з подальшими спробами створення квазідержавних утворень. Детально розглянуто таке явище, як інспіровано-зовнішній сепаратизм, як намагання зацікавлених країн в приховуванні своїх намірів по дестабілізації політичної ситуації в інших країнах. В статті також розглядаються етапи реалізації технології інспіровано-зовнішнього сепаратизму. Важливий елемент, який було досліджено у статті це – діяльність зовнішніх агентів впливу, які працювали у громадській, політичній, медійних сферах на території України, які працювали на посилення дестабілізації політичної ситуації в Україні. Також автори статті приділяють увагу аналізу наявності етнічного фактору при утворенні квазідержавного утворення в певному регіоні країни, як обґрунтування можливості природного виникнення сепаратистських настроїв у мешканців регіону певної країни. Автор статті приходить до висновку, що більшість квазідержавних утворень на пострадянському просторі були створенні через технологію інспіровано-зовнішнього сепаратизму, тому за для посилення безпеки в країнах чорноморського регіону, а також країнах Східної Європи потрібно визначити чіткий алгоритм протидії технології інспіровано-зовнішнього сепаратизму, як інструмента дестабілізації політичної ситуації в країнах, що в подальшому можуть перерости у військові конфлікти.

Ключові слова: інспіровано-зовнішній сепаратизм, сепесія, анексія, дестабілізація, квазідержавні утворення, ескалація, військовий конфлікт.

Summary

Yastrebova V. A. Externally inspired separatism as a tool for the creation of quasi-state entities in the countries of the post-Soviet space. – Article.

The article examines and analyzes the application of the technology of foreign-inspired separatism as a tool to destabilize the political situation in a separate country, as well as the promotion of artificially created narratives, with the aim of using them in ideological justification and explaining to the local population the "necessity" of creating a quasi-state entity in the region of a particular country. A comparative analysis

of step-by-step algorithms during the attempt to create quasi-state entities in Ukraine, Georgia, and Moldova was made. In the process of comparative analysis, the application of the externally inspired technology of spreading separatist sentiments in Ukraine, Georgia, and Moldova was made. A detailed analysis of the creation and implementation of scenarios of political destabilization on the territory of Ukraine in 2014 and 2015 with subsequent attempts to create quasi-state entities was conducted. Such a phenomenon as externally inspired separatism is considered in detail, as an effort of interested countries to hide their intentions to destabilize the political situation in other countries. The article also considers the stages of implementation of the externally inspired separatism technology. An important element that was investigated in this article is the activity of external agents of influence who worked in the public, political, and media spheres on the territory of Ukraine, who worked to strengthen the destabilization of the

political situation in Ukraine. Also, the authors of the article pay attention to the analysis of the presence of an ethnic factor in the formation of a quasi-state entity in a certain region of the country, as a justification for the possibility of the natural emergence of separatist sentiments among residents of a region of a certain country. The author of the article comes to the conclusion that the majority of quasi-state formations in the post-Soviet space were created through the technology of externally inspired separatism. Therefore, in order to strengthen security in the countries of the Black Sea region, as well as the countries of Eastern Europe, it is necessary to define a clear algorithm for countering the technology of externally inspired separatism as a tool for destabilization of the political situation in the countries, which may develop into military conflicts in the future.

Key words: externally inspired separatism, secession, annexation, destabilization, quasi-state formations, escalation, military conflict.

УДК 316.75:342.5:340.131

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.19>**А. І. Сушко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7429-6196>*кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних теорій,
факультет психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»***Б. А. Римар**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8620-8535>*аспірант кафедри політичних теорій,
факультет психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема забезпечення легітимності публічної влади набуває особливої ваги в умовах становлення цифрового суспільства. Адже технологічні зміни у комунікативному просторі спричиняють не лише суттєві трансформації у відносинах між громадянами та публічною владою, які знаходять вираження у концепціях електронної демократії, електронного уряду, мережевої демократії тощо. У процесі переходу від індустріального до постіндустріального та цифрового суспільства видозмінюється соціальний порядок, переглядаються фундаментальні засади соціальної взаємодії. Це визначальним чином впливає на легітимність публічної влади. Слідом за засновником «канону легітимності» М. Вебером та його послідовниками визначимо соціальний порядок в якості «плавильного котла» легітимності публічної влади, яка має три джерела: раціонально-правові, традиційні, харизматичні [2]. Щодо веберіанської концепції, то вона не лише є «центром канону досліджень легітимності» та дозволяє відокремити поняття «легальності» від «легітимності», а, найголовніше, визначити легітимність через такі поняття, як «визнання», «віра», «довіра», «підтримка», «виправдання», «згода» [12, с. 5].

Концепція легітимності соціального порядку (на відміну від визначення легітимності окремих лідерів чи політичних інститутів) дозволяє перенести фокус дослідницької уваги на соціокультурні чинники трансформації соціального порядку та визначити, яким чином розвиток політичної комунікації та соціальних мереж впливає на новий феномен – легітимність соціального порядку цифрового суспільства. На перший план виходять соціокультурні чинники, які й обумовлюють конструювання ідентичностей в епоху цифрового суспільства. Соціокультурні чинники стають осердям формування ідентичностей, норм,

цінностей та інститутів. Комунікативна взаємодія між ними утворює соціальний порядок. До соціокультурних чинників легітимності соціального порядку відносяться як спільна історична доля та спільність походження так і мова, культура, релігія та політика пам'яті; а створення та збереження широкого суспільного консенсусу щодо соціокультурних чинників легітимності соціального порядку сприяє становленню демократії та ринкової економіки. Вітчизняні дослідники звертають увагу на те, що «...соціокультурна ідентичність епохи постмодерну поєднує характеристики національно-культурної ідентичності епохи традиційного суспільства та громадянсько-політичної ідентичності модерного суспільства. Ідеться про такі складові соціокультурної ідентичності, як національна, конфесійна, гендерна, мовна, культурна, ідеологічна, партійна, регіональна ідентичності... саме на них спрямовано вплив механізмів державного управління в процесі формування соціокультурної ідентичності... у сучасних умовах формування соціокультурної ідентичності потребує цілеспрямованої організаційно-правової, координуючої, контролюючої та комунікаційної діяльності, що пов'язується з ухваленням відповідних державно-управлінських рішень... процес формування соціокультурної ідентичності інтегровано в історичний контекст, він пов'язується із минулим держави, її традиціями, політичною системою» [4, с. 186].

Становлення цифрового суспільства актуалізує потребу переосмислення як феномену легітимності у цілому, так і ролі соціокультурних чинників у процесі її формування щодо соціального порядку й політичних акторів та інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження сутності соціокультурних чинників у політичних процесах та їх ролі у процесі переходу від індустріального до

цифрового суспільства широко представлені у науковому дискурсі. Варто відзначити праці таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як Б. Андерсон, С. Байрачний, З. Бауман, Е. Гіденс, С. Гантингтон, Е. Еріксон, О. Зернецька, М. Кастельс, Ф. Кесиді, О. Рафальський, О. Стегній, ін.

Серед досліджень соціокультурних чинників у вітчизняному політичному та економічному контекстах варто відзначити праці В. Малініна, М. Адамовича, О. Свідерської, І. Нгулевського, ін. Зокрема, В. Малінін визначає соціокультурну ідентичність «...як процес ототожнення особистості з певними культурними ідеалами, які історично сформувались в національній культурі країни на основі духовних цінностей, що зберігаються, і транслюються наступним поколінням як національне надбання. Індивід, у процесі соціалізації виступає об'єктом культурного та соціального впливу, засвоює культуру, а згодом – функціонує в культурному середовищі і створює (відтворює) культуру. Саме тому важливим фактором формування соціокультурної ідентичності стає національна система освіти, яка повинна орієнтуватись на загальнолюдські цінності, світову і національну культуру з метою сприяння розвитку особистості, її культурному самовизначенню і саморозвитку [5, с. 260]. Також В. Малінін зазначає, що «Соціокультурна ідентичність – це широке поняття, яке охоплює елементи етнічної ідентичності (визначення культури, до якої належить індивід: української, російської, польської, німецької), цивілізаційної ідентичності (орієнтація на «Схід» або «Захід»), політичної ідентичності (тип політичної культури, до якої відноситься індивід) та ін. Це обумовлено тим, що ідентичність знаходиться у культурному просторі, вона обумовлена культурними вимірами» [5, с. 260]. У цифровому суспільстві зростає вплив масмедіа на формування соціокультурних чинників легітимності. Щодо визначення сутності медіа-скандалів та впливу масмедіа на легітимність, то варто звернути увагу на те, що «медіа-скандал у публічній сфері виникає внаслідок порушення відповідності у стосунках між громадською думкою та діями політичних акторів. Інакше кажучи, медіа-скандал виникає внаслідок порушення представниками публічної політики соціальних норм та правил, що стає відомим суспільству завдяки мас-медіа. Сучасні медіа мають можливість викласти скандальні факти у вигляді захоплюючої історії та спричинити інтерес та жваве обговорення» [11].

На думку М. Адамовича, який досліджує соціокультурні чинники в умовах «економіки знань», «Соціокультурним виміром «економіки знань» є людський капітал та людський потенціал, центральними елементами яких виступає людина як соціальна істота і втілення культури

в особистості (освіті, науки, ставлення до себе та світу). Таким чином, соціокультурними чинниками глобального економічного розвитку й є людський капітал та людський потенціал, розкриті через призму освіти, знань, енергії індивіда, технологій та інновацій, які є концентрацією та практичним вираженням освіти, знань та енергії індивіда» [1, с. 14].

О. Свідерська визначає соціокультурні чинники масової політичної поведінки в інформаційному суспільстві: «...сьогодні надзвичайно актуальним у питанні формування масової політичної поведінки є дослідження її чинників, зокрема – соціокультурних. Ступивши у ХХІ століття ми не тільки відкрили для себе епоху відкритого доступу до інформації, й нівелювання кордонів між багатьма країнами, але й стали свідками формування нової культури, котру транслюють нам, мало не кожної хвилини, соціальні мережі, отже можна сказати, що формування політичної реальності, зокрема й політичної поведінки індивіда все більше залежить від того які соціокультурні конструкти нам надійдуть із віртуального простору. Вважаємо, що попри те, що ідея вільної і відкритої інформації, і практично безконтрольного її розповсюдження є шляхетною, проте досить таки абстрактною цінністю. Окремою проблемою також є різке зростання використання популізму серед політиків як світового, так і меншого – локального рівнів, формування ними ж фейкових повідомлень, націлених на певну політичну реакцію членів суспільства, тощо. Масова політична поведінка у сучасному, сповненому нових викликів та ризиків інформаційного суспільства продовжує існувати у двох просторах політичної реальності – віртуальному й реальному, й попри те, що механізми її формування є незмінними, сама типологія суттєво зазнала трансформації» [8, с. 36].

І. Негулевський визначає «...розвиток ціннісної орієнтації на засадах ідеологій демократичного спрямування... одним із соціокультурних чинників трансформації політичного лідерства в Україні... наступним соціокультурним чинником трансформації політичного лідерства ми визначаємо розвиток соціальної взаємодії в діяльності політичних інституцій, яка стає їх новою цінністю і сприяє формуванню довіри суспільства до політичних інститутів влади, основними детермінантами якої є прозорість, відкритість, зворотність зв'язку, перспективність взаємодії, довгостроковість відносин, раціональність, доцільність, вигідність відносин, емоційність зв'язку... Важливим соціокультурним чинником трансформації політичного лідерства є утвердження функціональних обов'язків політичних лідерів, які забезпечуватимуть рівень довіри суспільства до політичних інститутів влади, основними детермінантами якої є прозорість, відкритість, зворотність зв'язку,

перспективність взаємодії, довгостроковість відносин, раціональність, доцільність, вигідність відносин, емоційність зв'язку» [6, с. 82, 84]. Натомість, недостатньо уваги приділяється визначенню соціокультурних чинників легітимності публічної влади.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення соціокультурних чинників легітимності публічної влади. Задля досягнення мети необхідно окреслити зв'язок між соціокультурними чинниками формування ідентичності та конструюванням соціального порядку в умовах становлення цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Автори колективної монографії «Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність» [10], відзначаючи загадковість такого соціокультурного поняття як ідентичність, обґрунтовують необхідність міждисциплінарного дослідження взаємодії усіх видів ідентичності – індивідуальної та групової; релігійної, етнічної, національної, культурної, громадянської. Зазначається, що «З погляду антропоцентризму і соціокультурного підходу пріоритетне місце в структурі ідентичностей посідає індивідуальна, яка... невіддільна від соціальної ідентичності. Людина так чи інакше пов'язує свою власну належність з певною соціальною групою чи групами, з їх цінностями. Соціальна ідентичність, у свою чергу, має декілька видів або типів, наприклад, групова, організаційна, етнічна, національна, культурна, професійна, громадянська, політична тощо. Особливе місце в ієрархії цих видів посідає цивілізаційна ідентичність, в основі якої лежать цінності тієї чи іншої цивілізації. При цьому, кожна із зазначених різновидностей ідентичності має свої критерії ідентифікації, відображаючи різні елементи та рівні цього суспільного явища» [10, с. 29].

В умовах широкомасштабної збройної агресії відбуваються суттєві трансформації соціального порядку та, водночас, активно формується соціокультурна ідентичність українських громадян. Легітимність соціального порядку, яка є основою для легітимації політичних лідерів та інститутів публічної влади ґрунтується на важливих складових соціокультурної ідентичності. Соціокультурні чинники консолідують українське суспільство. Формуються сталі соціокультурні групи, які об'єднуються навколо демократичних цінностей, активно підтримують процес європейської інтеграції України.

Наведемо дані соціологічних досліджень, які було оприлюднено влітку 2022 року. За даними соціологів «85% населення України вважають себе перш за все громадянами своєї країни. При цьому серед різних соціальних категорій насе-

лення – вікових, регіональних, лінгво-етнічних, гендерних і поселенських – немає великої різниці за цим показником. Так, серед жителів Сходу 81% вважають себе перш за все громадянами України, серед російськомовних українців – 81%, серед російськомовних росіян – 78%. На питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», що стосувалося ідентичності в територіальному та політичному контекстах, майже 85% опитаних обрали варіант відповіді «Громадянином України». Мешканцем свого населеного пункту або регіону себе вважають трохи більше 6%. Громадянином світу або Європи себе назвали майже 4%. Близько 3% вважають себе представником етносу або нації. Громадянином колишнього Радянського Союзу себе відчуває трохи менше 1% опитаних. Отже, за невеликими винятками, населення України вважає себе перш за все громадянами своєї країни» [7].

За результатами дослідження «Ідентичність. Патріотизм. Цінності», проведеного групою «Рейтинг» 17-18 серпня 2022 року презентовано наступні дані: «Абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (94%). Майже стільки ж – мешканцем свого регіону. Половина ідентифікують себе європейцями (близько 30% – ні). «Радянською людиною» отожднюють себе майже 10%, натомість більше 80% – ні. Щодо громадянської ідентичності то не фіксується відчутних відмінностей в регіональному та віковому розрізі. Окрім того, європейцями себе частіше вважає молодь, а «радянською людиною» – старші. Продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома. Так, сьогодні 51% зазначили, що розмовляють вдома українською (у квітні 2022 – 48%), третина – двома мовами, 13% – російською. Більше половини мешканців півдня і сходу двомовні, близько чверті – російськомовні. Використання російською у побуті зменшилося приблизно вдвічі. 76% вказали українську мову як рідну, 19% – російську. При цьому 30% російськомовних вважають своєю рідною українську» [9].

Також респондентам було запропоновано визначити три слова, які характеризують Україну у майбутньому. Отримано наступний результат: «Першим словом найчастіше була «вільна». Також серед перших слів часто звучали «сильна», «квітуча», «процвітаюча», «мирна», «щаслива». Другою ознакою для характеристики майбутнього України опитані найчастіше вживали «незалежна». Третьою ознакою – «багата». Також використовували такі характеристики як «європейська», «розвинута», «єдина». Аналіз за віковими групами показав: якщо молодь частіше від інших вікових категорій бачить майбутню Україну як вільну, незалежну і сильну, середній вік – мирну, процвітаючу та успішну, а старші – багату, квітучу і щасливу. За статтю теж є різниці:

чоловіки частіше бачать майбутню Україну вільною, незалежною, сильною, прогресивною, демократичною, європейською без корупції. Тоді як жінки, – багатою, квітучою, мирною, щасливою та непереможною» [9].

У цьому дослідженні також представлено результати щодо споживання медійного контенту громадянами України. Для формування соціокультурної ідентичності в умовах медіатизації політики одним із головних виступає інститут масмедіа. Щоправда, у авторитарних країнах діяльність медіа далека від демократичних ідеалів. Навпаки, медіа перетворюються на інструмент пропаганди та постійних політичних спекуляцій та маніпуляцій. Небезпека полягає у тому, що політичні меседжі також приховані і у розважальних програмах та серіалах, які також впливають на соціокультурну ідентичність. Отже: «Більше 40% опитаних взагалі перестали дивитися російські серіали, ще чверть не дивилися раніше і зараз не дивляться. Загалом майже 70% не дивилися російські серіали протягом останніх півроку і ця цифра зросла втричі. Тільки 15% продовжують дивитися російські серіали як і раніше. Більше 40% опитаних взагалі перестали слухати російську музику, ще 18% не слухали раніше і зараз не слухають. Загалом майже 60% не слухали російську музику протягом останніх півроку і ця цифра зросла майже в'ятеро. Тільки чверть продовжують слухати російську музику як і раніше» [9].

Усі ці тренди щодо консолідації українського суспільства та формування соціокультурної ідентичності збереглися і у 2023 році. Легітимність соціального порядку не викликала сумнівів у більшості респондентів, які пишуться українським громадянством. Так, за результатами дослідження *Центру Разумкова з 23 по 31 травня 2023 року*, «Відповідаючи на запитання «Наскільки Ви пишаетесь тим, що Ви громадянин України?», у травні 2023р. 94% опитаних громадян України відповіли, що «дуже пишються» або «скоріше пишються» своїм українським громадянством. У 2015р. таких було 68%, у 2010р. – 62%, у 2000р. – 62%. Особливо помітне зростання частки тих, хто «дуже пишаетесь» українським громадянством – від 23% у 2000р. до 71% у 2023р. 98% респондентів сприймають Україну як свою Батьківщину (у 2006р. таких було 93%). 97% опитаних відповіли, що мають почуття патріотизму, любові до України (у 2016р. таку відповідь давали 76%). Порівняно з попередніми роками, зросла частка тих, хто пишаетесь державними символами України: Прапором України (з 26% у 2011р. до 75% у 2023р.), Гербом України (з 25% до 74%), Гімном (з 22,5% до 69%). Також з 32% до 74% зросла частка тих,

хто пишаетесь державною мовою України, з 19% до 57% – частка тих, хто пишаетесь її грошовою одиницею (гривнею) [3].

Легітимність публічної влади, завдяки посиленню ролі комунікативних мереж, поступово віртуалізується, а її забезпечення набуває ознак медіатизації. Сучасні медіа стають настільки потужними, що визначають результат процесу формування громадської думки. Наприклад, легітимність публічної влади в Україні конструюється у медіа-просторі, а руйнується досить часто завдяки медіа-скандалам, найвідоміші з яких – «справа Лазаренка», «касетний скандал», справа «Укроборонпрома» тощо. Це дозволяє визначити «подвійні стандарти» у політичній діяльності, як невідповідність дій політиків очікуванням громадян. Тобто, медіа-скандали ілюструють деяку відчуженість політиків від соціального порядку, норм та правил поведінки громадян та їх очікувань від поведінки представників публічної влади.

Висновки. Сучасний політичний процес характеризується зростаючим впливом соціокультурних чинників на легітимність публічної влади в Україні. Широкомасштабна збройна агресія консолідувала українське суспільство саме навколо соціокультурної ідентичності. Сформувався сталі соціальні групи, які характеризуються єдністю щодо мовної та культурної складових соціокультурної ідентичності, пишються українським громадянством, бачать майбутню Україну вільною, незалежною, багатою, мирною та сильною. Про це переконливо свідчать наведені дані соціологічних досліджень. Соціокультурна ідентичність в умовах переходу до цифрового суспільства утворює нові можливості щодо становлення «суспільства культури» (термін відомого філософа П. Козловські). Маркери соціокультурної ідентичності визначають рівень довіри до соціального порядку та визнання його легітимним. Культурна та духовна єдність людей перетворюється на впливовий політичний феномен. Довіра між публічною владою та громадянами конструюється у процесі комунікативної взаємодії на основі спільних соціокультурних ідентичностей. До соціокультурних чинників легітимності публічної влади відносяться такі групові риси, як спільна територія, історична доля, культура, релігія, мова, історична пам'ять.

Політичний вибір індивідів стає залежним від соціокультурних чинників (уявлень про культурну ідентичність, належність до певної цивілізації, вибір культурної, мовної, релігійної ідентичності тощо). Соціокультурні чинники сприяють появі та розвитку нових форм ідентичності, які пов'язуються із самореалізацією та самовизначенням індивідів.

Література

1. Адамович М. П. Соціокультурні чинники глобального економічного розвитку в умовах поступу «економіки знань». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 20. С. 10-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_20_4.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. 534 с.
3. Ефективність реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: соціологічні індикатори (травень 2023 р.). *Разумков центр*. 29 червня 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-polityky-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identychnosti-sotsiologichni-indykatory-traven-2023r>
4. Малінін В. В. Механізми формування соціокультурної ідентичності в контексті реформування системи державного управління : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Одеса, 2016. 236 с.
5. Малінін В. В. Соціокультурна ідентичність як чинник підвищення ефективності політичного управління. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 258-267.
6. Негулевський І.П. Трансформація політичного лідерства в сучасній Україні: соціокультурні чинники. *Політикус : науковий журнал*. 2021. № 2. С. 81-86.
7. Показники національно-громадянської української ідентичності: Пресреліз Інституту соціології НАН України. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>.
8. Свідерська О. І. Соціокультурні чинники формування масової політичної поведінки в інформаційному суспільстві. *Збірник наукових праць ГО*. 2020. С. 33-36. Doi: 10.36074/03.04.2020.v3.10
9. Сімнадцять загальнонаціональне опитування: ідентичність, патріотизм, цінності (17-18 серпня 2022). *Соціологічна група Рейтинг*. 22 серпня 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnnya_2022.html
10. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с.
11. Яковлев Д. В. Медіа-скандал як біфуркація політичного розвитку в умовах віртуалізації політики. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Серія: Соціологія, політологія. 2009. Том 14, Вип. 13. 2014. С. 355-364. URL: <http://dspace.opu.edu.ua:8080/handle/123456789/1502>
12. Яковлева Л. І. Канон легітимності: класичні визначення, політико-правові контрасти, сучасні виклики. *Політикус: науковий журнал*. 2020. Випуск 1. С. 5-11.

Анотація

Сушко А. І., Рymar Б. А. Соціокультурні чинники легітимності публічної влади. – Стаття.

У сучасному політичному процесі набувають особливої ваги соціокультурні чинники. Це обумовлено переходом до цифрового суспільства, зростанням ролі політичної комунікації (ідеться про політизацію медійного дискурсу та медіатизацію політики), яка утворює символічні простори. Для індивідів, включених до комунікативного середовища, основою формування індивідуальної та групової ідентичності у процесі комунікативної взаємодії стають соціокультурні чинники. У візіях постмодерного суспільства широко презентовані саме соціокультурні чинники та зроблено наголос на «культурі постмодерну» та переході від «суспільства праці до суспільства культури» (П. Козловський), яка стає визначальною у соціальних та політичних процесах. Ідеться про соціокультурну ідентичність, культуру науки, економічну культуру. Культурна та духовна єдність людей перетворюється на впливовий політичний феномен. До соціокультурних чинників легітимності публічної влади віднесено такі групові риси, як спільна територія, історична доля, культура, релігія, мова, історична пам'ять. Навіть політичний вибір індивідів стає залежним від соціокультурних чинників (уявлень про культурну ідентичність, належність до певної цивілізації, вибір культурної, мовної, релігійної ідентичності тощо). Відповідно, публічна політика має не лише враховувати сучасні трансформації соціокультурного простору, а й впливати на їх формування. Від ефективної публічної політики у соціокультурному просторі залежить легітимність публічної влади. Соціокультурні чинники сприяють появі та розвитку нових форм ідентичності, які пов'язуються із самореалізацією та самовизначенням індивідів у культурному просторі. У процесі демократизації українського суспільства соціокультурні чинники відіграють важливу роль у процесі забезпечення легітимності публічної влади. Адже, довіра між публічною владою та громадянами конструється у процесі комунікативної взаємодії на основі спільних соціокультурних ідентичностей.

Ключові слова: політичний процес, легітимність, ідентичність, соціокультурна ідентичність, демократія, медіатизація політики, публічна влада, цивілізаційна ідентичність.

Summary

Sushko A. I., Ryman B. A. Sociocultural factors of legitimacy public authority. – Article.

In the modern political process, sociocultural factors are gaining special importance. This is due to the transition to a digital society and the growing role of communication (we are talking about the politicization of media discourse and the mediatization of politics). The individual is included in the communicative environment, and sociocultural factors become the basis of the formation of individual and group identity in the process of communicative interaction. In the visions of the postmodern society, the sociocultural factors are widely presented, and the emphasis is placed on the

"postmodern culture" and the transition from the "labor society to the culture society" (P. Koslovski), which becomes decisive in social and political processes. We are talking about sociocultural identity, culture of science, economic culture, etc. Cultural and spiritual unity of people turns into an influential political phenomenon. Sociocultural factors of the legitimacy of public power include such group features as common territory, historical destiny, culture, religion, language, and historical memory. Even the political choice of individuals becomes dependent on sociocultural factors (perceptions of cultural identity, belonging to a certain civilization, choice of cultural, linguistic, religious identity, etc.). Accordingly, public policy should not only take into account modern transformations of the sociocultural

space, but also influence their formation. The legitimacy of public authority depends on effective public policy in the sociocultural space. Sociocultural factors contribute to the emergence and development of new forms of identity, which are associated with the self-realization and self-determination of an individual in the cultural space. In the process of democratization of Ukrainian society, sociocultural factors play an important role in the process of ensuring the legitimacy of public authority. After all, trust between public authorities and citizens is constructed in the process of communicative interaction on the basis of common sociocultural identities.

Key words: political process, legitimacy, identity, sociocultural identity, democracy, mediatization of politics, public power, civilizational identity.

УДК 353-049.5 (560.6)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.20>**В. О. Щербенко**

магістр політології,

факультет психології, політології та соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

БЕЗПЕКА ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі регіональна політика формується під впливом глобальних трендів, у процесі взаємодії національних потуг та регіональних акторів з ними. З одного боку, на глобальному рівні утворюються новітні виклики безпеці, які є універсальними та повною мірою проявляються на регіональному рівні. З іншого боку, протягом десятиліть після розпаду СРСР у деяких регіонах формувались доволі специфічні загрози безпеці, які потенційно можуть значно погіршити глобальну безпекову ситуацію. Зокрема, проблема регіональної безпеки чорноморських країн актуалізується у зв'язку із російською широкомасштабною агресією, яка спричиняє загрози безпеці в усіх сферах – від військової та екологічної до інформаційної та продовольчої.

Незважаючи на те, що пошуки сучасної ефективної моделі регіональної безпеки тривають, слід виокремити основні проблемні блоки, які визначають її стан та перспективи. До них відносяться: 1) глобальна (геополітична) безпека; 2) регіональна безпека (у тому числі безпека Чорноморського регіону); 3) локальна безпека (кожної країни, яка входить до відповідного регіону); 4) індивідуальна безпека. Власне, саме останній рівень є визначальним. Виходячи із ліберальної політичної доктрини, саме безпека окремого індивіда є фундаментом системи міжнародного права та міжнародної безпеки.

Як зазначає І. Коваль «Політичні, економічні та культурні кордони, як правило, є відмінними від географічних; це стосується й Чорноморського регіону (ЧР)» [6, с. 4].

До країн Чорноморського регіону відносяться одинадцять країн. Передусім, це Україна, Грузія, Болгарія, Румунія, Туреччина, Росія. Це країни, які безпосередньо межують із Чорним морем. Але також до країн Чорноморського регіону відносяться Молдова, Албанія, Азербайджан, Вірменія, Греція. Чорноморський регіон є частиною Євроатлантичного регіону. Навколо Чорноморського регіону існують як заморожені конфлікти так і осередки «гарячої» фази військового протистояння. Усі вони утворились внаслідок розпаду СРСР (тому їх називають «пострадянські

конфлікти»), а головним чинником їх утворення стала російська політика.

Одним із головних викликів сучасності для країн чорноморського регіону є не лише військова, а й продовольча безпека. Комплексний підхід до поняття «безпеки» передбачає урахування не лише військового або інформаційного вимірів російської широкомасштабної агресії, а й визначення продовольчої кризи як регіональної проблеми, яка може дуже швидко створити жакливі наслідки для глобальної безпеки. Сучасні політичні процеси спричиняють необхідність переосмислення ролі Чорноморського регіону у зв'язку із новітніми викликами для безпеки на глобальному, національному та регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Ґрунтовні наукові праці, присвячені регіональній безпеці у цілому та Чорноморському регіону зокрема, належать таким авторам, як К. Біла, В. Горбулін, М. Гладиш, С. Глебов, О. Давимука, С. Данилов, С. Жук, І. Коваль, Н. Корона, В. Мартинюк, І. Семиволос, М. Турів, Б. Парахонський, Г. Яворська.

Протистояння між «ідеалістами» та «реалістами» характеризує майже усю історію політичної думки. Ось як його визначає В. Шамраєва: «Представники ідеалістичної течії також наполягають на можливості досягнення вічного миру між людьми за допомогою використання кількох шляхів ефективного функціонування наявних механізмів регулювання міжнародних відносин: шляхом правового і морального регулювання світового політичного процесу; шляхом пов'язаним із самореалізацією історичної необхідності, що обумовлює забезпечення миру та безпеки між державами для досягнення високих темпів розвитку, процвітання та стабільності системи міжнародних відносин в цілому... І. Кант у своїх працях стверджував, що подібно тому, як базовані на протиріччях та користі відносини між людьми призводять до становлення правового суспільства, так і відносини між державами повинні в результаті еволюційного розвитку призвести в майбутньому до стану вічного та гармонійного миру із ефективними правовими механізмами його регулювання» [7, с. 91]. На зміну ідеалізму, як мейнстримної

теорії у міжнародних відносинах, яка не змогла знайти відповідь на постання тоталітарних режимів – нацизму та комунізму, що й спричинило дві світові війни, приходить концепція політичного реалізму. На думку О. Коломійця, одним із перспективних підходів щодо міжнародних відносин є конструктивізм: «Концептуальний підхід в теорії міжнародних відносин визначає застосування певних теоретичних парадигм залежно від досліджуваних наукових проблем. Серед фахівців-міжнародників світових шкіл і напрямів немає єдиної думки щодо їх оптимальної кількості. Однак сприйняття парадигми як засобу і форми наукової теорії є одним з видів пізнання. Певна парадигма у межах наукової методології має безпосередній дослідницький історичний період, власну ціннісну орієнтацію і внутрішню топологію. Парадигми зазначеного розділу політологічного вчення застосовуються з метою теоретичного осмислення, класифікації й узагальнення фактів, подій та процесів міжнародних відносин. Нині є перспективною парадигма соціального конструктивізму, разом з тим провідними залишаються такі концепції, як ідеалізм, реалізм, модернізм і глобалізм та антагоністичні до них» [2, с. 8].

Щодо регіональної безпеки, то слід виокремити декілька підходів до визначення її сутності. По-перше, з точки зору сфер (блоків), або просторів безпеки. Тут, окрім створення передумов для воєнної безпеки, необхідно наголосити на забезпеченні безпеки у економічній, гуманітарній, соціальній та політичній сферах. Пріоритетом на сучасному етапі є продовольча безпека, особливо у Чорноморському регіоні. По-друге, відносно рівнів безпеки. Виділяють національний, регіональний та глобальний рівні безпеки. На національному рівні відбувається концептуалізація безпеки для окремої держави, яка впроваджується у процесі діяльності інститутів та взаємодії з іншими державами та наддержавними утвореннями. Так, безпека у Чорноморському регіоні залежить від узгоджених дій між Україною, Молдовою, Грузією та США, НАТО (до складу якого входять Туреччина, Румунія, Болгарія), ЄС (Греція, Румунія, Болгарія). Водночас, на глобальному рівні взаємодії від безпеки у Чорноморському регіоні залежить розвиток Середземномор'я та усього євроатлантичного регіону.

Крах радянського табору на початку 90-років ХХ століття став основою для появи та розвитку теорії глобалізації, яка наголошувала на поширенні принципів демократії та ринкової конкуренції у всьому світі. У цілому, постбіполярний світ характеризується плюралізмом підходів щодо визначення сутності регіональної безпеки.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення сучасного стану та перспектив розвитку безпеки чорноморського регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Генеза безпекових загроз у цьому регіоні, яка відбувалась після 1991 року, пройшла декілька етапів. Для України точками біфуркації регіональної безпеки стали: 1) інформаційна війна, яку вела російська пропаганда з 1999 року; 2) гібридна війна, яка розпочалась з вторгнення на територію незалежної держави та анексією територій України та, 3) широкомасштабна війна, яку країна-агресор веде з 24 лютого 2022 року проти України. Усі ці етапи, які послідовно розгортались, переконливо довели, що Чорноморський регіон є одним із ключових для Євразії не лише з точки зору військової безпеки, але й для економічної, продовольчої та інших видів безпеки.

Війна чітко розмежувала усі країни Чорноморського регіону. З одного боку опинились країни демократичного табору, які стали членами НАТО та/або ЄС, з іншого боку – країна-агресор. Визначальна роль належить Україні. Членами НАТО є Туреччина, Болгарія та Румунія. Також у регіоні є країни-партнери НАТО (Грузія, Молдова, Україна). З точки зору країни-агресора, контроль над Чорним морем відкриває перспективи захоплення усього європейського континенту. У такому випадку, під першочергову загрозу підпадають Балкани, країни Центральної Європи.

Чорноморський регіон стає ключовим для регіональної та глобальної безпеки. На сучасному етапі відбуваються зміни у геополітичній структурі Чорноморського регіону. Вони є досить динамічними та обумовлені суттєвим зниженням військового потенціалу країни-агресора внаслідок знищення частини російського чорноморського флоту та у цілому успішної оборони України. Особливо слід відзначити масштабну операцію України щодо безпеки судноплавства у Чорному морі, що дозволяє вирішувати глобальну проблему продовольчої безпеки. Також посилюються інтеграційні тенденції з боку ЄС щодо Молдови та України та з боку НАТО щодо України та Грузії. Наведемо цитату: «Інтереси країн регіону формуються в більш широкому, ніж безпосередньо регіональний, геополітичному просторі та великою мірою визначаються їх належністю до макрорегіональних утворень, насамперед ЄС і НАТО, які є самостійними гравцями в регіоні. Окреме місце посідають такі макро-регіональні утворення, як СНД та ОДКБ. Домінуючу роль у них відіграє Росія, яка використовує ці організації з метою утримання країн-учасниць у сфері свого впливу... З іншого боку, на позиції країн регіону відчутний вплив справляють ЄС, США і НАТО – як присутні тут глобальні гравці із власними інтересами в регіоні... Чорноморський регіон є важливою геополітичною зоною, яка може бути використана його суб'єктами як плацдарм або для розширення

власного впливу, або стримування впливу інших на ситуацію в навколишніх регіонах (Каспійсько-Кавказький, Центральна Азія, Близький Схід, Балкани). Головними суб'єктами, що претендують на домінування в Чорноморському регіоні є Росія, США, ЄС і НАТО. Останнім часом до них приєдналася Туреччина, яка на фоні стрімкого економічного зростання і зміцнення військового потенціалу проводить активну політику з набуття статусу регіонального лідера» [5, с. 3].

Сучасна ситуація у Чорноморському регіоні характеризується військовим протистоянням України широкомасштабній збройній російській агресії. У цих умовах кожна країна регіону вибудовує власну стратегію – від ролі пасивного спостерігача, наляканого російською агресією (яку обрали деякі пострадянські країни регіону) до активної підтримки спротиву України з боку демократичних країн. В руках України, без перебільшення, знаходиться доля Чорноморського регіону. Політика безпеки країн Чорноморського регіону вибудовується із чітким усвідомленням того, що спричинені російською збройною агресією негативні наслідки будуть ще багато років впливати на регіональну та глобальну політику. Ці наслідки мають не лише економічний, військовий чи політичний вимір. Головне – російська агресія поставила під питання довіру між різними країнами, яка так важко вибудовувалась після розпаду СРСР та закінчення Холодної війни.

Погодимося із авторами аналітичної записки Національного інституту стратегічних досліджень у тому, що саме пострадянських характер більшості країн Чорноморського регіону у сукупності із авторитарним російським режимом є головним чинником турбулентності. Як зазначає Б. Параконський: «Проблеми регіону значною мірою обумовлені характерною для пострадянського світу конкуренцією різних цивілізаційних та світоглядних систем цінностей – демократичних, якими керується Захід і більша частина світу, та авторитарно-репресивних, взятих на озброєння у РФ та які ще мають значну вагу у низці країн регіону. Провал євразійського проекту означає для РФ фактичну втрату статусу великої держави та підриє існуючого політичного режиму. Отже для Кремля стає вкрай важливо показати неефективність проекту європейського, для чого включається у дію весь арсенал засобів впливу від дипломатичних та політичних до підриєвних і воєнних. Інтеграція країн регіону у європейську спільноту, налагодження систем партнерства з технологічно розвиненими країнами Заходу, включно з розширенням євроатлантичного простору безпеки на країни регіону значно сприяє утворенню засад їх динамічного та поступального розвитку, органічного включення у глобалізований світовий порядок. Але на заваді цим процесам постають

внутрішні суперечності розвитку, які вміло використовують певні зовнішні сили, не зацікавлені у стабільності регіону» [4].

Саме тому політика України у Чорноморському регіоні має включати ефективне протистояння збройній агресії, а також – потужні кроки щодо подальшої інтеграції до глобальної світової системи (економічної, військової, політичної, соціокультурної тощо). Щодо внутрішньополітичного консенсусу, то українське суспільство свій вибір зробило – це європейська та євроатлантична інтеграція, яка закріплена у Конституції України. Особливо слід акцентувати на підвищенні соціальної та економічної ролі й політичної ваги середнього класу в Україні. Адже, саме середній клас є рушієм демократії та ринкової економіки. Погодимося із наступною думкою: «Середній клас – це репрезентант суспільного інтересу. Представники середнього класу мають право говорити від імені більшості суспільства. Цей висновок з'явився як результат історичного розвитку сучасних європейських демократій. Саме тому класичне визначення демократії як режиму правління середнього класу є цілком виправданим. Але це визначення потребує суттєвого уточнення та доповнення в умовах розвитку капіталістичних відносин. Інакше голос середнього класу буде слабким, а майбутнє демократії – примарним» [9].

Але у сучасних умовах Україна має довести всьому світу своє право на суб'єктність, відстояти саме цей вибір в умовах війни із російськими загарбниками. Загрози безпеці у Чорноморському регіоні посилюються через загальну невизначеність результатів протистояння між двома геополітичними потугами – авторитарними диктатурами й демократичним світом. На підтвердження цього наведемо цитату: «Сучасний світ виявився неспроможним подолати істотні суперечності свого існування. Процеси, пов'язані із закінченням «холодної війни», сприяли формуванню нових викликів у системі міжнародної безпеки. Такі країни, як США, намагаються дотримуватися стратегії лідерства, формуючи власну модель управління процесами світового розвитку. Певні амбіції щодо посилення власних впливів у глобальному вимірі має Китай. Зрозуміло, що навряд чи відмовлятиметься від імперської традиції і Російська Федерація. Загострюється конкуренція між РФ та ЄС за впливи на пострадянському просторі... Орієнтуючись на європейську модель розвитку, Україна позиціонує себе як європейську державу, спроможну зробити вагомий внесок у розбудову європейської економічної, політичної та безпекової систем» [3, с. 5].

Саме Чорноморський регіон став стратегічним перехрестям цивілізаційного протистояння між демократичним світом та диктатурами. У цьому протистоянні особлива роль належить безпеко-

вим структурам демократичних країн. Йдеться, передусім, про НАТО. Вперше після завершення холодної війни НАТО має довести своє лідерство щодо захисту демократичного ладу у Чорноморському регіоні.

Як зазначає болгарський політолог П. Атанасов, констатуючи включеність Чорноморського регіону до сфери безпекової відповідальності НАТО: «Чорноморський регіон має надзвичайно важливе значення для Європи, будучи великим і стратегічним перехрестям східно-західного і північно-південного коридорів. Багато експертів вважає, що той, хто контролює або домінує в Чорному морі, легко може поширити свій вплив на європейський континент, передусім на Балкани і Центральну Європу, але також і на Східне Середземномор'я, Південний Кавказ і північну частину Близького Сходу... У цьому регіоні розташовані три країни – члени НАТО (Болгарія, Румунія і Туреччина) і низка країн-партнерів НАТО, тому будь-яка нестабільність або ворожнеча в цьому регіоні безпосередньо впливає на Альянс... Поряд із застосуванням звичайної військової сили Росія застосовує в цьому регіоні асиметричні засоби війни, спрямовані на створення проблем і перешкоджання здійсненню суверенних рішень країн щодо процесів демократизації і євроатлантичної інтеграції» [1].

На особливу увагу заслуговує визначення напрямків російського впливу щодо дестабілізації у Чорноморському регіоні та глибокий аналіз напрямків протидії. Зокрема, йдеться не лише про безпосередньо військові загрози, а й про інформаційну пропагандистську кампанію.

Висновки. Слід відзначити, що Чорноморський регіон навіть у часи Холодної війни характеризувався досить високим рівнем безпеки. Цьому сприяв військовий паритет між СРСР та НАТО у цьому регіоні. Але російська широкомасштабна агресія змінила ситуацію та засвідчила прагнення країни-агресора до розширення власної сфери впливу. Для ефективного протистояння російській агресії необхідно посилити національну безпеку України за декількома напрямками (блоками). Залишимо за дужками необхідність посилення армії та флоту задля перемоги. Адже, це є очевидним як для громадян України, так і для партнерів із США, ЄС та НАТО. Натомість, працюючи над перемогою, необхідно також розуміти подальші стратегічні кроки.

По-перше, запорукою безпеки для України є стратегічна взаємодія та перспективна інтеграція із двома глобальними потугами – НАТО та ЄС. З цією метою необхідно продовжувати внутрішньополітичні реформи: демократія та ринкова економіка є умовою європейської та євроатлантичної інтеграції для України. Це передбачає розширення простору політичних свобод грома-

дян, встановлення верховенства права, демонополізацію та деолігархізацію економіки. Також середній клас відіграє важливу роль у геополітиці, обираючи шлях європейської та євроатлантичної інтеграції, при цьому пам'ятаючи, що саме проти представників середнього класу була спрямована імперська та радянська колонізація. Акцентуймо увагу: «В Україні середній клас є основним колективним актором демократизації, який зазнавав важких випробувань, перетворюючись із зубожілої радянської інтелігенції та напівкримінального бізнесу на клас підприємців, публічних інтелектуалів та службовців. Протягом тривалого часу середній клас зазнавав утисків, як від імперської так і від радянської влади, а колоніалізм повною мірою проявляв себе у пригнобленні та знищенні саме середнього класу у селах та містах України [8, с. 164].

По-друге, Україні потрібно визначити власне місце у економіці регіону. Передусім, йдеться про ефективне використання власного розташування – на перетині торгівельних шляхів та енергетичних потоків (нафтопроводів та газопроводів). Необхідно продовжувати розвиток транспорту, логістики; особливу увагу слід приділити основним транспортним коридорам, які проходять через Україну та розвитку портів «великої Одеси». Питання продовольчої безпеки й надалі буде залишатись «козирем» України. Також це передбачає інвестиції у розвиток туристичної сфери, спрощення візового режиму, впровадження європейських стандартів у інвестиціях та туризмі.

По-третє, безпекові виклики у Чорноморському регіоні не обмежуються російською війною проти України. Залишаються на порядку денному невизнані та/або анексовані внаслідок російських агресивних дій території, терористичні загрози, потоки нелегальних мігрантів, прикордонні конфлікти тощо. Україна має брати активну участь у подоланні цих загроз безпеці та вирішенні конфліктів.

Література

1. Атанасов П. Чорноморський регіон: стратегічне перехрестя. *NATO REVIEW*. 25 травня 2018. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2018/05/25/chornomors-kij-regon-strategchne-perehrestya/index.html>
2. Коломієць О. В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.004. Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2015. 36 с.
3. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України: : аналіт. доп. / заг. ред К. А. Кононенко. Київ: НІСД, 2014. Вип. 6. Сер. «Національна безпека». 48 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-01/Reznikova_bezpeka-0f5c2.pdf

4. Парахонський Б.О. Чорноморський регіон: виклики та загрози регіональній безпеці: Аналітична записка. *Національний інститут соціальних досліджень. Серія «Міжнародні відносини»* № 5. 21.12.2015. URL: <https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/chornomorskiy-region-viklikita-zagrozi-regionalniy-bezpeci>

5. Проблеми Криму в контексті регіональної безпеки. *Національна безпека і оборона*. 2011. № 4-5. С. 2-59.

6. Чорноморський регіон у світовій політиці: актори, чинники, стратегії майбутнього / За заг. ред. О.І. Брусіловської, В.А. Дубовика, І.М. Ковалю. Одеса: Одеський нац. ун.-т ім. І.І. Мечнікова, 2020. 176 с.

7. Шамраєва В. М. Основні теоретичні підходи до дослідження еволюції концепту міжнародна безпека. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм*. 2018. Вип. 8. С. 88-94.

8. Яковлев Д. Європейський вибір середнього класу в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук. – практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 163-165.

9. Yakovlev D., Borovyk L., & Diachenko O. The voice of the middle class and economic democracy in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. № 8 (3). P. 220–227. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-3-220-227>

Анотація

Шчербенко В. О. Безпека Чорноморського регіону: сучасний стан та перспективи розвитку. – Стаття.

Сучасний стан регіональної безпеки у Чорноморському регіоні характеризується новими викликами та загрозами, які обумовлені російською широкомасштабною агресією проти України та напругою пов'язаною з нею. Задля пошуку адекватних відповідей на ці загрози, необхідно звернутись до історичного контексту та теоретичного виміру регіональної безпеки.

Виокремлено парадигму «людської безпеки», теорію кооперативної безпеки та теорію демократичного миру як складові теоретичного обґрунтування регіональної безпеки. Визначено підходи до визначення сутності регіональної безпеки: 1) з точки зору сфер (блоків), або просторів безпеки (військова безпека, безпека у економічній, гуманітарній, соціальній та політичній сферах); 2) рівні безпеки (національний, регіональний та глобальний).

До основних проблемних блоків міжнародної безпеки віднесено: 1) глобальна (геополітична) безпека; 2) регіональна безпека (у тому числі безпека Чорноморського регіону); 3) локальна безпека (кожної країни, яка входить до відповідного регіону); 4) індивідуальна безпека.

Серед сучасних впливових теорій регіональної безпеки виокремлено на таких теоріях, як: ідеалізм, реалізм, функціоналізм та неофункціоналізм, інституціоналізм та неоінституціоналізм (зокрема, історичний, соціологічний, дискурсивний інституціоналізм, інсти-

туціоналізм раціонального вибору), теорію глобальної безпеки тощо.

Наголос зроблено на необхідності пошуку нових теорій, які здатні дати не лише теоретичну оцінку та обґрунтування і пояснення процесів, які руйнують усталену систему міжнародної та регіональної безпеки, а й запропонувати дієву та ефективну модель прикладного конструювання системи безпеки у сучасних умовах.

У сучасних умовах у Чорноморському регіоні реалізується конфронтаційна модель. Усі без винятку країни Чорноморського регіону відчують загрози з боку ядерної держави. І не лише країнам цього регіону. Йдеться про загрози для усього Балто-Чорноморського регіону, країни якого активно шукають протидію загрозам.

Саме завдяки активному спротиву українського суспільства, яке консолідувалось навколо демократичних цінностей та захисту Європи від російської широкомасштабної агресії, є шанс подолання кризи європейської моделі безпеки, зміцнення оборонного потенціалу демократичних країн та підвищення ролі НАТО у Чорноморському регіоні.

Ключові слова: регіональна політика, регіональна безпека, чорноморський регіон, політичний процес, індивідуальна безпека, ідеалізм, реалізм, конструктивізм.

Summary

Shcherbenko V. O. Security of the Black Sea region: current state and development prospects. – Article.

The current state of regional security in the Black Sea region is characterized by new challenges and threats that are caused by and directly related to Russia's large-scale aggression against Ukraine. In order to find adequate answers to these threats, it is necessary to turn to the historical context and the theoretical dimension of regional security.

The paradigm of "human security", the theory of cooperative security and the theory of democratic peace are singled out as components of the theoretical framework of regional security. Approaches to defining the essence of regional security are defined: 1) from the point of view of spheres (blocks) or security spaces (military security, security in the economic, humanitarian, social and political spheres); 2) security levels (national, regional and global).

The main problematic blocks of international security include: 1) global (geopolitical) security; 2) regional security (including the security of the Black Sea region); 3) local security (of each country that is part of the relevant region); 4) individual security.

Among the modern influential theories of regional security, such theories as: idealism, realism, functionalism and neo-functionalism, institutionalism and neo-institutionalism (in particular, historical, sociological, discursive institutionalism, rational choice institutionalism), the theory of global security, etc. are singled out.

Emphasis is placed on the need to find new theories that are able to provide not only a theoretical assessment and justification and explanation of the processes that destroy the established system of international and

regional security, but also to offer an effective and efficient model of the applied design of the security system.

In modern conditions, the confrontational model is implemented in the Black Sea region. All the countries of the Black Sea region, without exception, feel threatened by a nuclear state. And not only to the countries of this region. We are talking about threats to the entire Baltic-Black Sea region, whose countries are actively seeking to counter the threats.

It is thanks to the active resistance of Ukrainian society, which has consolidated around democratic values and the protection of Europe from Russian large-scale aggression, that there is a chance to overcome the crisis of the European security model, strengthen the defense potential of democratic countries and increase the role of NATO in the Black Sea region.

Key words: regional policy, regional security, Black Sea region, political process, individual security, idealism, realism, constructivism.

УДК 316.259(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.21>**Є. Я. Прохоренко**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6524-9595>

кандидат соціологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ ТА МІСЦЕ ПОНЯТТЯ «ДЕВІАЦІЯ» В СОЦІОЛОГІЇ ЕМІЛЯ ДЮРКГЕЙМА

«Девіантність – це не якість дії,
яку вчиняє особа, а наслідок
застосування іншими правил і санкцій
до 'правопорушника'. Девіант – це той,
кому успішно застосовано цю мітку;
девіантна поведінка – це поведінка,
яку люди так позначають.»

Еміль Дюркгейм

Постановка проблеми. Постановка проблеми полягає в тому, щоб визначити, як девіація впливає на соціальний порядок та інтеграцію у суспільстві, які механізми реагування на девіантне поведінку існують, а також які фактори спричиняють появу девіантності серед індивідів. Також важливо розглянути різні підходи до розуміння девіації в соціології та їхні теоретичні основи, а також вивчити можливі наслідки соціальної дезінтеграції, спричиненої девіацією, для функціонування суспільства.

Додатковою складовою постановки проблеми може бути дослідження різних видів девіації і їхніх наслідків для індивідів і суспільства в цілому. Також важливо розглянути, які чинники сприяють виникненню девіації в різних соціокультурних контекстах і як це може впливати на соціальну стабільність та розвиток суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовний аналіз такої актуальної проблеми, як девіація дає відомий французький соціолог та філософ Еміль Дюркгейм. У ракурсі піднятої тематичної спрямованості важливо враховувати, що соціологія та філософія взаємодіють у розумінні девіантної поведінки. Соціальні та культурні фактори, вивчені соціологією, можуть впливати на формування моральних поглядів, які розглядаються філософією. Така взаємодія дозволяє глибше розуміти природу девіантної поведінки та розробляти більш ефективні підходи до її вивчення та контролю. Отже девіантна поведінка є однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства. Вона характеризується відхиленням від загальноприйнятих норм і цінностей, і може мати, як позитивний, так і негативний характер.

Аналіз та дослідження змісту та поняття девіацій можемо зустріти в працях українських та зарубіжних вчених. Серед вітчизняних дослідни-

ків варто згадати І.М. Бакуму, Л.П. Котлярова, А.В. Нікітіна, І.І. Чхеайло та ін. Зарубіжні дослідження представлені в наукових доробках П. Бергера, Р. Коллінса, Е. Лемерна, А. Шадок-Братума, М. Урбанової та ін. Все це вказує на те, що досліджувана проблематика в теорії розглянута досить об'ємно, однак досі невирішеними залишаються безліч проблем і спірних питань, тому деякі з яких претендуватимуть на вирішення у цій статті.

Мета статті полягає в розгляді і розумінні поняття девіації як відхилення від соціальних норм і цінностей у суспільстві, а також вивчення його впливу на структуру та функціонування суспільства. Стаття може розглядати поняття девіації як ключовий аспект соціологічного аналізу, визначаючи роль девіантності у формуванні соціальної ідентичності та нормального соціального порядку. Також може розглядатися девіацію як феномен, що перетинає культурні, соціальні та індивідуальні рівні, і дослідження його взаємодії з іншими аспектами суспільства, такими як контроль, санкції і соціальна інтеграція.

Виклад основного матеріалу. Еміль Дюркгейм, французький соціолог (є одним із засновників соціології), ввів поняття «девіація» у своїй роботі «Правила соціологічного методу» (1895). Девіація в соціології Дюркгейма вказує на відхилення від соціальних норм і цінностей, які визначають певне суспільство. Він розглядав девіацію, як необхідний елемент соціального порядку, оскільки вона може викликати реакції від суспільства, що сприяє утриманню та зміцненню соціальних норм.

У своїй роботі «Самогубства» Дюркгейм вивчав статистику самогубств та розглядав відхилення від середнього рівня самогубств як девіацію в соціологічному контексті. Він визначив три типи самогубств – егоїстичне, альтруїстичне та аномусне – і пояснив їх відношення до рівня соціальної інтеграції.

Для Дюркгейма девіація слугує, як інструмент для вивчення та розуміння соціальних норм та порушень цих норм. Вона допомагає визначити межі того, що вважається соціально прийнятним, та розкриває важливі аспекти соціальної інтеграції в суспільстві.

В загальному плані теорії Е. Дюркгейм мали значний вплив на розвиток соціологічної думки, включаючи теорію девіації. На узагальненому рівні Е. Дюркгейм розглядав «девіацію», як соціальний феномен, який виконує ряд важливих функцій в суспільстві та виділив три основні функції девіації:

- Функція соціальної регуляції: Девіація допомагає підтримувати соціальну нормативність, оскільки вона дає суспільству можливість визначити, що є прийнятним, а що ні;

- Функція соціальної стратифікації: Девіація може використовуватися для розмежування соціальних груп, оскільки різні групи мають різні норми і цінності;

- Функція соціальної інновації: Девіація може призвести до соціальних змін, оскільки вона може підірвати існуючі соціальні норми і цінності.

Е. Дюркгейм вважав, що девіація є невід'ємною частиною будь-якого суспільства. Він стверджував, що суспільство не може існувати без девіації.

Відповідно [1-27] основні положення теорії девіації Е. Дюркгейма зводяться до наступних позицій:

- Девіація – це соціальний феномен, а не індивідуальний;

- Девіація виконує ряд важливих функцій в суспільстві;

- Аномія є однією з основних причин девіації.

Нижче наведено результати контекстного аналізу праць Е. Дюркгейма в яких він розкривав зміст та місце поняття «девіація» в соціології:

- Е. Дюркгейм розглядав девіацію, як не лише акт порушення соціальних норм, але й як складний процес, здатний вплинути на соціальний порядок. Він вбачав в девіації не тільки негативний аспект, але й можливість викликати зміни у суспільстві через перегляд соціальних норм і цінностей. Зазначена позиція підтверджується наступною цитатою Е. Дюркгейма: *«Девіація – це не просто порушення норми, а також процес, який може призвести до змін у соціальному порядку»* (Е. Дюркгейм *«Самогубство»* (1897), розділ I, параграф 5);

- Е. Дюркгейм вважав «аномію» ключовим поняттям у своїй теорії девіації. Цей стан вказує на втрату сили соціальних норм, що може сприяти збільшенню девіантної поведінки через відсутність чітких орієнтирів та очікувань: *«Аномія – це стан, коли соціальні норми втрачають свою силу, і люди не знають, що від них очікується.»* (Е. Дюркгейм *«Самогубство»* (1897), розділ II, параграф 2);

- Е. Дюркгейм стверджував, що «девіація» є необхідною та неодмінною частиною будь-якого суспільства. Він підкреслював, що кожне суспіль-

ство має свій рівень девіантної поведінки, і це є нормальним явищем: *«Девіація є невід'ємною частиною суспільства. Вона існує в усіх суспільствах, незалежно від їхнього рівня розвитку.»* (Е. Дюркгейм *«Суспільні норми»* (1895), розділ II, параграф 1);

- Е. Дюркгейм переконував, що «девіація» може мати позитивний вплив, оскільки вона стимулює суспільство переглядати та змінювати свої соціальні норми і цінності, сприяючи таким чином прогресу: *«Девіація може бути корисною для суспільства, оскільки вона може призвести до того, що суспільство буде переглядати свої норми і цінності, що може призвести до прогресу.»* (Е. Дюркгейм *«Самогубство»* (1897), розділ III, параграф 3);

- Е. Дюркгейм підкреслював важливість соціального контролю як механізму, що регулює поведінку людей в суспільстві: *«Соціальний контроль – це система соціальних норм, цінностей і санкцій, які регулюють поведінку людей.»* (Е. Дюркгейм *«Суспільні норми»* (1895), розділ IV, параграф 1). Зокрема Е. Дюркгейм зауважував, що соціальний контроль може бути ефективним для запобігання «девіації», але також може призводити до репресій та утисків, що, в свою чергу, може стимулювати «девіацію»: *«Соціальний контроль може бути ефективним засобом запобігання девіації, але він також може призводити до репресій і утисків, що може стимулювати девіацію.»* (Е. Дюркгейм *«Суспільні норми»* (1895), розділ IV, параграф 1);

- Е. Дюркгейм вважав, що для успішного запобігання «девіації» важливо, щоб соціальні норми були чіткими, послідовними та отримували підтримку суспільства. Він наголошував також на тому, що соціальний контроль повинен бути справедливим і гуманним: *«Для ефективного запобігання девіації необхідно, щоб соціальні норми були ясними, послідовними та підтримувалися суспільством.»* (Е. Дюркгейм *«Суспільні норми»* (1895), розділ IV, параграф 2);

- Е. Дюркгейм вважав, що девіацію можна класифікувати за різними критеріями: *«Девіація може бути класифікована за різними критеріями, наприклад, за характером норми, яку вона порушує, або за причинами, які її викликають.»* (Е. Дюркгейм *«Суспільні норми»* (1895), розділ V, параграф 1.);

- Е. Дюркгейм вказував на можливість класифікації девіації за різними критеріями. Наприклад, він вважав, що можна розділити девіацію за характером порушених норм чи за причинами, які призвели до вчинення девіантної поведінки:

- *«Нормальні девіації – це поведінка, яка порушує норми, але не викликає значного занепокоєння в суспільстві. Наприклад, це може бути порушення правил дорожнього руху, або*

вживання алкоголю у незначних кількостях.» (Е. Дюркгейм «Суспільні норми» (1895), розділ V, параграф 1.);

– «Аномічні девіації – це поведінка, яка виникає в умовах аномії. Наприклад, це може бути злочинність, самогубство, або бунти.» (Е. Дюркгейм «Самогубство» (1897), розділ III, параграф 2). Відмітимо що згідно позиції Е. Дюркгейма «аномічні девіації» – це один з типів «девіації», які виникають в умовах аномії, коли соціальні норми втрачають свою силу і люди не знають, що від них очікується;

– «Деструктивні девіації – це поведінка, яка завдає шкоди суспільству. Наприклад, це може бути тероризм, корупція, або воєнні злочини.» (Е. Дюркгейм «Суспільні норми» (1895), розділ V, параграф 3.);

Висновки. Висновки щодо теми соціології девіантної поведінки за підходом Е. Дюркгейма можуть бути вдумливими та комплексними. Слід враховувати:

– Соціальний контекст: Девіантна поведінка пов'язана з соціальними нормами та цінностями суспільства, і її розуміння потребує аналізу соціокультурних факторів.

– Індивідуальність і соціальна інтеграція: Дюркгейм підкреслював важливість інтеграції і регуляції для збереження соціального порядку та запобігання девіації. Теоретичні рамки: Висновки можуть ґрунтуватися на використанні теорій соціального порядку, соціальної контролю та інших концепцій, що розвивалися у контексті досліджень Дюркгейма.

– Практичні застосування: Дослідження девіації не лише поглиблює наше розуміння соціальної дійсності, але й має важливе значення для розробки соціальної політики та програм протидії девіантній поведінці.

– Необхідність подальших досліджень: Завданням на майбутнє залишається подальше вивчення різних аспектів девіантної поведінки, зокрема у змінюючомуся соціокультурному та технологічному серед

Додатково можна зазначити, що розуміння девіантної поведінки вимагає врахування інтердисциплінарного підходу, що включає в себе соціологію, філософію, психологію, криміналістику та інші галузі знань. Розглядання девіації через призму теорій та досліджень Е. Дюркгейма може допомогти краще зрозуміти, як соціальні процеси впливають на формування і прояв девіантної поведінки, а також як суспільство реагує на неї та забезпечує соціальну стабільність.

Література

1. Андрусишин, Р.М. Девіантна поведінка як форма соціального відхилення. Правові горизонти. 2019. Вип. 16 (29). С. 24–29.

2. Гарасимів Т. З. Девіантна поведінка як форма соціального відхилення. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Збірник. Львів : ЛьвДУВС, 2006. № 3. С. 345–352.

3. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.

4. Грись А.М. Девіантна поведінка: історія, теорія, практика: матеріали конференції. Київ, 2021. 106с.

5. Дюркгейм Е. Самогубство: соціологічне дослідження / Еміль Дюркгейм ; [пер. з фран.]. Київ : Основи, 1998. – 519 с.

6. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України. 2021. 134 с.

7. Кісіль З.Р., Кісіль Р.-В.В. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини. Соціальноправові студії. 2018. Випуск 1. С. 58–65.

8. Когут М.Г. Зан М.І., Переш І.Є. Соціальна девіація: поняття і класифікація. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 59. Ужгород, 2019. С. 55-59.

9. Ком'яга А. В., Головка В. М. Проблема поведінкової девіації молоді та профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. С. 118–122.

10. Мартинюк Н. Проблеми девіації у правовій системі соціокультурних змін. Науковий вісник ЛНУ. Серія Право. Випуск 861. 2017. С. 161–169.

11. Осіпова Е. В. Соціологія Еміль Дюркгейм. Критичний аналіз Теоретичні та методологічні концепції / Київ: Наука, 1977. С. 106.

12. Durkheim É. A Educação Moral. São Paulo/SP: Vozes. 2010.

13. Durkheim É. As regras do Método Sociológico. São Paulo: Martin Claret. 2001.

14. Durkheim É. Da Divisão do Trabalho Social. São Paulo: Editora Martins Fontes. 1999.

15. Fabiani J.-L. Bourdieu fut-il durkheimien? L'Année Sociologique. 2022. 72(2), 365–386.

16. Jakbarovich U. M.. The Concept of Personality and Social Norm. Miasto Przyszłości. 2022. 26, 192–194.

17. Mamatkulov R. P. "Deviant Behavior: A Socio-Legal Analysis." Science and Innovation International Scientific Journal. 2023. 2(8), 143-149.

18. Michelle L. Inderbitzin, Kristin A. Bates, Randy R. Gainey. Deviance and Social Control: A Sociological Perspective. SAGE Publications, Inc; Second edition. 2016. 648 p.

19. Mutaman, A. A critical analysis on functional perspective on deviance 2021. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3832519>

20. Riley D. The new Durkheim: Bourdieu and the State. Critical Historical Studies. 2015. 2(2), 261–279.

21. Shakhnoza Taylakova. Historical and modern approaches to the classification of adolescent deviant behavior. International Journal of Pedagogics. 2023. 3(05), 21–28.

22. Snell, P. From Durkheim to the Chicago School: Against the "variables sociology" paradigm. Journal of Classical Sociology, [s. l.], v. 10, n. 1, 2010 p. 51–67.

23. Szadok-Bratun A. O dwóch koncepcjach prawa naturalnego polskich filosofow prawa. *Przegląd Prawa I Administracji* C/1. *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 2015. No 3661. S. 233–251.

24. Urbanova M. Nekolik poznamek k trestnimu pravu jako nastroj socialni kontroly ve vztahu ke kriminalite mladeze. *Systemy socialni kontroly a pravo*. Plzen : Ales Cenek. 2006. S. 151–157.

25. Wacquant, L. Durkheim and Bourdieu: The common plinth and its cracks. In S. Susen & B. S. Turner (Eds.), *The legacy of Pierre Bourdieu: Critical essays*. 2011. (pp. 91–109). Anthem Press.

26. Weiss, R. A Teoria Moral de Émile Durkheim. In: *Congresso da Sociedade Brasileira de Sociologia, XIII, Recife/ PE*, 2007.

27. Weiss, R. Émile Durkheim e a Fundamentação Social da Moralidade. São Paulo, 2010. 280 p.

Анотація

Прохоренко Є. Я. Зміст та місце поняття «девіація» в соціології Еміля Дюркгейма. – Стаття.

У статті розглядаються основні концепції та ідеї Еміля Дюркгейма щодо природи девіації та її ролі в суспільстві. Стаття висвітлює, що для Е. Дюркгейма девіація відігравала важливу роль у його соціологічній парадигмі. Він розглядав девіантну поведінку як необхідну складову соціального порядку, оскільки вона відображала межі прийнятної і неприйнятної поведінки в суспільстві. Для Е. Дюркгейма девіація була не лише наслідком відхилення від норм, але і механізмом, який сприяв підтримці соціальної інтеграції та забезпеченню соціальної стабільності.

Дослідження виявляє вплив думок Е. Дюркгейма на сучасну соціологічну теорію та практику та підкреслює актуальність його поглядів на девіацію для сучасного суспільства, де девіантна поведінка розглядається як важливий аспект соціального порядку. Стаття досліджує, як Е. Дюркгейм розумів девіацію, які фактори впливають на її виникнення, а також які наслідки вона може мати для суспільства. Автор підкреслює, що для Е. Дюркгейма девіація – це процес порушення або відхилення від соціально прийнятих норм і цінностей у суспільстві. Зокрема, для Е. Дюркгейма девіація сприяє укріпленню соціальних норм і цінностей, вона відображає межі прийнятного і неприйнятного в суспільстві. Також, Е. Дюркгейм вважав, що девіація може викликати реакцію колективу, яка консолідує суспільство навколо його загальних цінностей і стандартів.

За думкою Дюркгейма, девіація також може виконувати важливу роль у розвитку соціальних структур, оскільки вона може викликати дискусії, виявляти недоліки в існуючих нормах та спонукати до їх перегляду. Таким чином, девіація, замість того, щоб бути

виключеною чи ворожою силою, може слугувати як катализатор для соціальних змін і поліпшень. Автор робить висновок, що для Е. Дюркгейма розуміння девіації було ключовим для розкриття принципів функціонування суспільства та підтримання соціальної інтеграції.

Ключові слова: Еміль Дюркгейм, девіація, соціологія, соціальний порядок, соціальна інтеграція, соціальна дезінтеграція, соціальний контроль, норми, відхилення, суспільство, соціальні наслідки.

Summary

Prokhorenko Ye. Ya. The content and place of the concept “deviation” in the sociology of Emile Durkheim. – Article.

The article examines the fundamental concepts and ideas of Emile Durkheim regarding the nature of deviance and its role in society. It highlights that for E. Durkheim, deviance played a significant role in his sociological paradigm. He viewed deviant behavior as a necessary component of social order, as it reflected the boundaries of acceptable and unacceptable behavior in society. For Durkheim, deviance was not only a result of deviations from norms but also a mechanism that contributed to maintaining social integration and ensuring social stability.

The study reveals the influence of Durkheim's thoughts on modern sociological theory and practice and emphasizes the relevance of his views on deviance for contemporary society, where deviant behavior is considered an important aspect of social order. The article explores how Durkheim understood deviance, what factors influence its emergence, and what consequences it may have for society. The author emphasizes that for Durkheim, deviance is a process of deviation from socially accepted norms and values. Specifically, for Durkheim, deviance strengthens social norms and values, reflecting the boundaries of what is acceptable and unacceptable in society. Additionally, Durkheim believed that deviance could elicit a collective reaction that consolidates society around its shared values and standards.

According to Durkheim, deviance can also play a crucial role in the development of social structures, as it can stimulate discussions, uncover shortcomings in existing norms, and prompt their reconsideration. Thus, deviance, instead of being an excluded or hostile force, can serve as a catalyst for social change and improvement. The author concludes that for Durkheim, understanding deviance was key to revealing the principles of society's functioning and maintaining social integration.

Key words: Émile Durkheim, deviation, sociology, social order, social integration, social disintegration, social control, norms, deviation, society, social consequences.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

<i>N. E. Gıblalıyeva</i> Philosophy of life about the phenomenon of values	3
<i>С. В. Бондар</i> Обмеження та перспективи розвитку штучного інтелекту: філософський аналіз.....	10
<i>П. П. Валенчук</i> Суспільний запит: його типи, ознаки та підходи до розуміння.....	16
<i>Y. D. Hryhorak</i> Own Among Strangers: Main Sources of Tolerance of Ancient Greek Philosophers.....	22
<i>Р. І. Данканіч</i> Філософська герменевтика: проблема тлумачення тексту в інтерпретації Г. Гадамера і Ю. Габермаса.....	27
<i>І. С. Караєва</i> Філософські виміри прогностичних романів Олдоса Гакслі	34
<i>В. М. Лозовицький</i> Православна теологія ХХ ст.: в пошуку витоків української думки.....	39
<i>Р. В. Множинська</i> Внесок С. Оріховського у ренесансно-гуманістичне розроблення морально-етичної проблематики (І пол. ХVІ ст.).....	48
<i>Р. М. П'яста</i> Морально-богословські аспекти виконання правил дорожнього руху у вченні Католицької Церкви.....	54
<i>М. І. Паскалова, Н. В. Кім</i> Управлінське рішення в світлі народження, розуміння та трансляції смислів.....	61
<i>Л. А. Усанова, І. В. Усанов</i> Політика мережевих ідентичностей.....	66
<i>Н. В. Шакур</i> Соціокультурні аспекти сучасних суспільних трансформацій.....	71

СОЦІОЛОГІЯ

<i>І. О. Дмитрик, Г. О. Скидан</i> Вимушена міграція українців до Польщі в умовах воєнного стану: проблема адаптації.....	78
<i>Л. М. Хижняк</i> Плюралізм теоретичних підходів у сучасних дослідженнях міжнародних відносин і світової політики	84

ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>І. М. Андрощук</i> Вплив засобів масової інформації Чеської Республіки на формування суспільної думки щодо російсько-української війни.....	89
<i>А. Р. Кобетяк</i> Реклама європейського мультикультуралізму та його вплив на міжконфесійні відносини в Україні.....	97

П. Л. Лисянський, А. Р. Саліхов	
Аксіологічний аналіз виборчого процесу у військовий та поствійськовий час.....	105
В. А. Ястребова	
Інспіровано-зовнішній сепаратизм як інструмент створення квазідержавних утворень в країнах пострадянського простору.....	110
А. І. Сушко, Б. А. Римар	
Соціокультурні чинники легітимності публічної влади.....	116
В. О. Щербенко	
Безпека Чорноморського регіону: сучасний стан та перспективи розвитку	122
Є. Я. Прохоренко	
Зміст та місце поняття «девіація» в соціології Еміля Дюркгейма.....	128

CONTENTS

PHILOSOPHY

Giblaliyeva N. E. Philosophy of life about the phenomenon of values	3
Bondar S. V. Limitations and Prospects for the Development of Artificial Intelligence: Philosophical Analysis	10
Valenchuk P. P. Public demand: its types, signs and approaches to understanding.....	16
Hryhorak Y. D. Own Among Strangers: Main Sources of Tolerance of Ancient Greek Philosophers.....	22
Dankanich R. I. Philosophical Hermeneutics: The problem of text interpretation from H. Gadamer's and J. Habermas' perspectives.....	27
Karaieva I. Philosophical Dimensions of Aldous Huxley's Prognostic Novels.....	34
Lozovyt'skyi V. M. Orthodox Theology of the Twentieth Century: In Search of the Origins of Ukrainian Thought	39
Mnoshynska R. V. Contribution of S. Orikhovsky to the Renaissance-Humanistic Development of Moral and Ethical Problems (I half of the XVI century)	48
Piasta R. M. Moral and theological aspects of the implementation of traffic rules in the teachings of the Catholic Church.	54
Paskalova M. I., Kit N. V. Management decision in the view of bearing, understanding and transferring the senses	61
Usanova L. A., Usanov I. V. The Politics of Network Identity.....	66
Shakun N. Socio-Cultural Aspects of Modern Social Transformations	71

SOCIOLOGY

Dmytryk I. O., Skydan H. O. Forced migration of Ukrainians to Poland under martial law: the problem of adaptation.....	78
Khyzhniak L. M. Pluralism of theoretical approaches in modern research of international relations and world politics.....	84

POLITOLOGY

Androshchuk I. M. The influence of the mass media of the Czech Republic on the formation of public opinion regarding the Russian-Ukrainian war.....	89
Kobetiak A. R. Advertisement of European multiculturalism and its impact on interfaith relations in Ukraine.....	97

Lysiansky P. L., Salikhov A. R.	
Axiological analysis of the electoral process in military and post-military times.....	105
Yastrebova V. A.	
Externally inspired separatism as a tool for the creation of quasi-state entities in the countries of the post-Soviet space.....	110
Sushko A. I., Rymar B. A.	
Sociocultural factors of legitimacy public authority.....	116
Shcherbenko V. O.	
Security of the Black Sea region: current state and development prospects.....	122
Prokhorenko Ye. Ya.	
The content and place of the concept “deviation” in the sociology of Emile Durkheim.....	128

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

Науково-практичний журнал

Випуск 44

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Н. Ігнатова
Комп'ютерна верстка – Ю. Семенченко

Підписано до друку 15.11.2023. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 13,55. Ум. друк. арк. 15,81.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0224/154.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.